

SAMFUNNSSPEILET

TIDSSKRIFT OM LEVEKÅR OG LIVSTIL

301.05
s 44
TL

Statistisk Sentralbyrå
Biblioteket
18 JUN 1992

Nr. 2 - 1992

Småbarnsforeldre:

**Lange dager,
men tid til barna**

Sosiale forskjeller
i høyere utdanning

Sosialhjelp blant unge

Når mor og far skilles

Helsetilstanden

Folketrygden

Kultur- og mediebruk

Fritid

Årets navn

Å bo alene

Verdens befolkning

Statistisk Sentralbyrå

004613VLA

SSE
Statistisk
sentralbyrå

ex. 1

Kultur- og mediebruk 1991

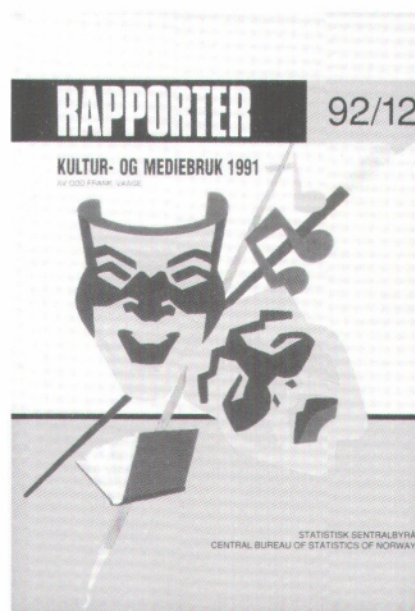
Rapporten *Kultur- og mediebruk 1991* gir hovedtall fra en landsomfattende intervjuundersøkelse om nordmenns bruk av kulturtilbud og massemedier, gjennomført av SSB i 1991. Undersøkelsen er den første i sitt slag, der bruken av forskjellige typer kulturtilbud og massemedier kan sees i sammenheng.

Undersøkelsen viser bl.a. at barn og ungdom er mer aktive enn andre aldersgrupper når det gjelder de mest sentrale kulturtilbudene, som kino, teater, museer, bibliotek og idrettsarrangement. De eldre bruker de viktigste massemediene radio, fjernsyn og aviser mest. Folks utdanning og inntekt har vesentlig betydning for *hvilke* kulturtilbud de bruker og *hvor ofte* de bruker dem. Bruken av massemedier er jevnere fordelt mellom befolkningsgruppene.

Rapporten er nyttig for alle som er opptatt av kultur og massemedier, enten det er i utdanning eller i yrke. Rapporten er rikt illustrert med figurer, har oversiktlig tabeller og kortfattede tekstavsnitt.

Odd Frank Vaage: *Kultur- og mediebruk 1991*, Rapporter 92/12
64 sider. Pris kr 95,-
ISBN 82-537-3673-8

Rapporten kan bestilles i bokhandelen eller fra:

Salg og abonnementservice

Postboks 8131 Dep.
0033 OSLO 1
Tlf.: 86 45 00
Fax.: 86 49 67

Nr. 2/1992 – 6. årgang
Utgis av Statistisk sentralbyrå

Redaksjon:

Anders Barstad
Kirsti Huserbråten
Gunvor Iversen
Jan Erik Kristiansen
Sissel Vestli

Tegninger:

Per Elvestuen

Abonnementspris:

kr 110,- for 3 nummer pr. år
Løssalgspris: kr 45,-

Abonnement bestilles hos:

Statistisk sentralbyrå
Salg og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo
tlf.: (02) 86 45 00

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, bruk kildehenvisning "SSBs Samfunns-speilet".

Innhold:

Småbarnsforeldre: Lange dager, men tid til barna 2

Ragni Hege Kitterød og Stein Opdahl

Høyere utdanning: Fortsatt store sosiale forskjeller 10

Jens Are Enoksen og Per O. Aamodt

Økende bruk av sosialhjelp blant unge 13

Trygve Kalve og Åne Osmunddalen

Når mor og far skilles

– om barns kontakt med fraflyttede foreldre 17

An-Margritt Jensen

Utviklingen i helsetilstanden: Bedre helse for eldre 20

Anders Barstad

Folketrygden – utviklingen fra start til moden alder 27

Else Helena Flittig

Noen hovedresultater fra Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1991: Ungdom og høyt utdannede de mest aktive kulturbrukerne 30

Odd Frank Vaage

Endringer i fritidsmønsteret 1980-90:

Hjemme bra, men borte best 34

Hilde H. Holte

Årets navn: Kristian og Marte 37

Jørgen Ouren

Å bo alene 41

Ole Gulbrandsen

Hva skjer med verdens befolkning? 44

Helge Brunborg

Småbarnsforeldre:

Lange dager, men tid til barna

Ragni Hege Kitterød og Stein Opdahl

Både småbarnsfedre og småbarnsmødre har omdisponert sin arbeidsinnsats betydelig de siste 20 åra. Fedre bruker mindre tid til yrkesarbeid og bidrar mer på hjemmebane, mens mødre har foretatt store tidsmessige forskyvninger i motsatt retning. Det ser ikke ut til at dagens småbarnsforeldre har et mer presset tidsbudsjett enn foreldre for 20 år siden. Ser vi alle småbarnsforeldre under ett, brukes omtrent like mye tid til yrkesarbeid og ulønnet arbeid i dag som ved inngangen til 1970-åra. Men sammensetningen av husholdsarbeidet er vesentlig endret. Vanlig husarbeid er nedprioritert til fordel for aktiv barneomsorg.

Dagliglivet i norske familier har gjennomgått betydelige endringer de siste ti-åra. Både mors- og farsrollen er utvidet og endret. Kvinner deltar stadig mer i forsørgerarbeidet og mannsrollen er omdefinert til også å omfatte omsorgsplikter. Utviklingen har konsekvenser for tidsbruk og arbeidsdeling innad i familien og for den tidsmessige koordinering i forhold til samfunnet ellers og har påkalt atskillig oppmerksomhet både fra politikere, forskere og media.

Familieendring i søkelyset

I 1970- og 80-åra fikk familien sin plass på det politiske sakskart. Kvinners yrkesaktivitet, arbeidsdelingen i hjemmet, holdninger til likestilling og endringer i mannsrollen ble politisk relevante temaer. Økt tidspress i barnefamiliene, særlig blant småbarnsmødre med inntektsgivende arbeid, har vakt atskillig bekymring. Yrkesaktive foreldres omsorgsansvar er stadig framme i den arbeidstidspolitiske debatten og brukes som argument for kortere daglig arbeidstid i småbarnsfasen. Hensynet til to-inntektsfamiliers behov for et mer fleksibelt

tidsmønster stod også sentralt i diskusjonene om åpningstider og tilgjengelighet i privat og offentlig virksomhet på begynnelsen av 1980-tallet.

Studier av kvinners levekår og livsløp suppleres etter hvert av en spirende mannsforskning og enkelte har påpekt en dreining i familieforskningen fra et morssentrert til et farsentrert perspektiv (Kvande og Brandth 1989). Mens det lenge var vanlig å studere kvinner i familien og menn i yrkeslivet, er forskere nå opptatt av å forstå samspillet mellom yrkes- og familieroller både for menn og kvinner (Ellingsæter 1991). Media kommer stadig med innspill i debatten om kjønnsrolle- og familieendring. Tidligere stod kvinnersrollen i fokus. De siste åra har også mannsrollen, spesielt farsrollen, engasjert. Men bildet av den nye småbarnsfaren er tvetydig. Samtidig som vi presenteres for en engasjert og nærværende farsfigur, møter vi stadige hjertesukk over fedres lange arbeidstid og manglende bruk av nyvunne permisjonsrettigheter i forbindelse med fødsel og omsorgsarbeid.

Tidsnyttingsundersøkelser viser endringer i dagliglivet

Denne artikkelen belyser småbarnsforeldres tidsmønster ved hjelp av SSBs tidsnyttingsundersøkelser. Vi viser endringer i 1970- og 80-åra i tid brukt til yrkes- og familiearbeid, arbeidsdeling i og utenfor hjemmet, endringer i samlet arbeidstid samt endringer i det ulønnede arbeidets sammensetning. Dagliglivets organisering vokste fram som eget forskningsfelt på 1980-tallet, og ulike datakilder har gitt omfattende kunnskap om norske familiers hverdag. Men forskningen er ofte basert på inngående undersøkelser av noen utvalgte husholdninger og gir ingen samlet oversikt over tidsbruken i småbarnsfasen. Store kvantitative intervjuundersøkelser er også benyttet, men kartleggingen av hus- og omsorgsarbeid er ofte mangelfull. Dagbokstudier av tidsbruk, såkalte tidsnyttingsundersøkelser, viser endringer i småbarnsforeldres hverdag og livsmønster på bred basis. De gir en samlet oversikt over befolkningens aktivitetsmønster og er en av de viktigste kilder til kunnskap om omfang og fordeling av hus- og omsorgsarbeid. Tid brukt til yrkesarbeid registreres også i andre undersøkelser, f.eks. i SSBs arbeidskraftsundersøkelser, men bare studier som kartlegger alle typer aktiviteter gjør det mulig å se tidsbruk til ulike gjøremål i sammenheng.

Generelle endringstendenser i befolkningens tidsbruk er beskrevet tidligere¹. Det har skjedd store forskyvninger mellom menn og kvinner og mellom folk i ulike aldersgrupper og familiefaser. Kjønnsforskjellene er redusert, mens aldersforskjellene har

Hva er tidsnyttingsundersøkelser?

Tidsnyttingsundersøkelser viser hvor mye tid vi bruker til ulike aktiviteter, sammen med ulike personer og på ulike steder. Opplysningene samles inn ved hjelp av dagbøker og spørreskjema. Et utvalg av personer noterer sine gjøremål i en dagbok som dekker to døgn. Datainnsamlingen er spredt over et helt år. Dermed gir undersøkelsene et tverrsnittsbilde av folks dagligliv i 12 måneder. Vi skiller mellom vel 100 ulike aktiviteter². I denne artikkelen brukes en svært grov klassifisering.

SSB har gjennomført tre slike undersøkelser, i 1971-72, i 1980-81 og i 1990-91. For enkelthets skyld bruker vi her tidsangivelsene 1970, -80 og -90.

Inntektsgivende arbeid

Tid brukt til yrkesarbeid og gjøremål i tilknytning til dette kalles her inntektsgivende arbeid. Arbeidsreiser og pauser er inkludert. Det er tiden folk faktisk utfører yrkesarbeid som er registrert, ikke avtalt eller vanlig arbeidstid. Fravær fra jobben pga. sykdom eller andre forhold regnes ikke med, heller ikke private ærend i arbeidstiden.

Husholdsarbeid

Husholdsarbeid utføres på ulønnet basis³ og oftest for egen husholdning og omfatter vanlig husarbeid, vedlikeholdsarbeid, omsorgsarbeid, kjøp av varer og tjenester samt reiser i forbindelse med innkjøp og ærend. Undersøkelsene viser hvor mye tid som faktisk brukes til slike gjøremål, men gir ikke opplysninger om effektivitet og kvalitet eller om hva og hvor mye som produseres.

Utdanning

Her inngår tid brukt til skolegang, studier og lekser.

Samlet arbeidstid

Samlet arbeidstid er summen av tid brukt til inntektsgivende arbeid, husholdsarbeid og utdanning.

Tidsbruk beskrives med gjennomsnittstall

Det er ikke enkeltpersoners, men gruppers tidsbruk som belyses. Aktivitetsmønsteret beskrives med gjennomsnittstall. Tallene viser gjennomsnittlig tidsbruk pr. dag. Gjennomsnitt pr. uke får man ved å multiplisere med 7. Tallene omfatter både personer som har utført en aktivitet i løpet av en dag og personer som ikke har utført aktiviteten. Mengden tid brukt avhenger derfor både av andelen som utfører ulike gjøremål og av tidsbruken blant utøverne. Aktivitetsmønsteret varierer over året og mellom ulike ukedager. Beregningene i det følgende er gjennomsnitt for hele året.

Endringer kan skyldes både endret gruppesammensetning og endret tidsbruk

Endringer kan skyldes forandringer i gruppers sammensetning eller endringer i undergruppers tidsbruk. Eksempelvis vil en økning i andel yrkesaktive mødre bidra til at yrkesaktive mødres tidsbruk veier tyngre i de aggregerte gjennomsnittene. Gjennomsnittene for mødre som gruppe vil da endres, selv om både yrkesaktive og ikke-yrkesaktive bruker tiden som før. Gjennomsnittstallene vil også endres hvis bestemte kategorier småbarnsforeldre endrer sin tidsbruk.

De aggregerte resultatene kan skjule forskyvninger mellom ulike grupper. Endringer blant fedre kan oppveies av motsatt utviklingsstrekk blant mødre slik at endringene for alle småbarnsforeldre sett under ett blir små.

Personutvalg, ikke husholdningsutvalg

Undersøkelsen er basert på et utvalg av enkeltpersoner. Vi har derfor ikke opplysninger om tidsbruk på husholdningsnivå, bare for ulike grupper av personer. Når vi viser arbeidsdelingen blant småbarnsforeldre, må vi derfor se tidsbruken blant fedre som gruppe i forhold til tidsbruken blant mødre som gruppe. Arbeidsdelingen varierer selvsagt fra par til par, men dette fanges ikke opp i undersøkelsen.

Småbarnsforeldre

Som småbarnsforeldre regnes gifte eller samboende med minst ett barn i alderen 0-6 år i husholdningen. Aleneforeldres tidsbruk er ikke tema her.

Tallene viser ikke variasjon innen grupper

Det er selvsagt stor variasjon i småbarnsforeldres tidsbruk. Gjennomsnittstallene dekker over denne variasjonen, men egner seg godt til å sammenligne tidsbruken i ulike grupper og til forskjellige aktiviteter.

og studier legger føringer på tidsbruken og er med å bestemme hvor mye tid som kan disponeres til fritid og rekreasjon. Ser vi alle forpliktelser til arbeid og utdanning under ett, får vi et inntrykk av den samlede arbeidstiden.

Mange forhold kan ha virket inn på småbarnsforeldres tidsbruk til yrkes- og familiearbeid. I 1976 ble den lovbestemte ukentlige normalarbeidstiden satt ned fra 42 1/2 til 40 timer pr. uke. Arbeidsmiljøloven av 1977 satte begrensninger for overtidsarbeid. Permisjonsrettigheter i forbindelse med fødsel og barneomsorg ble utvidet, og utbyggingen av den lønnede svangerskapspermisjonen fortsatte på 1980-tallet. I 1987 fikk vi en generell arbeidstidsforkortelse fra 40 til 37 1/2 time pr. uke. Den gjaldt i første rekke arbeidere som hadde avtale om lengre arbeidstid enn funksjonærer.

Kvinnesysselsettingen har økt betraktelig. I 1980-åra skjedde nyrekrutteringen også blant småbarnsmødre (Kjeldstad 1991). Samtidig er det registrert en økning i menns overtids- og ekstraarbeid. Dette gjelder også fedre med barn under skolealder.

Mens kvinner har engasjert seg mer utenfor hjemmet, møter menn forventninger om større innsats i familien. Det har også vært et visst politisk initiativ for å endre menns familierolle. På slutten av 1980-tallet brakte Mannrolleutvalget menns perspektiv sterkere inn i likestillingsdebatten og oppfordret fedre til å bidra mer hjemme, finne sin egen definisjon av farsrollen og gi farsskapet nytt innhold (NOU 1991:3). Folk har blitt mer positive til likestilling (Holter 1989), men holdningsendringer innebærer ikke automatisk endringer i handlingsmønsteret.

Grensene mellom betalt og ubetalt arbeid er forskjøvet. Mye arbeid som tidligere ble utført i husholdningen, er overført til markedsproduksjon eller offentlig tjenesteproduksjon. Mange forbruksvarer framstilles industrielt. Stadig flere barn har tilsyn utenfor hjemmet: I 1970 hadde bare 3 prosent av alle barn under skolealder plass i barnehage. I 1990 var andelen 36. Flere har fått tekniske hjelpemidler i husholdningen og synet på hva som er akseptabel standard i hjemmet

blitt større. Småbarnsforeldres aktivitetsmønster er spesielt på flere måter. Når både mor og far skal etablere seg i familie- og yrkesliv, kan hverdagen lett bli ganske hektisk. Dobbeltarbeid er ikke lenger bare et kvinnefenomen. Enkelte har karakterisert småbarnsfasen som en livsfaseklemme pga. den travelheten mange opplever. Men har dagens småbarnsforeldre større tidspress enn 1970-åras? Er mødrenes økte yrkesaktivitet oppveid av en reduksjon i tiden brukt til husholdsarbeid, eller trer far støttende til på hjemmebane? Den kjønsmessige ar-

beidsdelingen i og utenfor hjemmet er blitt mindre spesialisert, men hvor omfattende er endringene? Er forandringene i farsrollen så store at de gir seg tidsmessige utslag, og hvilke typer familiearbeid er det eventuelt fedre engasjerer seg i?

For å belyse disse spørsmålene ser vi på tid brukt til inntektsgivende arbeid og husholdsarbeid og på samlet arbeidstid. Både betalt og ubetalt arbeid er samfunnsmessig nødvendig og trengs i de fleste husholdninger. Begge former for arbeid representerer sterke forpliktelser. Også skolegang

er trolig endret. Muligens organiseres hverdagen mer effektivt når begge foreldre er yrkesaktive og tiden til disposisjon for hjemmearbeid er knapp. Det ser imidlertid ikke ut til at leid hjelp i hjemmet er vanligere blant dagens enn blant 1970-åras småbarnsforeldre⁴.

Fedre: Mindre yrkesarbeid, mer husholdsarbeid

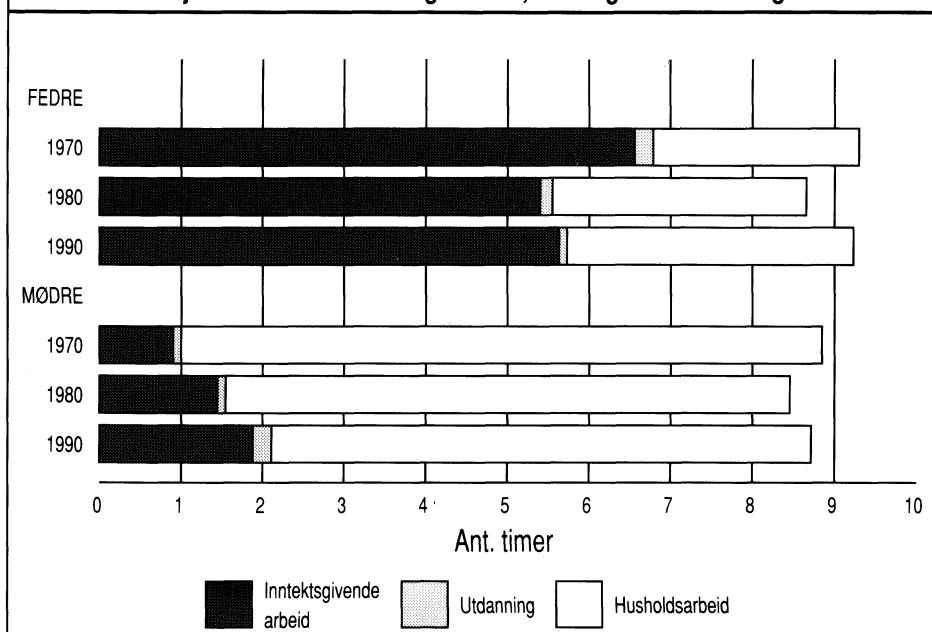
Dagens småbarnsfedre bruker tiden annerledes enn småbarnsfedre for 20 år siden. Den samlede arbeidstiden er omtrent uendret, men arbeidsinnsatsen disponeres på en annen måte (figur 1). Det har skjedd en tidsmessig forskyvning mellom inntektsgivende og ulønnet arbeid slik at yrkesarbeidet utgjør en mindre andel av den samlede arbeidsinnsatsen i dag enn for 20 år siden. I 1970 bestod hele 70 prosent av småbarnsfedres forpliktete tid av yrkesarbeid. I dag er andelen 61 prosent. Husholdsarbeidets andel av den samlede arbeidstiden har økt fra 27 til 38 prosent.

I gjennomsnitt bruker dagens småbarnsfedre vel 5 1/2 time pr. dag til inntektsgivende arbeid⁵. Dette er en reduksjon på nesten 1 time i forhold til 1970, men utviklingens retning har variert i perioden. En markert nedgang i 1970-åra ble fulgt av en svak økning i 1980-åra⁶. Utviklingen på 1970-tallet skyldtes først og fremst at de yrkesaktive fikk kortere arbeidstid, ikke reduserte yrkesprosjenter og må sees i sammenheng med 1970-åras omfattende arbeidstidsrefomer. Også i 1980-åra fikk vi som nevnt en del endringer i arbeidstidsbestemmelsene, men på tross av redusert normalarbeidsdag ser det altså ut til at 1980-tallet brakte en svak økning i småbarnsfedres tid brukt til inntektsgivende arbeid. Utviklingen skyldes ikke økte yrkesprosjenter, men er trolig et resultat av mer overtid- og ekstraarbeid.

Småbarnsfedre bruker i dag 3 1/2 time i gjennomsnitt pr. dag til husholdsarbeid. Dette er 1 time mer enn i 1970, og økningen tilsvarende omtrent reduksjonen i yrkesarbeidet. Utviklingen gikk i samme retning både på 1970- og 1980-tallet, men var mest markert i første halvdel av perioden.

Figur 1

Samlet arbeidstid fordelt på ulike typer arbeid. Tall for småbarnsfedre og småbarnsmødre. Gjennomsnitt for alle dager, 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

Mødre: Mer yrkesarbeid, mindre husholdsarbeid

Også småbarnsmødres dagligliv er betydelig forandret. Dette gir seg utslag i endret tidsbruk, og endringene er noe mer omfattende blant mødre enn blant fedre. I likhet med småbarnsfedre har småbarnsmødrene forrettet store tidsmessige forskyvninger mellom yrkes- og husholdsarbeid, men utviklingen har gått i motsatt retning. I 1970 utgjorde yrkesarbeidet bare 10 prosent av småbarnsmødres samlede forpliktete tid. I 1990 var andelen 22 prosent. Husholdsarbeidets andel av den samlede arbeidstiden gikk ned fra 89 til 76 prosent i samme periode. På tross av betydelig omdisponering av arbeidsinnsatsen har dagens småbarnsmødre omtrent like lang samlet arbeidstid som småbarnsmødre ved inngangen til 1970-åra.

Mødre med barn under skolealder har svakere tilknytning til yrkeslivet enn andre kvinner, men forskjellene er mindre enn før. Omsorg for barn begrenser ikke kvinners yrkesaktivitet i samme grad som tidligere. Småbarnsmødre bruker i gjennomsnitt 1 time og 53 minutter pr. dag til inntektsgivende arbeid. Dette er en økning på om lag 1 time i forhold til 1970, og utviklingen hadde samme retning og

omtrent samme styrke både på 1970- og 80-tallet. Endringen skyldes først og fremst at relativt flere har gått ut i yrkeslivet, og bare i liten grad økt arbeidstid blant de yrkesaktive. Deltidsarbeid har gjort det mulig for kvinner å kombinere yrkes- og familieliv uten altfor store omkostninger og mange småbarnsmødre har valgt en slik tilpasning. Mens andre datakilder viser at andelen småbarnsmødre med heltidsarbeid økte i 1980-åra (Kjeldstad 1991), viser tidsnyttingsstall bare en svak økning i gjennomsnittlig tid brukt til inntektsgivende arbeid pr. yrkesaktiv småbarnsmor⁷. Når endringen er såvidt liten, kan dette ha sammenheng med at normalarbeidstiden er redusert og den lønnede svangerskapspermisjonen utvidet. Mødre med svangerskapspermisjon regner seg som yrkesaktive, men utførte ikke yrkesarbeid i den tiden de førte dagbok.

Ikke uventet bruker mødre med barn under skolealder atskillig mer tid til ulønnet arbeid enn kvinner i andre livsfaser, men i likhet med med kvinner flest har også de skåret kraftig ned på tiden brukt til husholdsarbeid de siste 20 åra. Dagens småbarnsmødre bruker vel 6 1/2 time pr. dag til ulønnet arbeid. Dette er en reduk-

Tabell 1. Tid brukt til inntektsgivende arbeid blant småbarnsfedre og småbarnsmødre, kjønnsforskjeller¹ og endringer i kjønnsforskjeller. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

	Tidsbruk			Endringer		
	1970	1980	1990	1970-80	1980-90	1970-90
Småbarnsfedre	6.34	5.24	5.38	+1.10*	+0.14	+0.56*
Småbarnsmødre	0.54	1.27	1.53	+0.33*	+0.26	+0.59*
Kjønnsforskjell	5.40*	3.57*	3.45*	+1.43*	+0.12	+1.55*

¹Kjønnsforskjeller er regnet som fedres tid ÷ mødres tid
Statistisk signifikant på 10-prosentnivå ifølge T-test.

Tabell 2. Tid brukt til husholdsarbeid blant småbarnsfedre og småbarnsmødre, kjønnsforskjeller¹ og endringer i kjønnsforskjeller. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

	Tidsbruk			Endringer		
	1970	1980	1990	1970-80	1980-90	1970-90
Småbarnsfedre	2.31	3.07	3.30	+0.36*	+0.23	+0.59*
Småbarnsmødre	7.51	6.55	6.37	+0.56	+0.18	+1.14*
Kjønnsforskjell	5.20*	3.48*	3.07*	+1.32*	+0.41	+2.13*

¹Kjønnsforskjeller er regnet som mødres tid ÷ fedres tid
Statistisk signifikant på 10-prosentnivå ifølge T-test.

sjon på 1 time og 14 minutter i forhold til 1970. Nedgangen var mest markert i første del av perioden.

Uttevning av kjønnsforskjeller

Utviklingen i retning av et mer likestilt samfunn er beskrevet som en prosess med tre nødvendige faser (Skrede 1986). I første fase rettes oppmerksomheten mot kvinners mulighet for å kombinere yrkes- og familieplikter, i annen fase mot nedbryting av kjønnsforskjeller på arbeidsmarkedet og i tredje fase mot en jevnere kjønnsmessig fordeling av alt arbeid i samfunnet, både det som er betalt og det som utføres på ubetalt basis⁸.

Den kjønnsmessige delingen av yrkes- og familiearbeid er fremdeles langt mer markert blant småbarnsforeldre enn blant menn og kvinner i andre familiefaser, men de siste 20 åra har gitt en betydelig utjevning også blant foreldre med barn under skolealder. Ettersom både småbarnsfedre og småbarnsmødre har omdisponert sin arbeidsinnsats, er kjønnsforskjellene i tidsbruk betydelig redusert (tabell 1 og 2). Uttevningen er noe større når det gjelder tid brukt til husholdsarbeid enn når det gjelder tid

brukt til inntektsgivende arbeid. Forskjellene mellom fedres og mødres tid brukt til ulønnet arbeid er redusert med 42 prosent siden begynnelsen av 1970-tallet, og kjønnsforskjellene i tid brukt til yrkesarbeid ble redusert med 34 prosent i samme periode. Endringene var størst på 1970-tallet. 1980-åras utvikling var en fortsettelse av utviklingen i 1970-åra, men i langt svakere form. Dette stemmer med resultater fra andre undersøkelser (Fløtten 1991). Uttevningstendensen skyldes både en forskyvning i retning av nye yrkesmønstre og en endring av tidsbruken blant par med bestemte yrkeskombinasjoner.

Ser vi den voksne befolkning under ett, finner vi en begynnende omfordeling av yrkesarbeidet ettersom kvinner bruker mer tid i yrkeslivet i dag enn ved inngangen til 1970-åra, mens menn bruker mindre. Uttevningen i tiden brukt til husholdsarbeid skyldes derimot hovedsakelig en reduksjon blant kvinner, ikke en økning blant menn. For småbarnsforeldrenes vedkommende har det skjedd en begynnende omfordeling også av det ulønnede arbeidet. Riktignok er reduksjonen i mødres tid brukt til husholdsar-

beid noe større enn økningen blant fedre, men endringen i fedres tidsbruk har bidratt betraktelig til den utjevningen som har funnet sted. Ved siden av menn i pensjonsalder er småbarnsfedre blant de grupper av menn som har økt sitt tidsmessige engasjement i hjem og familie mest de siste 20 åra. Både mødre og fedre har altså blitt dobbeltarbeidende i den forstand at de utfører såvel yrkesarbeid som ulønnet arbeid, men på tross av en betydelig utjevning står mødrene fremdeles for hovedtyngden av husholdsarbeidet, mens fedrene står for det vesentlige av forsørgerarbeidet.

Travlere dager?

Både forskere og forvaltning har det siste ti-året vært opptatt av problemer vedrørende tidspress, tilgjengelighet og tidskoordinering i toinntektsfamilier. Allerede i begynnelsen av 1970-åra ble tidsmessige problemer i forbindelse med gifte kvinners yrkesaktivitet problematisert i offentlige dokumenter (Langtidsprogrammet 1974-77, Spesialanalyse 5), men først på 1980-tallet kom tidspressproblematikken for alvor på den politiske dagsorden (Berg m. fl. 1990). Både Åpningstidsutvalget (NOU 1984:13) og Arbeidstidsutvalget (NOU 1987:9A og 9B) diskuterte de vansker som oppstår når både kvinner og menn skal kombinere familie- og yrkesliv. Dels rettet man oppmerksomheten mot problemer tilknyttet tidskoordineringen mellom familien og samfunnet ellers, og dels mot problemer tilknyttet økt tidspress, særlig for dobbeltarbeidende kvinner. Spesielt har 1980-åras utvikling med økt overtidsarbeid blant småbarnsfedre og sterkere innslag av heltidsarbeid og lang deltid blant mødre, gitt opphav til bekymring for hektiske hverdager og stort tidspress i småbarnsfasen.

Tidsnyttingsundersøkelsene tyder imidlertid ikke på at dagens småbarnsforeldre har et mer presset tidsbudsjett enn småbarnsforeldre for 20 år siden. Som nevnt fikk både småbarnsfedre og småbarnsmødre kortere samlet arbeidstid i løpet av 1970-åra, men opplevde en økning i 1980-åra. Resultatet er at dagens mønstre skiller seg lite fra situasjonen i 1970. For

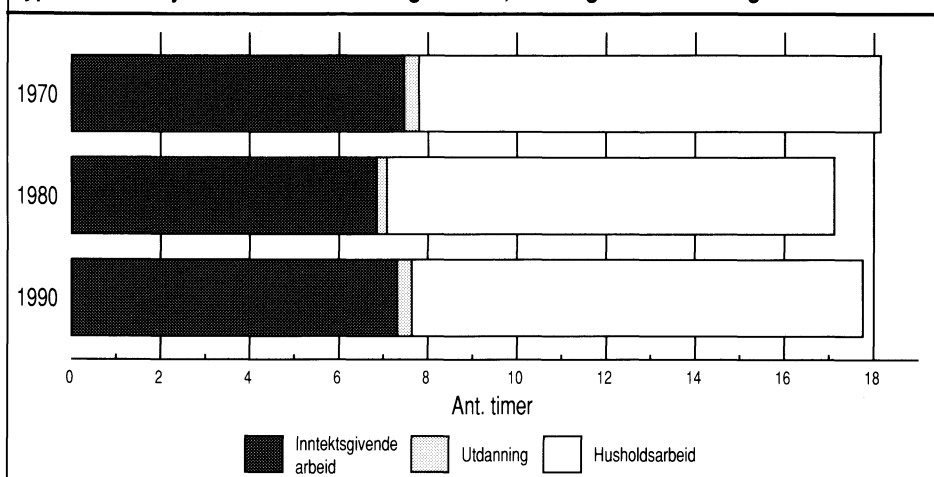
fedres vedkommende skyldtes 1970-åras utvikling at reduksjonen i tiden brukt til yrkesarbeid var større enn økningen i tiden brukt til husholdsarbeid. Utviklingen blant mødre hadde sammenheng med den kraftige reduksjonen i husholdsarbeidet. Når den samlede arbeidstiden gikk opp på 1980-tallet, hadde dette for fedres vedkommende sammenheng med større engasjement både i familie- og yrkesliv, og for mødres med at økningen i tiden brukt til yrkesarbeid var mer omfattende enn reduksjonen i tiden brukt til ulønnet arbeid. Selv om både fedre og mødre har omdisponert sin arbeidsinnsats, er den totale forpliktete tiden altså på samme nivå i dag som ved inngangen til 1970-åra.

Ser vi fars og mors tidsbruk i sammenheng, får vi et inntrykk av endringene i familien. Vi minner igjen om at vi ikke har tall på husholdningsnivå, men bruker summen av gjennomsnittene for fedre og mødre. Tallene gjelder for småbarnsforeldre som gruppe og ikke for det enkelte foreldrepar. Forskyvningene i småbarnsfedrens tidsbruk oppveies av omdisponeringen blant mødre. Ser vi alle gifte småbarnsforeldre under ett, er den samlede arbeidstiden omtrent uendret og det tidsmessige forholdet mellom yrkes- og husholdsarbeid omtrent det samme i dag som for 20 år siden (figur 2). Men både utviklingstakten og endringenes retning har variert i 20-årsperioden. 1970-åras nedgang i samlet arbeidstid ble fulgt av en økning på 1980-tallet. Tiden brukt til yrkesarbeid ble redusert i 1970-åra, men økte tilsvarende i 1980-åra. Svingningene i tiden brukt til husholdsarbeid er mindre. 1970-åras nedgang flatet ut i påfølgende ti-år. Resultatet er at dagens småbarnsfamilier bruker nesten like mye tid til husholdsarbeid som småbarnsfamilier for 20 år siden. Forskjellen er bare 15 minutter pr. dag eller 1 time og 45 minutter pr. uke. Sett på bakgrunn av at langt flere har fått tekniske hjelpemidler i husholdningen og at barnehageutbyggingen har vært betydelig, er dette en overraskende utvikling.

Men selv om dagens småbarnsforeldre har nesten like lang samlet arbeidstid som småbarnsforeldre ved

Figur 2

Summen av småbarnsfedres og småbarnsmødres samlede arbeidstid fordelt på ulike typer arbeid. Gjennomsnitt for alle dager, 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

inngangen til 1970-åra, ser hverdagen annerledes ut. Ektefellenes arbeidsdeling er mindre spesialisert. Til tross for visse oppmykingstendenser er tidsmønsteret i samfunnet fremdeles i stor grad basert på en tradisjonell kjønnsmessig arbeidsdeling (Berg m. fl. 1990). Utvidede åpningstider i barnehager og forretninger samt innføring av fleksitid i deler av yrkeslivet har gjort det lettere å kombinere familie og yrkesarbeid. Men fremdeles kan organisering og koordinering av arbeidstider, arbeidsreiser, tilsynsordninger, innkjøp, husarbeid, barneomsorg og eventuelle fritidsaktiviteter by på problemer når både mor og far tilbringer deler av dagen utenfor hjemmet.

Lengst samlet arbeidstid når både mor og far har full jobb

En yrkestilpasning med to fulltidsarbeidende småbarnsforeldre er blitt relativt vanlig. Om lag 30 prosent har en slik kombinasjon. For 20 år siden oversteg andelen såvidt 10 prosent. Utbredelsen av dette yrkesmønsteret er et 80-tallsfenomen. Kombinasjonen med far i full jobb og mor på deltid vokste fram i 1970-åra. I 1970 var mønsteret med fulltids yrkesarbeidende far og hjemmearbeidende mor den vanligste tilpasningen. Om lag 7 av 10 småbarnsforeldre hadde en slik arbeidsdeling. I 1990 gjaldt dette knapt 3 av 10.

Småbarnsforeldres samlede arbeidstid varierer med ektefellenes yrkestil-

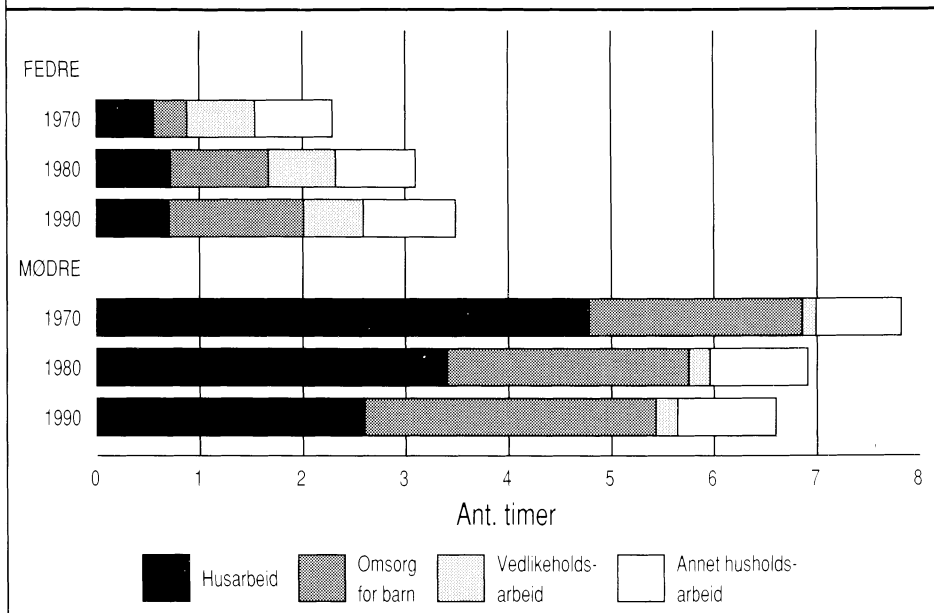
pasning, men forskjellene mellom fulltidsarbeidende par og par med mer tradisjonelle yrkeskombinasjoner er mindre enn vi kanskje kunne vente. Summen av foreldrenes samlede forpliktete tid er lengst når begge ektefeller er yrkesaktive på heltid, nærmere 19 timer i gjennomsnitt pr. dag (figur 3). En far i full jobb og en mor på deltid gir en samlet arbeidstid på om lag 18 timer pr. dag. Omtrent det samme gjelder for par hvor far har full jobb og mor er hjemmearbeidende. Det mest markerte skillet går altså mellom par med to fulle jobber og par med andre yrkesmønstre. Når forskjellen ikke utgjør mer enn om lag 1 time i gjennomsnitt pr. dag, har dette sammenheng med at tiden brukt til husholdsarbeid beskjæres i to-inntektsfamilier. Når begge er yrkesaktive på heltid, utgjør husholdsarbeidet omtrent halvparten av parets samlede arbeidstid. Er mor hjemmearbeidende, er tilsvarende andel 60 prosent.

Hvilke yrkesmønstre gir far og mor lik samlet arbeidstid

Dobbeltarbeid og tidspress kobles oftere til kvinne- enn til mannrollen. Det er en vanlig antakelse at mødre i større grad enn fedre bærer byrdene ved å kombinere yrkes- og familiearbeid, særlig hvis de har full jobb. Den tidsmessige arbeidsdelingen varierer med ektefellenes yrkestilpasning, og mønsteret endres over tid. Yrkeskombinasjoner som i tidligere innebar

Figur 5

Tid brukt til ulike typer husholdsarbeid blant småbarnsfedre og småbarnsmødre. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

fedre og mødre utgjør barneomsorgen en langt større andel av husholdsarbeidet nå enn for 20 år siden, mens det rutinepregede husarbeidet er betydelig redusert. Denne omprioriteringen er i tråd med utviklingen i andre land (Niemi og Pääkkönen 1990). Reduksjonen i mødres husholdsarbeid består først og fremst i en drastisk beskjæring av tiden brukt til vanlig husarbeid (figur 5). Dagens småbarnsmødre bruker vel 2 timer mindre pr. dag eller vel 15 timer mindre pr. uke til vanlig husarbeid enn 1970-

åras mødre. Derimot bruker de langt mer tid til aktiv omsorg for barn. Nedskjæringene blant mødre er ikke oppveid av en økning blant fedre. Når dagens småbarnsfedre bruker mer tid til husholdsarbeid enn fedre for 20 år siden, skyldes dette først og fremst at de bruker mer tid på barna. Endringene i farsrollen består altså ikke i at fedre tilbringer mer tid ved komfyr og oppvaskbenk, men i mer aktiv deltakelse i omsorgsarbeidet.

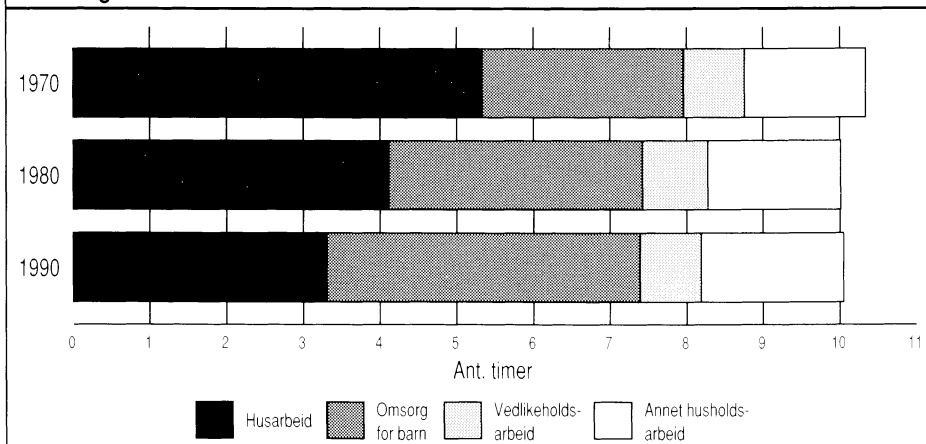
Ser vi mors og fars tidsbruk i sammenheng, kommer forskyvningene

mellom hus- og omsorgsarbeid enda klarere fram. Selv om summen av småbarnsforeldres tid brukt til husholdsarbeid har vært ganske stabil de siste 20 år, er sammensetningen av det ulønnede arbeidet vesentlig endret. Dagens småbarnsforeldre bruker i gjennomsnitt 2 timer mindre pr. dag til rutinepreget husarbeid enn foreldre ved inngangen til 1970-åra (figur 6). Tiden brukt til barneomsorg har derimot økt med om lag 1 1/2 time¹³. Vanlig husarbeid utgjorde bare 33 prosent av alt husholdsarbeid i 1990 mot 51 prosent i 1970. Barneomsorgens andel er økt fra 25 til 41 prosent i samme periode.

Når vi vet at langt flere barn har begynt i barnehage og at mødre har engasjert seg mer i yrkeslivet, er dette en bemerkelsesverdig tendens. Trolig har den sammenheng med endringer i synet på og utformingen av foreldrerollen. Utviklingen tyder på at dagens foreldre involverer seg sterkere i barnas dagligliv enn 1970-åras foreldre, og at vanlig tilsyn er erstattet av mer aktivt engasjement. Omdefineringen av hva det innebærer å være foreldre medfører forventninger om at far og mor ikke lenger bare skal sørge for praktisk stell å pleie, men mer aktivt bør stimulere barns psykiske og sosiale utvikling. Når nærmiljøet oppfattes som en utrygg lekeplass, blir det foreldrenes oppgave å administrere barna inn i trygge omgivelser (Frønes 1989). Nedskjæringen av rutinepreget husarbeid har gjort det mulig for foreldre å fylle denne rollen uten å øke sin samlede arbeids-tid.

Figur 6

Summen av småbarnsfedres og småbarnsmødres tid brukt til husholdsarbeid fordelt på ulike oppgaver. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

1. 1970-åras endringer er beskrevet i Lingsom og Ellingsæter 1983. Endringer 1970-90 belyses i Haraldsen og Kitterød 1992.

2. En nærmere beskrivelse av hvordan undersøkelsene er gjennomført finnes i NOS C10, Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90.

3. Noe husholdsarbeid utføres i perioder med betalt svangerskapspermisjon.

4. Spørsmålene om leid hjelp i husholdningen er ikke helt sammenligbare. De registrerte opplysningene tyder imidlertid på at andelen småbarnsforeldre med slik hjelp er omtrent den samme i dag som i 1970, om lag 5 prosent.

5. Det høres kanskje lite ut med en gjennomsnittlig arbeidstid på 5 1/2 time pr.

dag. Men tatt i betraktning av at tallene uttrykker gjennomsnitt for hele året, at både helger og ferier er regnet med og at både yrkesaktive og ikke yrkesaktive er inkludert, er dette ganske rimelig.

6. Noen av endringene i perioden er ikke statistisk signifikante og kan derfor skyldes tilfeldigheter. I tabellene 1 og 2 angis for en del tall om endringene er signifikante eller ikke.

7. I 1980 brukte yrkesaktive småbarnsmødre i gjennomsnitt 2 timer og 38 minutter pr. dag til inntektsgivende arbeid. Tilsvarende tall for 1990 var 2 timer og 43 minutter.

8. Graden av likestilling vurderes da i forhold til et mål om reell likestilling, dvs. at det ikke skal være noen systematisk sammenheng mellom kjønn og mulighet til å oppnå goder eller påføres byrder i samfunns- og privatliv (Berg m.fl. 1990). Andre er mer opptatt av å heve husholdsarbeidets status enn å få til en kjønnsmessig omfordeling. Målet blir da å oppvurdere det ulønnede arbeidet så det gir samme belønninger og har samme verdi som yrkesarbeidet.

9. Personer som oppgir at de for tiden utfører inntektsgivende arbeid minst 1 time pr. uke, regnes som yrkesaktive. En vanlig arbeidstid på 1-29 timer pr. uke i hovedyrke regnes som deltid. En ukentlig arbeidstid på 30 timer eller mer regnes som heltid.

10. Uttrykket merarbeid brukes her om differansen mellom fedres og mødres eller mellom mødres og fedres samlede arbeidstid. En yrkestilpasning som gir merarbeid for mødre, innebærer altså at mødre har lengre samlet arbeidstid enn fedre. Arbeidsdelingen blant par varierer selvsagt mellom hverdag og helg. Hus og barn må passes også på fridager, og etter som mødre utfører mesteparten av det ulønnede arbeidet, har de noe lengre samlet arbeidstid enn fedre i helger og ferier, og noe kortere på hverdager. Her viser vi kjønnsforskjeller for alle dager under ett og ser ikke på variasjoner over året eller uka.

11. Vi bruker her likhet i samlet arbeidstid som en indikator på likhet i tidspress og arbeidsbelastning. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på registreringen av tid brukt til omsorgsarbeid for barn er basert på et forholdsvis snevert omsorgsbegrep. Bare aktiviteter som rettes direkte inn mot barns fysiske og sosiale behov er inkludert. Barnetilsyn som foregår sammen med andre aktiviteter regnes ikke med her. Muligens blir konklusjonene angående arbeidsdelingen mellom fedre og mødre noe annerledes hvis man benytter et videre omsorgsbegrep.

12. Omsorg for barn gjelder kun omsorgsarbeid for barn bosatt i samme husholdning som intervjupersonen og omfatter

pass og stell, følge og henting, hjelp til leksekesing, lek, samtaler og høytlesning samt annen praktisk omsorg. Omsorg for egne barn bosatt i annen husholdning kategoriseres som omsorg for andre, ikke som omsorg for barn i husholdningen, og inngår her i kategorien "annet husholdsarbeid".

13. Endringen skyldes ikke at dagens småbarnsforeldre har flere barn enn foreldre i 1970. Både i 1970, -80 og -90 hadde hver av småbarnsforeldrene i utvalget omtrent 2 barn i gjennomsnitt.

Litteratur

Berg, Anne Marie, Randi Lavik og Inger Lise Solvang (1990): *Tid til likestilling? Likestillingspolitikk og tidsorganisering 1970-1990*. SIFO-rapport nr. 5.

Ellingsæter, Anne-Lise (1991): "Hvorfor jobber pappa overtid? Om årsaker til og konsekvenser av fedres lange arbeidstid". I Runa Haukaa (red.): *Nye kvinner - nye menn*. Ad Notam, Oslo.

Fløtten, Tone (1991): *Arbeid, familie og fritid. Kvinners og menns tidsbruk ved inngangen til 1990-åra*. Arbeidsnotat 91:5. Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Frønes, Ivar (1989): *Den norske barndommen*. J.W. Cappelens forlag A.S., Oslo.

Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. SØS nr. 76, SSB, Oslo - Kongsvinger.

Holter, Øystein Gullvåg (1989): *Likestilling 1989: Likestillingsholdninger og arbeidsdeling i hjemmet*. Arbeidsrapport nr. 6 - 1989, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker.

Kjeldstad, Randi (1991): "1980-åra: Kvinnenes ti-år på arbeidsmarkedet". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Kvande, Elin og Berit Brandth (1989): *Fra mors-sentrert til fars-sentrert familieforskning*. IFIM-notat 13/89, SINTEF, Trondheim.

Lingsom, Susan og Anne Lise Ellingsæter (1983): *Arbeid, fritid og samvær: Endringer i tidsbruk i 1970-årene*. SA nr 49 SSB, Oslo - Kongsvinger.

Niemi, Iris og Hannu Pääkkönen (1990): *Time use changes in Finland in the 1980s*. Central Statistical Office of Finland, Helsinki.

NOS C 10 (1992): *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. SSB, Oslo - Kongsvinger.

NOU 1984:13: *Åpningstider og tilgjengelighet. Bidrag til en samlet åpningstidspolitik*.

NOU 1987:9A: *Arbeidstidsrefomer*.

NOU 1987:9B: *Vedlegg til Arbeidstidsutvalgets utredning*.

NOU 1991:3: *Mannsrolleutvalgets sluttrapport*.

Skrede, Kari (1986): "Hvor langt er vi kommet på vei mot likestilling?" i Kari Skrede og Kristin Tornes (red): *Kan vi planlegge oss til likestilling i 2010?* Universitetsforlaget.

St.meld. nr. 71 for 1972-73: *Langtidsprogrammet 1974-77, Spesialanalyse nr. 5: Arbeid og fritid. Valgmuligheter i arbeidslivet*.

Ragni Hege Kitterød er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Stein Opdahl er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Høyere utdanning: Fortsatt store sosiale forskjeller

Jens Are Enoksen og Per O. Aamodt

Ungdom fra høyere sosiale lag er overrepresentert i de studieforbereðende linjer i videregående skoler, i høyere utdanning, og særlig ved universitetene. Det er ingen tegn på at disse forskjellene er blitt vesentlig mindre i løpet av de siste 15 åra, til tross for at langt flere nå tar videregående og høyere utdanning.

Det er solid dokumentert at det foregår en sosial utsiling på alle trinn i utdanningssystemet (Hernes og Knudsen 1976, Aamodt 1982, Severeide 1989, Edvardsen 1991). Denne artikkelen tar ikke opp spørsmålet om sosiale utdanningsforskjeller i sin fulle bredde, men belyser to problemstillinger:

a) Fra tidlig på 1970-tallet ble det vanligere å utsette studiestarten etter avsluttet videregående utdanning. Severeide (1988) har vist at ungdom fra høyere sosiale lag i større grad enn andre går strake veien gjennom utdanningssystemet. Betyr det også at de i mindre grad utsetter studiestarten?

b) De siste 20 åra er det særlig høgskolesektoren som har vokst, mens studenttallet ved universitetene sto stille fra 1974 til 1987 (Den sterke studenttallsveksten ved universitetene etter 1988 er et brudd med denne utviklingen). Studentene ved høgskolene har tidligere vært mindre skjevt rekruttert enn universitetsstudentene. Hvilke forskjeller finner vi mellom sosialgruppene når det gjelder overgang til universiteter eller høgskoler?

Utgangspunktet for denne artikkelen er kullet som forlot videregående skoler, treårig allmennfaglig studieretning i 1980. Dette kullet er fulgt gjennom høyere utdanning fram til 1. oktober 1989 ved hjelp av Statistisk sentralbyrås utdanningsstatistikk. Sosial bakgrunn er hentet fra Folke- og boligtellingsen 1980.

Sju av ti med allmennfaglig studieretning tar høyere utdanning

De nye studentene som strømmer til de høyere utdanningsteder kommer fra mange ulike årskull. Det skyldes at bare et fåtall starter studiene rett etter avsluttet videregående skole. En undersøkelse i Statistisk sentralbyrå viser at midt på 1970-tallet var det 26 prosent av kullet fra treårig allmennfaglig studieretning som gikk direkte videre til høyere utdanning (Statistisk sentralbyrå 1990). Rundt 1980 sank denne andelen til om lag 20 prosent. Mot slutten av 1980-tallet, da vi får en sterk vekst i tilstrømningen til høyere utdanning, stiger denne overgangsraten til 33 prosent. Endringer i studiefrekvens, dvs. den andel av et kull som før eller seinere begynner å stu-

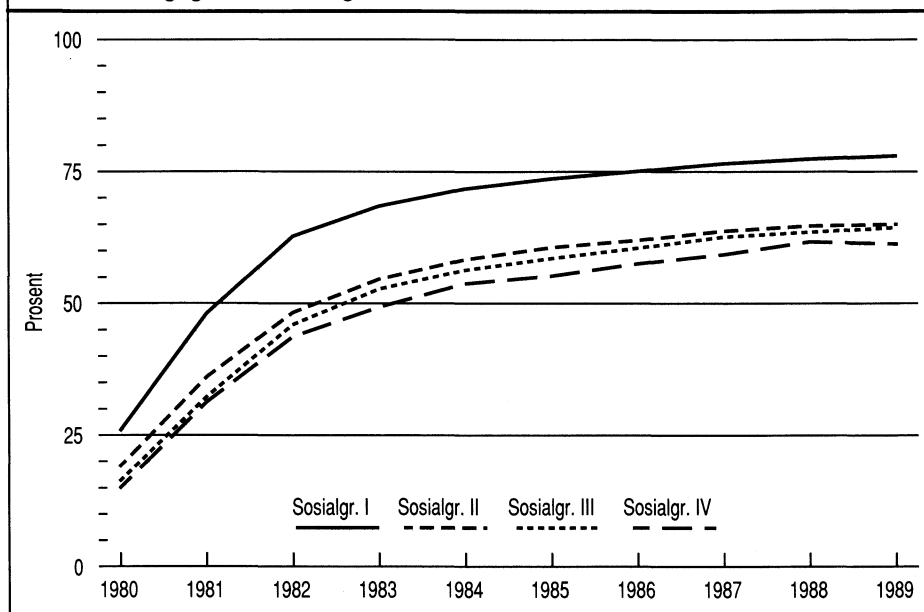
dere, er sannsynligvis mindre enn endringene i de direkte overgangene, som er uttrykk for endringer i ventemønsteret mellom videregående og høyere utdanning.

Av avgangselevne i 1980 var det bare 20 prosent som gikk direkte over til høyere utdanning i 1980. Nesten like mange ventet ett år, da var den samlede andelen kommet opp i 39 prosent, etter to år var andelen 52 prosent, og etter tre år 58 prosent. Deretter flater tilveksten av nye studenter ut, men ennå i 1989 fortsetter det å komme nye studenter til fra 1980-kullet. Totalt er det 69 prosent av kullet som har begynt i høyere utdanning.

Godt samsvar mellom planer og gjennomføring

Våren 1980 gjennomførte NAVFs utredningsinstitutt en spørreskjemaundersøkelse om utdannings- og yrkesplaner blant et utvalg fra det samme kullet vi nå har fulgt (Eeg-Henriksen 1983). Den gang var det 60 prosent av avgangselevne som sa at de hadde planer om å begynne med en høyere utdanning innen fem år. Fem år etter – 1. oktober 1985 – var det faktisk 64 prosent som hadde begynt i en høyere utdanning. Det er med andre ord et svært godt samsvar mellom de utdanningsplanene de unge hadde da de var i ferd med å avslutte videregående skole, og den faktiske utdanningsatferd vi kan observere seinere.

Figur 1
Kumulerte overgangsandelar til høgere utdanning for avgangskullet
fra allmennfaglig studieretning 1980. Prosent

Små kjønnsforskjeller

I løpet av 1980-tallet er kvinnene blitt i flertall i høgere utdanning. I det kullet vi her følger ender mennene opp med en noe høyere studiefrekvens enn kvinnene – 70 mot 68 prosent. Ventemønsteret er noe forskjellig, noe som først og fremst er et resultat av at mange av guttene gjør seg ferdig med førstegangstjenesten før de starter studiene. Etter ett år (1981) er det 41 prosent av jentene og 36 prosent av guttene som har begynt å studere, men allerede etter 4 år har guttene tatt igjen forspranget.

Fortsatt store sosiale forskjeller

Mest interessant er likevel forskjellene mellom sosialgruppene¹. Dette er vist i figur 1. I 1989 er det 78 prosent av sosialgruppe I som har begynt å studere, mot 65 - 61 prosent i sosialgruppe II - IV.

Figur 1 viser også at hele forskjellen mellom sosialgruppene er oppstått i løpet av de to første åra etter avsluttet videregående. I tillegg til at en større andel av ungdom fra sosialgruppe I går til høgere utdanning, gjør de det også i større grad uten ventetår. En annen måte å belyse dette på er å sammenlikne tidspunktet for studiestart. Figur 2 viser at 62 prosent av studentene fra sosialgruppe I, mot 50-56

prosent i de tre øvrige gruppene, startet studiene seinest to år etter at de avsluttet den videregående skolen. Disse forskjellene mellom sosialgruppene opprettholdes også når man tar hensyn til om studentene begynner på universitet eller høyskole.

Vi vet ikke sikkert hva det er som får ungdom fra lavere sosiale lag til å utsette studiestarten i større grad enn ungdom fra høyere sosiale lag. Det kan skyldes at de er mindre studiemotivert, har mindre klare planer, og kanskje mindre kunnskaper om hva studier innebærer og hva de fører til. Det kan også ha sammenheng med at

de vegrer seg mot de økonomiske belastningene det er å studere. På den annen side kan det sikkert hevdes at de som begynner å studere seinere er særlig høyt motivert, og at det er et resultat av grundig overveielse. Uansett årsakene, er det mange ulemper forbundet med sein studiestart. Eldre studenter har ofte familieforpliktelser som skaper problemer med å studere på heltid, og dermed er risikoen større for forsinket studiegjennomføring eller avbrudd. Dessuten vil utsatt studiestart bety at man får færre år i yrkeslivet der utdanningen utnyttes.

Universitet eller høyskole?

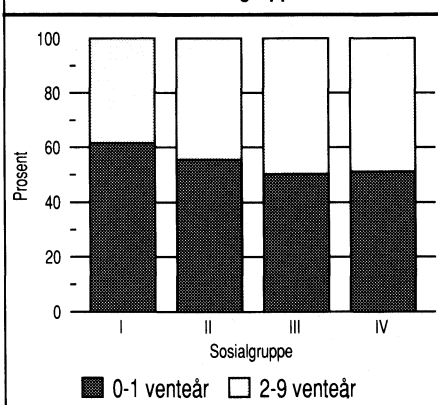
I en undersøkelse blant studentene i 1975 ble det påvist klare sosiale forskjeller m.h.t. hvem som rekrutteres til universiteter eller høyskoler (Aamodt 1982). Ungdom fra høyere sosiale lag velger i større grad enn andre å gå til universiteter og de lengste studiene. Universitetsstudentene er dermed skjevt rekruttert i forhold til kullet fra videregående skoler, mens høyskolestudentene er temmelig representative i forhold til kullene de kommer fra.

Etter 1975 er høyskolesektoren blitt sterkt utvidet, og søkningen til disse studiene har alltid vært høy – høyere enn til mange universitetsstudier. Sett i lys av søkningen, er det ingen klare tegn på at høyskolene har noen lavere status enn universitetene. Men hvordan har rekrutteringsmønsteret utviklet seg slik vi kan belyse det gjennom våre data om elevene fra videregående skoler i 1980?

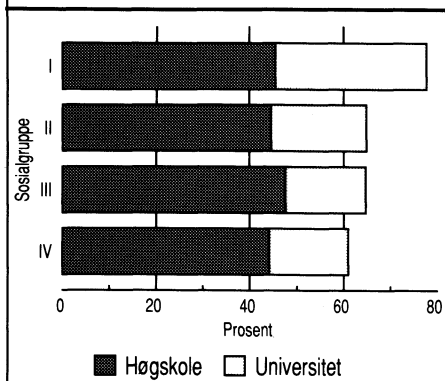
Vi skal i denne omgang ikke trekke inn ventemønsteret, bare påpeke at begynnerstudentene ved høyskolene gjennomgående har utsatt studiestarten i langt større grad enn universitetstudentene. Det er her store forskjeller mellom høyskoletypene, det er særlig helsefaghøyskoler og sosialhøyskoler som – på grunn av opptaksregler som premierer ekstra utdanning og yrkeserfaring – får eldre studenter (Tamsfoss 1984).

I figur 3 har vi fordelt andelen som begynner i høgere utdanning på universitet og høyskole. Fordelingen tar utgangspunkt i hvilket skoleslag de først startet studiene på, seinere vil mange av dem ha krysset grensene

Figur 2
Antall ventetår etter avsluttet videregående skole
for studenter i ulike sosialgrupper. Prosent

Figur 3
Andelen elever fra allmennfaglig studieretning i sosialgruppe I-IV som har begynt ved universitet eller høyskole. Prosent

mellom universitet og høyskole. Lengden på søylene i figuren illustrerer at andelen som har påbegynt studier er høyest i sosialgruppe I, tilsvarende det figur 1 viste. Men i tillegg viser den at sosialgruppe I i høyere grad enn de øvrige begynner ved universitetene. I alt var det 32 prosent som begynte ved et universitet og 46 prosent ved en høyskole. Tilsvarende tall i sosialgruppe IV var 17 og 44 prosent. Dette gir som resultat at universitetsstudentene er betydelig skjeve sosialt sammensatt enn høyskolestudentene, noe som er helt i tråd med tidligere undersøkelser.

Det er lite som tyder på at de sosiale utdanningsforskjellene har avtatt i løpet av de siste 15 år. Utbyggingen av en større høyskolesektor burde totalt sett gitt større utjevning, men kan på den annen side ha ført til at rekrutteringen til universitetene har blitt enda skjeve.

1. Kullet er delt inn i fire sosioøkonomiske grupper med utgangspunkt i hovedforsørgers yrke. Yrkene med de høyeste sosioøkonomiske ressursene er i gruppe I, de laveste i gruppe IV. Eksempler på yrkesgrupper i gruppe I er høyere funksjonærer. I gruppe II finnes lærere og sykepleiere. Faglærte arbeidere og selvstendige innen landbruket er i gruppe III, mens det i gruppe IV finnes bl.a. ufaglærte arbeidere og fiskere.

Litteratur

Edvardsen, Rolf (1991): *Valg av utdanning og yrke*. Rapport nr. 12/91 fra NAVFs utredningsinstitutt.

Eeg-Henriksen, Fride (1983): *Fra skolegang til poengsamling*. Melding nr. 1983:7 fra NAVFs utredningsinstitutt.

Eriksen, Knut (1982): *Motivasjon, studium, yrke*. Melding nr. 1982:4 fra NAVFs utredningsinstitutt.

Hernes, Gudmund og Knud Knudsen (1976): *Utdanning og ulikhet*. Levekårsundersøkelsen NOU 1976:46.

Severeide, Paul Inge (1988): "Utdanningsvalg og utdanningsveger: Høy status – Strake vegen mot målet. Lav status – Sikk-sakk-kjøring på det uvisse". *Samfunnsspeilet*, nr 2.

Severeide, Paul Inge (1989): "Utdanning". *Sosialt utsyn* 1989. Statistisk sentralbyrå.

Statistisk Sentralbyrå (1990): *Kraftig økning i den direkte overgangen til universiteter og høyskoler*. Aktuell statistikk nr. 266/90.

Tamsfoss, Steinar (1984): *Utholdenhetsprøven*. Melding nr. 1984:5 fra NAVFs utredningsinstitutt.

Aamodt, Per Olaf (1982): *Utdanning og sosial bakgrunn*. SØS nr. 51, Statistisk sentralbyrå.

Per Olav Aamodt er avdelingssjef ved NAVFs utredningsinstitutt.

Jens Are Enoksen er utredningsassistent ved NAVFs utredningsinstitutt.

Aktuell statistikk

Grunnskoler 1. september 1991

Høsten 1991 var det i gjennomsnitt 17,9 elever i hver klasse på barnetrinnet i grunnskolen. Tallet er uendret fra 1990. På ungdomstrinnet var elevtallet pr. klasse 22,3, en økning fra 22,1 året før. Dette viser tall fra Statistisk sentralbyrås utdanningsstatistikk.

Det var i alt 466 509 elever på 1.-9. klassetrinn pr. 1. september 1991. Dette er 5 270 eller 1,1 prosent færre elever enn året før. I likhet med året før var nedgangen størst på ungdomstrinnet, 4 354 eller 2,7 prosent. På barnetrinnet (1.-6. klasse) avtok tallet på elever med 916 eller 0,3 prosent. Sammenliknet med 1981 har elevtallet i grunnskolen gått ned med 20 prosent eller vel 117 000 elever.

Elevtallet i grunnskolen vil i femårsperioden 1991-1996 holde seg omtrent uendret. Antall elever på barnetrinnet vil øke litt, mens elevtallet på ungdomstrinnet vil fortsette å synke.

1. september 1991 var det 3 389 grunnskoler her i landet. Av disse var 2 242 barneskoler, 660 kombinerte barne- og ungdomsskoler og 487 ungdomsskoler. Dette er 11 færre rene barneskoler og 6 færre ungdomsskoler eller kombinerte skoler enn året før. Fra 1981 til 1991 har antallet grunnskoler sunket med 137 eller 3,9 prosent.

Nær 79 500 eller 17,0 prosent av alle elever i grunnskolen høsten 1991 hadde nynorsk som opplæringsmål. Prosentandelen er den samme som året før. □

Økende bruk av sosialhjelp blant unge

Trygve Kalve og Åne Osmunddalen

Ti prosent av de unge i aldersgruppa 20-24 år mottok i 1990 økonomisk sosialhjelp. Dette var tre ganger flere enn i 1980. Økt bruk av sosialhjelp blant unge må ses i sammenheng med de problemer ungdom har med å skaffe seg arbeid.

Stortinget vedtok i 1991 ny sosiallov. Under arbeidet med loven i Stortingets sosialkomité og ved sluttbehandlingen i Odelstinget, ble det trukket fram som et alvorlig problem at stadig flere unge får hjelp av sosialkontoret.

Hva kjennetegner bruken av sosialhjelp til aldersgruppa mellom 20-24 år det siste tiåret? Hvordan vil den nye sosiallovens pålegg om arbeidsplikt som gjenytelse for sosialhjelp virke inn på denne gruppas forhold til sosialkontoret?

Flere stønadsmottakere

Antall stønadsmottakere¹ for alle aldersgrupper er nesten tredoblet fra 1980 til 1990. I 1990 mottok 3,9 prosent av befolkninga sosialhjelp, mens tallet i 1980 var 1,5 prosent.

For aldersgruppa 20 til 24 år har veksten vært mer dramatisk. Denne aldersgruppa hadde i 1980 flere sosialhjelpsmottakere enn andre aldersgrupper. I 1980 var det i overkant av 11 000 stønadsmottakere mellom 20 og 24 år, som tilsvarte 3,6 prosent av alle i aldersgruppa 20-24 år.

I 1990 var det nesten 35 000 stønadsmottakere mellom 20-24 år. I overkant av 10 prosent av aldersgruppa mottok økonomisk sosialhjelp

i en kortere eller lengre periode dette året.

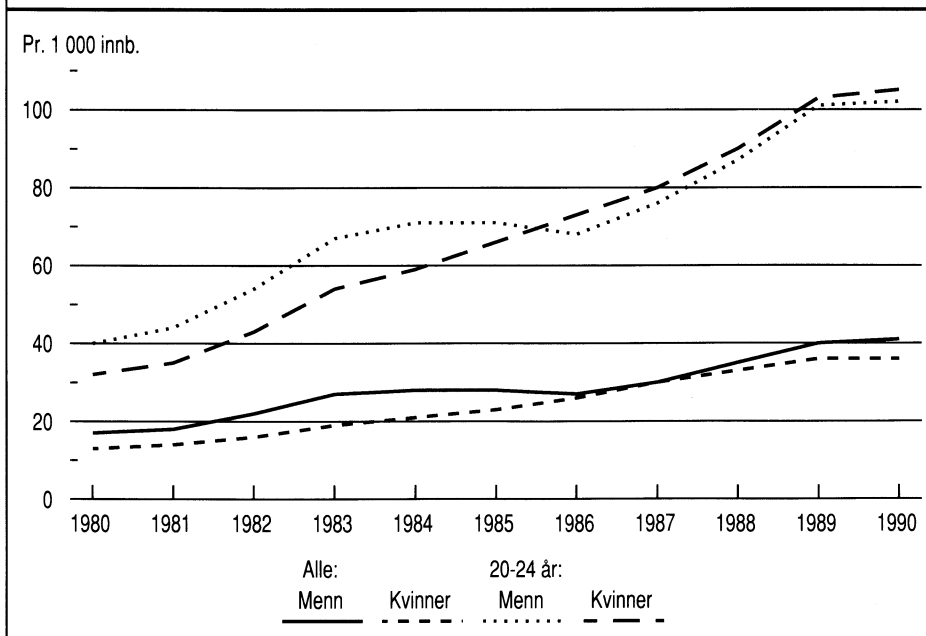
Veksten i antallet stønadsmottakere var størst i begynnelsen og slutten av tiåret, mens veksten avtok noe i perioden mellom 1983-1986. Det var

ingen vekst i antall stønadsmottakere for menn mellom 1983-1986. For kvinner derimot har det vært en vedvarende vekst i hele perioden.

Menn er i flertall om en ser på alle som mottar sosialhjelp under ett. Blant stønadsmottakere i aldersgruppa 20-24 år har imidlertid kvinnene hatt høyest stønadsrate fra 1986.

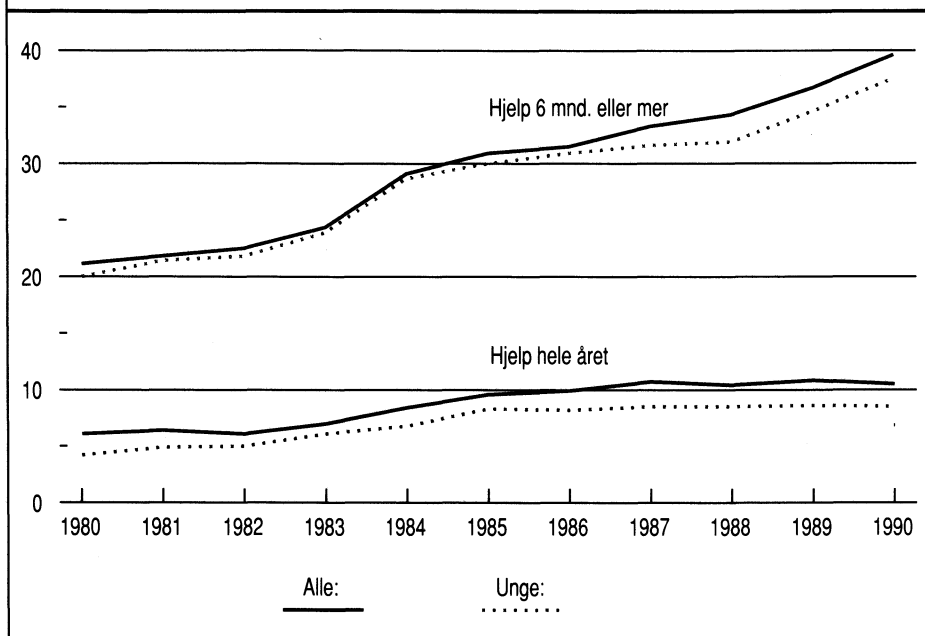
I 1990 var 8 av 10 unge stønadsmottakere uten forsørgeransvar for barn. Denne andelen har holdt seg stabil i perioden.

Figur 1
Stønadsmottakere pr. 1 000 innbyggere, menn og kvinner i alt og 20-24 år.
1980-1990

Figur 2

Andel stønadsmottakere med hjelp i 6 måneder eller mer, alle og 20-24 år. 1980-1990. Prosent

Lengre stønadstid

Sosialstatistikken registrerer stønadslengde pr. kalenderår. Tallene forteller derfor ikke noe om sosialhjelpsmottakernes totale stønadstid. De indikerer likevel endringer i total stønadslengde.

Den gjennomsnittlige stønadslengde pr. år pr. sosialhjelpsmottaker økte fra 3,5 måneder i 1980 til 5,1 måneder i 1990. Stønadslengden til unge mottakere har hatt samme vekst, fra 3,4 måneder i 1980 til 4,9 måneder i 1990. Andelen langtidsmottakere (hjelp i 6

måneder eller mer) har økt. For unge har antallet steget fra 20 prosent av alle mottakere i denne aldersgruppa i 1980 til 38 prosent i 1990. Andelen unge som fikk sosialhjelp hele året ble fordoblet i perioden og var 8,5 prosent i 1990.

Gjennomsnittlig stønadslengde og antall langtidsmottakere økte sterkest i 1983/1984 og i 1989/1990. Mellom 1984 og 1988 var stønadslengden nesten uforandret.

Vekst i stønadsutbetalinger

Gjennomsnittlig utbetalt sosialhjelp til unge sosialhjelpsmottakere økte betydelig pr. mottaker i løpet av 1980-åra (Samtlige beløp er omregnet til 1990-kroner). I 1980 fikk unge sosialhjelpsmottakere utbetalt vel 7 000 kroner hver. Ti år seinere var beløpet 17 500 kroner.

Den årlige veksten i utbetalinger var størst fra 1982 til 1988. Veksten nådde en topp i 1988, da ble det i gjennomsnitt utbetalt nær 19 000 kroner til hver ung sosialhjelpsmottaker. De to siste åra har stønadsbetøpet sunket og er nå tilbake på 1987-nivå.

Unge sosialhjelpsmottakere har på hele 80-tallet hatt lavere sosialhjelpsutbetalinger enn resten av mottakerne. Fra å ha fått rundt 95 prosent av gjennomsnittsbetøpet i perioden 1984-1988 er forskjellen mellom de unge og resten blitt større. I 1990 fikk de gjennomsnittlig utbetalt 87 prosent av det andre sosialhjelpsmottakere mottok, vel 2 500 kroner mindre pr. person.

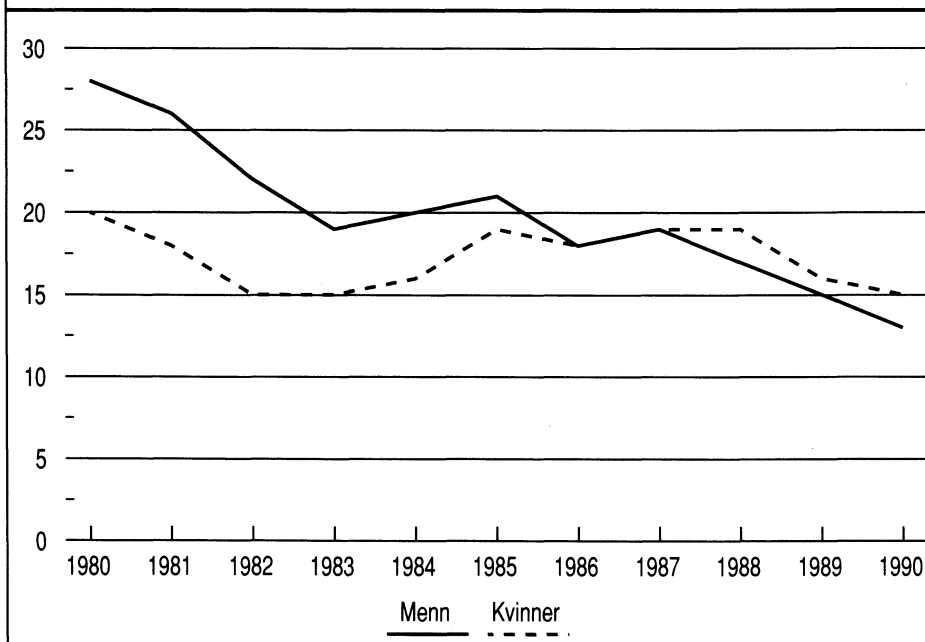
Unge sosialhjelpsmottakere har fått mindre utbetalt enn gjennomsnittet, men gruppa har økt sin andel av de samla sosialhjelpsutbetalingene fra 1980 til 1987 fra 17 til nær 20 prosent. De siste tre åra har imidlertid de unges andel av utbetalingene sunket til 18,4 prosent. Aldersgruppas andel av alle sosialhjelpsmottakere vokste fra vel 18 prosent i 1980 til 21 prosent i 1990.

Færre unge sosialhjelpsmottakere i arbeid

Færre unge sosialhjelpsmottakere har arbeid. Dette øker avhengigheten av sosialhjelpsordningen og gjør veien inn i eller tilbake til arbeidslivet vanskeligere.

Figur 3

Andel stønadsmottakere 20-24 år som var i arbeid på søknadstidspunktet. 1980-1990. Prosent

I 1980 hadde 26 prosent av alle sosialhjelpsmottakere arbeidsinntekt på det tidspunktet de henvendte seg til sosialkontoret. I 1990 var andelen sunket til 18 prosent.

Reduksjonen i yrkesdeltakelse er også tydelig for unge sosialhjelpsmottakere. Hver fjerde mottaker i aldersgruppa 20-24 år hadde arbeid i 1980, mens hver sjuende mottaker hadde det 10 år seinere.

Reduksjonen i yrkesdeltakelse for alle mottakere har vært størst blant menn. Fra å ha hatt en høyere yrkesdeltakelse enn kvinner på begynnelsen av 1980-tallet, er andelen yrkesaktive blant mannlige sosialhjelpsmottakere i 1990 omtrent på samme nivå som blant kvinnelige.

Blant unge sosialhjelpsmottakere er yrkesdeltakelsen for menn halvert på 1980-tallet, fra 28 prosent i 1980 til 13 prosent i 1990. Nedgangen i yrkesdeltakelse var størst på begynnelsen og slutten av tiåret.

Arbeidsledighet og sosialhjelpsbruk

Unge sosialhjelpsmottakere har det siste tiåret fått færre inntektsalternativer til sosialhjelp. De har større vanskeligheter med å få arbeid, samtidig har en mindre andel av denne aldersgruppa opparbeidet seg rett til trygdeytelser (sykepenges og arbeidsledighetsstrygd). For unge arbeidsløse uten tidligere yrkeserfaring og uten rett til dagpenger vil sosialhjelp framstå som eneste offentlige forsørgingsmulighet.

Veksten i antall sosialhjelpsmottakere og stønadslengde har mange årsaker. Både samfunnsmessige endringer (f.eks. høyere arbeidsledighet), administrative omlegginger innenfor sosialhjelpssystemet og endringer i holdninger og atferd hos de som søker sosialhjelp kan være forklaringer på økt sosialhjelpsbruk.

En viktig sammenheng som sosialstatistikken kan belyse, er forholdet mellom arbeidsløshet og sosialhjelpsbruk.

Antall arbeidssøkere uten arbeidsinntekt mellom 20-24 år økte fra 1980 til 1983, mens det var nedgang mellom 1983 og 1986. Tallet begynte å vokse igjen fra 1987 til 1989, og i 1990 stagnerte veksten.

Veksten i tallet på unge arbeidssøkere faller sammen med vekst i tallet på sosialhjelpsmottakere. Særlig veksten i mottakere blant unge menn ser ut til å være knyttet til økt arbeidsledighet.

Nedgang i tallet på arbeidssøkere midt på 1980-tallet hindret ikke vekst i sosialhjelpsmottakere blant unge kvinner, mens den stagnerte blant unge menn. Ved lav arbeidsledighet ser det ut til at sammenhengen mellom arbeidsmarked og sosialhjelpsbruk blir redusert. Utviklingen i antall stønadsmottakere indikerer at kvinner oppsøker sosialkontoret av andre årsaker enn menn.

Da antall arbeidssøkere steg igjen fra 1987/88, fikk vi en sterk økning i antall sosialhjelpsmottakere for både menn og kvinner. Det er særlig blant mannlige mottakere at muligheten for å få arbeid ble betydelig svekket.

Arbeidskraftundersøkelsen viser at den siste ledighetsperioden, i hvert fall fram til 1990, har rammet menn sterkere enn kvinner.

Situasjonen på arbeidsmarkedet har imidlertid ikke bare betydning for antall mottakere. Det ser ut til at økende arbeidsløshet også gjør sosialhjelpsmottakere mer avhengig av sosial-

kontoret. Dette viser seg bl.a. ved at stønadslengden øker.

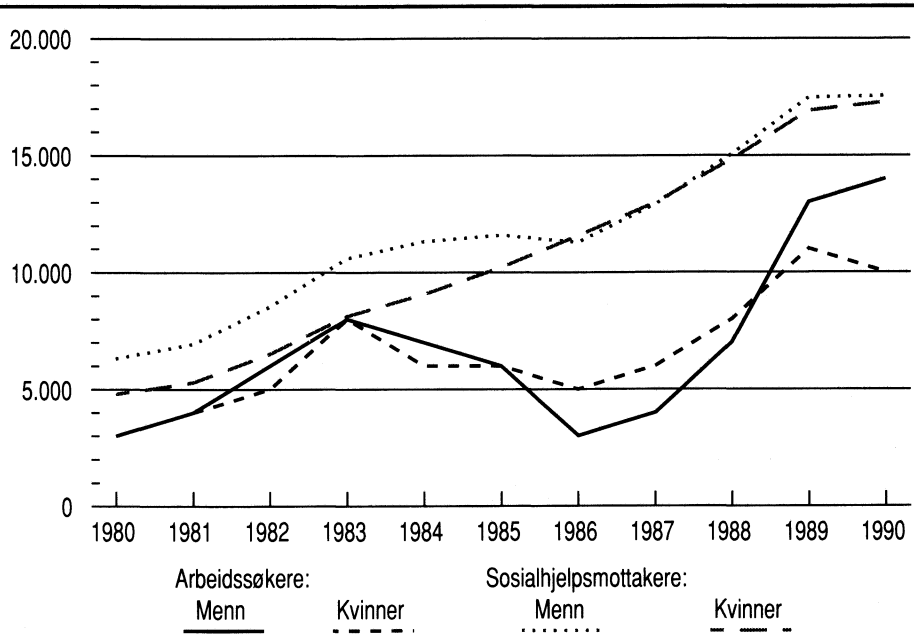
Sosiallovens målsetting om at sosialhjelp skal være hjelp til sjølhjelp blir vanskeligere å realisere når arbeidsledigheten er høy. Gjennomsnittlig stønadslengde og andel langtidsmottakere øker markant ved stigende arbeidsløshet. Ved nedgang i ledighet reduseres ikke stønadslengden som en kanskje kunne forvente, men situasjonen stabiliseres. Dette mønsteret er omtrent det samme som vi så når det gjaldt tallet på sosialhjelpsmottakere.

Hvorfor avtar ikke sosialhjelpsbruken når sysselsettingen øker? En mulig forklaring er at de faktorer som gjør en person til sosialhjelpsmottaker også reduserer mulighetene for arbeid i gode tider. Kombinasjonen av mangel på arbeid og langvarig sosialhjelpsbruk ser ut til å få langsiktige konsekvenser både for samfunnet og mottakeren.

Sosialhjelp og andre inntektskilder

Hver tredje unge stønadsmottaker hadde i 1990 sosialhjelp som sin viktigste inntektskilde. Det tilsvarende tallet for alle stønadsmottakere var en av fire.

Figur 4
Antall arbeidssøkere og antall sosialhjelpsmottakere. Menn og kvinner 20-24 år. 1980-1990

Arbeidsinntekt var viktigste inntektskilde for 13 prosent av unge stønadsmottakere i 1990, mens 31 prosent hadde en eller annen form for trygdeytelse som viktigste inntektskilde. Blant alle sosialhjelpsmottakerne var arbeidsinntekt viktigste inntekt for 16 prosent og trygd/pensjon viktigst inntekt for 41 prosent. Unge sosialhjelpsmottakere har en svakere tilknytning til både arbeidsliv og trykkesystem enn det som er vanlig blant stønadsmottakere.

Det er vanskelig å si noe bestemt om hvilken rolle familien spiller som forsørgerinstitusjon for denne aldersgruppa. Tall fra Levekårsundersøkelsen viser at halvparten av menn i aldersgruppa 20-24 år bor hjemme. For kvinner i aldersgruppa 20-24 år er andelen som bor hjemme langt lavere. En av fire bodde hjemme i 1980 mens andelen var sunket til en av fem i 1991.

Det å bo hjemme er imidlertid ingen god indikator på om man blir forsørgt av familien. Forskjellen i andel unge kvinner og menn som bor hjemme er imidlertid så stor at den trolig vil påvirke sosialhjelpsbruken. Det er imidlertid vanskelig å forklare utviklingen i antall stønadsmottakere blant menn og kvinner med ulikheter i privat forsørgelse.

Arbeidsplikt – et virkemiddel for redusert bruk av sosialhjelp?

Innenfor det offentlige hjelpesystem er sosialkontoret en siste skanse, et sikkerhetsnett som skal fange opp og løse problemer det øvrige hjelpeapparatet ikke tar seg av.

Sosialhjelpsbruken blant unge mottakere kan tyde på at sosialhjelpssystemet mer er blitt et inntektssikringsystem enn en problemløsende hjelpeinstans.

Den nye sosialloven har én viktig endring som spesielt har relevans for forholdet mellom sosialhjelpsbruk og mangel på arbeid. En ny lovhjemmel (§ 5-3 Bruk av vilkår) gir kommunene rett til å stille vilkår om at sosialhjelpsmottakeren skal utføre arbeid i bostedskommunen så lenge han eller hun får stønad.

Den økende bruken av sosialhjelp blant unge stiller krav til virkemidler som kan redusere veksten i tallet på

stønadsmottakere og veksten i stønadslengde. Verken i komiteinnstillingen om loven eller i sluttbehandlingen i Odelstinget gis det inntrykk av at formålet med å innføre arbeidsplikt er å redusere veksten i tallet på mottakere eller veksten i stønadslengde. Det var snarere bekymring over at unge ikke yter gjengjeld for sosialhjelpsyttelsen og hensynet til forsterket kontroll med utbetalingene som motiverte lovendringen.

Uavhengig av de erklærte intensjonene med loven kan det tenkes at innføring av arbeidsplikt vil gjøre sosialhjelpsordningen mindre attraktiv slik at færre søker hjelp av den grunn. Det er imidlertid ingen holdpunkter for at økt sosialhjelpsbruk skyldes at det er blitt mer attraktivt å søke sosialhjelp.

Skjerpede vilkår for stønad og tettere kobling mellom tildeling av økonomisk hjelp og arbeidsinnsats, kan åpne for reduserte stønadsutbetalinger. Det vil være opp til sosialarbeiderens skjønn å avgjøre hvem som kan pålegges arbeidsplikt og hvor mye den økonomiske stønaden skal reduseres dersom pålegg om arbeidsinnsats helt eller delvis ikke etterkommes.

Den nye sosialloven legger opp til at sosialkontorene og kommunene skal overta mer av både attføringsoppgaver og arbeidsformidling for unge sosialhjelpsmottakere. Når arbeidsledigheten er stor blant unge, kan en overføring av ansvaret for unge arbeidsledige fra arbeidskontor til sosialkontor føre til at arbeidskontorene gjør mindre for denne gruppa. I verste fall kan dette forsinke overgang til ordinært arbeid og gjøre det vanskeligere å få redusert stønadslengden.

Ved å overføre mer oppfølgingsansvar for unge arbeidsløse til sosialkontoret, har Stortinget langt på vei godtatt at sosialhjelpsordningen er blitt en ordinær og alminnelig inntektssikringsordning. Dette skjer samtidig som sosiallovens rettighetspreg svekkes og koblingene mellom kontroll, arbeidsinnsats og økonomiske ytelser styrkes.

Vil den nye sosialloven være egnet for å møte utfordringene i 1990-åra? Hvis ikke arbeidsmarkedet bedrer

seg, er det trolig bare utvidede trygderettigheter også for unge arbeidsløse som kan bidra til å redusere tallet på nye unge sosialhjelpsmottakere i de kommende år.

1. Vi bruker betegnelsen stønadsmottakere sjøl om det er tallet på stønadstilfeller vi egentlig legger til grunn. Tallet på stønadstilfeller vil være noe høyere enn tallet på stønadsmottakere fordi en og samme stønadsmottaker kan ha fått hjelp i flere kommuner, og blir da regnet som flere stønadstilfeller.

Litteratur

Hvinden, B. (1988): *Tilbake til fattighjelpen?* INAS-rapport 1988:4.

Innst. O. nr. 9 (1991-92) Innstilling fra sosialkomiteen om lov om sosiale tjenester mv. (sosialloven).

NOS Arbeidsmarkedstatistikk 1980-1990. Statistisk sentralbyrå.

NOS Sosialstatistikk 1980-1990. Statistisk sentralbyrå.

NOU 1990:16 Økonomisk sosialhjelp.

Stortingsforhandlinger. Debatter m.v. i Odelstinget. Nr. 2 (1991-92).

Terum, L.I. (1987) : *Bukostnader og nyfattigdom*. INAS-rapport 1987:2.

Terum, L.I. (1987): *Administrative reformer og sosialhjelpsvekst*. INAS-rapport 1987:7.

Trygve Kalve er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

Åne Osmunddalen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

Når mor og far skilles

– om barns kontakt med fraflyttede foreldre

An-Magritt Jensen

Med dagens skilsmissehyppighet vil hvert tredje barn født midt på 1980-tallet oppleve at foreldrene flytter fra hverandre. Det er en utbredt oppfatning at det er best for barn å ha kontakt med begge foreldre, også når disse ikke bor sammen. Imidlertid vet vi lite om hvilke forhold som påvirker denne kontakten. Når opprettholdes kontakt mellom barn og fraflyttet foreldrepart og når svekkes den?

Denne artikkelen tar opp spørsmålet om kontakt mellom barn og den foreldrepart som ikke lenger bor med barnet til daglig på grunnlag av den landsomfattende undersøkelsen *Barns Familier*¹. Undersøkelsen omfattet vel 3 000 barn født i 1972, 1978 og 1984 (Jensen og Moen 1991).

Ett av tre barn opplever familieoppløsning

Barns Familier viste at 86 prosent av barna bodde med begge foreldre. Samtidig viste den også en klar tendens til at en økende andel barn har foreldre som flytter fra hverandre. Det er denne gruppen som er i søke-lyset for denne artikkelen. For enkelthets skyld skiller vi ikke mellom barn med gifte og ugifte (samboende) foreldre. Vi bruker begrepene 'skilsmisse' og 'familieoppløsning' om hverandre.

Når vi sammenligner de tre aldersgruppene, ser vi en klar økning i sjansen for å oppleve at foreldrene flytter fra hverandre. Blant barn som ble født i begynnelsen av 1970-åra og som var 16 år på intervjuetidspunktet, hadde færre enn tre prosent opplevd at foreldrene var flyttet fra hverandre

ved 4 års alder. Godt og vel ti år senere, finner vi at blant de barna som var født i 1984 og var 4 år på intervjuetidspunktet, hadde sju prosent foreldre som hadde flyttet fra hverandre. Det samme trekket finner vi når vi sammenligner barn ved 10 års alder. I underkant av åtte prosent av 16-åringene hadde opplevd familieoppløsning da de var 10 år, sammenlignet med vel 12 prosent av de barna som var 10 år på undersøkelsestidspunktet (født i 1978).

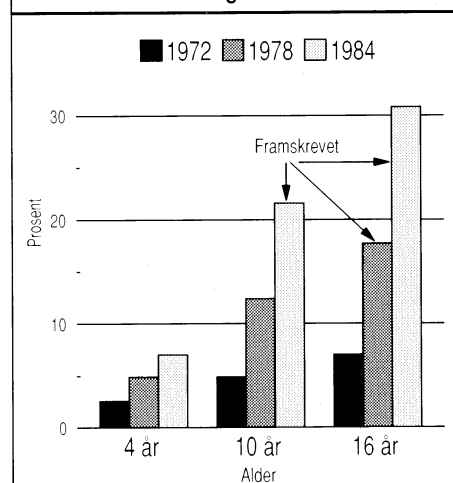
Framskriver vi utviklingen for de yngre barna i undersøkelsen, kommer vi fram til at omtrent hvert tredje barn født i midten av 80-åra kan komme til å oppleve familieoppløsning innen de er 16 år. Det samme gjaldt hvert syvende barn født i begynnelsen av 70-åra. Det er liten grunn til å tro at disse beregningene gir for høye anslag.

I første omgang kan vi spørre hva dette betyr for hvilke typer familier barn bor i. De amerikanske familieforskere Furstenberg og Cherlin sier at: "Sett fra barnas perspektiv, er skilsmisse ikke slutten, men begynnelsen på en rekke familieendringer" (1991, s. 12, min overs.). Vi fant at

omtrent 40 prosent av 10- og 16-åringene i undersøkelsen med skilte foreldre, fikk en ny voksenperson inn i familien etter en stund. Det er imidlertid slik at disse nydannede familiene oftere går i oppløsning enn "opp-rinnelige" familier. Hver fjerde 16-åringene med skilte foreldre hadde også opplevd oppløsning i en ny familie.

Barn forholder seg til stadig mer kompliserte familietyper. Flere har en foreldrepart som ikke bor i husholdet, og flere har ulike "sett" av foreldre, med "ordentlig" far utenfor husholdet og "samboeren til mor" i husholdet som klassiske varianter. Hvordan opprettholdes så kontakten med den fraflyttede foreldrepart?

Figur 1
Andel barn med familier som er oppløst ved ulike aldre. Faktisk og framskrevet. Prosent

Barna bor hos mor

I *Barns Familier* var det 283 barn som var født i en familie med to foreldre som senere var flyttet fra hverandre. I det følgende tar vi utgangspunkt i disse barna. Barn med foreldre som er døde er holdt utenfor, slik at alle barna har en foreldrepert som de potensielt kan ha kontakt med.

Det er fortsatt vanligst at mor får foreldreansvar etter en familieoppløsning. Omtrent hvert femte barn har foreldre med delt ansvar, mens under 10 prosent har en far som har foreldreansvaret. Tendensen til at mor har foreldreansvaret alene er høyere blant de yngste barna (født i 1984), mens 14

prosent av 16-åringene (født i 1972) har fedre som har foreldreansvar. Små barn "tilhører" fortsatt mor, mens det er små forskjeller i andelen med delt ansvar etter barnets alder.

Delt foreldreansvar er først og fremst en juridisk ramme som innebærer at begge parter skal involveres i saker som har betydning for barnet. Det viser seg imidlertid at også med delt foreldreansvar bor barnet i de fleste tilfelle hos mor. Mens 61 prosent av barna har en mor som også har foreldreansvar, er det betydelig flere (78 prosent) som bor hos mor til daglig. Bare tre prosent av barna har foreldre som har delt ansvar og bor hos far til daglig, og bare en prosent deler sitt daglige liv likt mellom foreldrenes hushold.

Delt foreldreansvar betyr fortsatt at barn bor hos mor. Vi kan altså, i stedet for å si "fraflyttet foreldrepert", med noe slingsringsmonn si "fraflyttet far".

To av tre barn har ikke "vanlig" besøksordning

I hvilken grad er det så kontakt mellom barn og fedre etter skilsmisse? Et første inntrykk av dette kan vi få ved å se på den besøksordning som er avtalt for barnet.

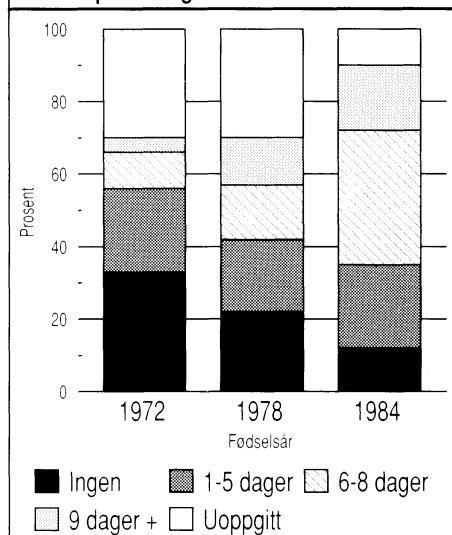
Ifølge en tidligere undersøkelse (Moxnes 1985) er en av de viktigste forandringer for barn etter skilsmisse at de får mindre kontakt med far. Denne undersøkelsen fant at omtrent hvert tredje barn hadde vanlig eller utvidet besøksordning, mens ytterligere en tredjedel hadde mindre kontakt og den siste tredjedel hadde sjelden kontakt. I *Barns Familier* finner vi omtrent det samme. Nesten en tredjedel har vanlig eller utvidet besøksordning (25+7 prosent). Dersom vi går ut fra at de som svarer "begrenset" eller "barnet bestemmer" også har *noe* kontakt, kommer vi til nesten en ny tredjedel (8+22 prosent). Den største andelen har imidlertid svart at det ikke foreligger noen avtale, eller har latt spørsmålet stå ubesvart (17+21 prosent).

Hvert fjerde barn har ikke besøkt far siste måned

En tredjedel av barna har altså vanlig eller utvidet besøksordning. Men

hvor mye tid har de faktisk tilbrakt i fars hushold i løpet av siste måned? Vi spurte både om hvor mange dager og hvor mange netter barnet hadde vært i den andre foreldreperts hushold.

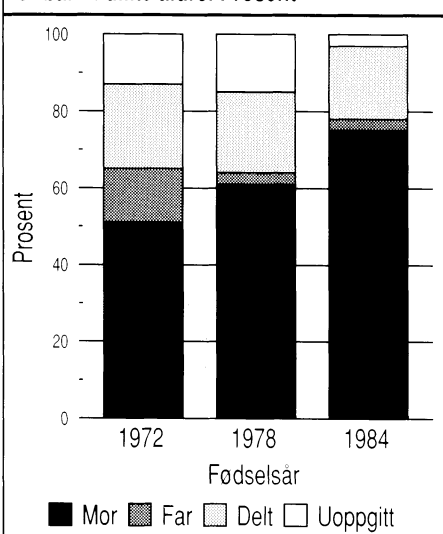
Figur 4
Antall dager barnet har vært hos fraflyttet foreldrepert foregående måned. Prosent

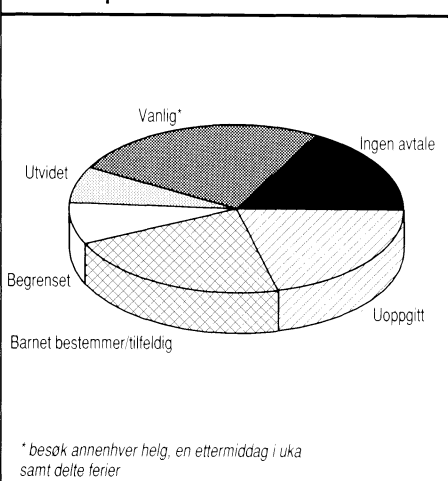
Omtrent hvert fjerde barn hadde ikke vært hos far noen dager i løpet av foregående måned. Figuren viser at "vanlig" besøksordning ikke er så vanlig. Ut fra svarene har 30 prosent av barna som vi har sett "vanlig" kontakt med den andre foreldrepert (minst 6 dager eller 6 netter, eller begge deler). Nesten hvert annet barn hadde ikke noen positive svar på spørsmål om besøk siste måned (ingen besøk eller uoppgitt). Blant 16-åringene hadde 31 prosent ikke vært hos den andre foreldrepert og 24 prosent hadde vært der mindre enn det som tilsvarer vanlig ordning. Tilsammen 15 prosent hadde vært der 6 dager eller mer. For en vesentlig andel av 16-åringene spørsmålet ubesvart (30 prosent).

Bare en av syv 16-åringer har vært så mye sammen med den andre foreldreperten sist måned at det tilsvarer vanlig besøksordning. Blant de yngste barna er det langt mer vanlig å ha vært sammen med den andre foreldreperten siste måned. Når 56 prosent av barna har hatt "vanlig" samvær, så innebærer dette imidlertid samtidig at 44 prosent i denne aldersgruppen har vært mindre sammen

Figur 2
Foreldreansvar etter familieoppløsningen for barn i ulike aldre. Prosent

Figur 3
Besøksordning for barn og fraflyttet foreldrepert. Prosent

med den andre foreldrepert, enn det som tilsvarer vanlig samvær.

Barn med foreldre som har delt ansvar besøker far oftere

Barn som har foreldre med delt ansvar, har langt oftere vært sammen med far siste måned enn barn der mor har dette ansvaret alene. Ett av tre barn som har en mor med foreldreansvar alene, har besøkt far tilsvarende vanlig besøksordning sist måned. Det samme gjelder nesten annet hvert barn som har foreldre med delt foreldreansvar.

Et annet spørsmål er hvilken betydning det har om foreldrene har klart å avgjøre spørsmålet om foreldreansvar seg imellom, eller om myndighetene har vært koblet inn (ved rettslig avgjørelse eller avgjørelse hos fylkesmannen).

Barn med foreldre som har avgjort foreldreansvar med det offentlige hjelp har mindre kontakt enn andre. 39 prosent av barn med foreldre som har avgjort foreldreansvar seg imellom, har hatt vanlig samvær med den andre forelder sist måned. Det samme gjaldt 19 prosent hvor det offentlige har vært inne i bildet.

Dette kan gjenspeile at konflikt mellom foreldrene, som vi kan anta er sterkere når myndighetene er koblet inn, har en relativt stor betydning for den kontakten barn har med fraflyttet forelder. Vi skal selvfølgelig ikke utelukke at det å bringe en slik sak inn for rett eller fylkesmann i seg selv kan forsterke konflikten mellom foreldrene, og dermed få betydning for senere kontakt. En tredje mulighet er imidlertid at myndighetenes rolle har sikret en viss kontakt i forhold hvor denne ellers ville vært enda mindre.

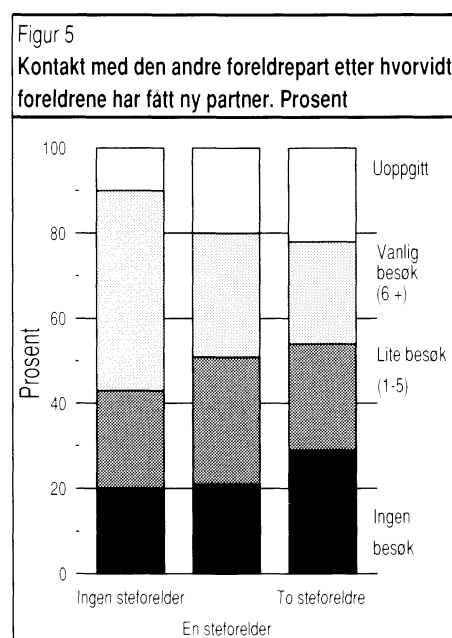
Det er følgelig flere faktorer som virker inn på barnets kontakt med andre foreldrepert og det siste vi skal se på i denne sammenheng, er hvorvidt det spiller noen rolle om foreldrene har dannet nye familier. Vi tar utgangspunkt i begge foreldre, men skiller ikke her mellom hvorvidt det er den foreldreperten der barnet bor til daglig, eller den andre, som har fått ny partner.

Barn med steforeldre har mindre besøkskontakt

Vårt spørsmål er hvorvidt kontakt mellom barn og foreldre er annerledes i de tilfelle der den ene, eller begge foreldre har flyttet sammen med en ny partner og barnet dermed har fått stemor/-far.

Av de 283 barna, hadde omtrent hvert tredje barn (32 prosent) en steforelder. Vi har her ikke skilt mellom mor og far. For hvert femte barn (21 prosent) hadde begge foreldrene flyttet sammen med ny partner. Det innebærer at barnet både hadde en steforelder i det hjemmet hvor de var til daglig, og en steforelder i "besøkshjemmet". Hvert fjerde barn (26 prosent) hadde foreldre der ingen av partene hadde flyttet sammen med en ny partner.

Figur 5 viser tydelig at det er mer kontakt blant dem med foreldre som ikke har flyttet sammen med en ny partner (41 prosent har vanlig kontakt eller mer). Minst kontakt har de barn hvor begge foreldre har flyttet sammen med en ny partner. Disse resultatene er i samsvar med undersøkelser fra USA som viser at når skilte foreldre danner en ny familie, vil dette ofte gå på bekostning av barnas kontakt med den opprinnelige foreldrepert (Furstenberg og Cherlin 1991).

1. Hovedresultater fra denne undersøkelsen, med vekt på endringer i barns familiesammensetning, er publisert i rapporten "Enebarn, delebarn, stebarn (Jensen og Moen 1991). Data ble samlet inn i 1988 blant et representativt utvalg barn i aldersgruppene 4, 10 og 16 år. Barns Familier var et samarbeidsprosjekt mellom Norsk Institutt for by- og regionforskning og Statistisk Sentralbyrå. Spørreskjemaet skulle fylles ut av en voksen i barnets husholdning. Av de 5000 barn som skjemaet ble sendt til, ble 3066 skjemaer returnert i utfylt stand.

Litteratur

Furstenberg, F.F. and A.J. Cherlin (1991): *Divided Families. What happens to children when parents part?* Harvard University Press, Cambridge.

Jensen, A.M., og B. Moen (1991): *Enebarn, delebarn, stebarn? Barns familier i lys av nye samlivsmønstre blant foreldre i 1970- og 80-åra*. NIBR-rapport nr. 14. I samarbeid med S.E. Clausen

Moxnes, K. (1985): "Skilsmisse og barn". *Nytt fra forskning om barn*, nr. 1.

An-Magritt Jensen er forsker ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR).

Utviklingen i helsetilstanden:

Bedre helse for eldre

Anders Barstad

Det har vært små endringer i befolkningens fysiske og psykiske helsetilstand de siste 10-15 årene. Eldre menn har imidlertid en klart bedre helse i dag enn for ti år siden, spesielt er det færre som er hjelpetrengende. Blant de eldre kvinnene er det bare bevegelsesevnen som har endret seg til det bedre. Flere kvinner oppgir at de lider av sykdommer i muskel-/skjelettsystemet. Blant yngre og middelaldrende kvinner er det en tendens til bedre psykisk helse. Ved inngangen til 1990-tallet er det fremdeles store forskjeller i helsetilstand mellom forskjellige grupper i befolkningen. Kvinner, enslige og grupper med lav sosioøkonomisk status er mest utsatt for sykdom.

Helse er en sentral verdi for mennesker i det moderne samfunn. Vi lever i en kultur som ser ut til å bli stadig mer opptatt av helsespørsmål. Dårlig helse får ofte alvorlige konsekvenser for den øvrige livssituasjon. Levekårsundersøkelsene viser at nesten to tredjedeler av personer med dårlig helse også har en dårlig situasjon på andre levekårsområder. Og i motsetning til mange andre indikatorer på dårlige levekår, er dårlig helse en relativt stabil tilstand (Statistisk sentralbyrå 1989).

DØDELIGHET OG LEVEALDER

1980-årene:

Jevn økning i levealderen

Det første bildet vi skal gi av helsetilstanden tar utgangspunkt i det viktigste og mest dramatiske uttrykk for helseproblemer: Dødsfall. Utviklingen de siste 20 årene har vært positiv, når befolkningen ses under ett: Forventet levealder har økt jevnt, på 1980-tallet økte forventet levealder ved fødselen med 1,08 år for menn og 0,73 år for kvinner. Et nyfødt jentebarn kunne i

veialder stagnert de siste årene (Brunborg 1992). Spebarnsdødeligheten har også endret seg lite på 1980-tallet. Gjennomsnittet for perioden 1981-85 var 8,1 døde under ett år pr. 1 000 levendefødte, mens gjennomsnittet for perioden 1986-90 var 7,8. Spebarnsdødeligheten er høyere i Norge enn i f.eks. Sverige og Island.

Forventet levealder for eldre menn fremdeles kortere enn på 1950-tallet

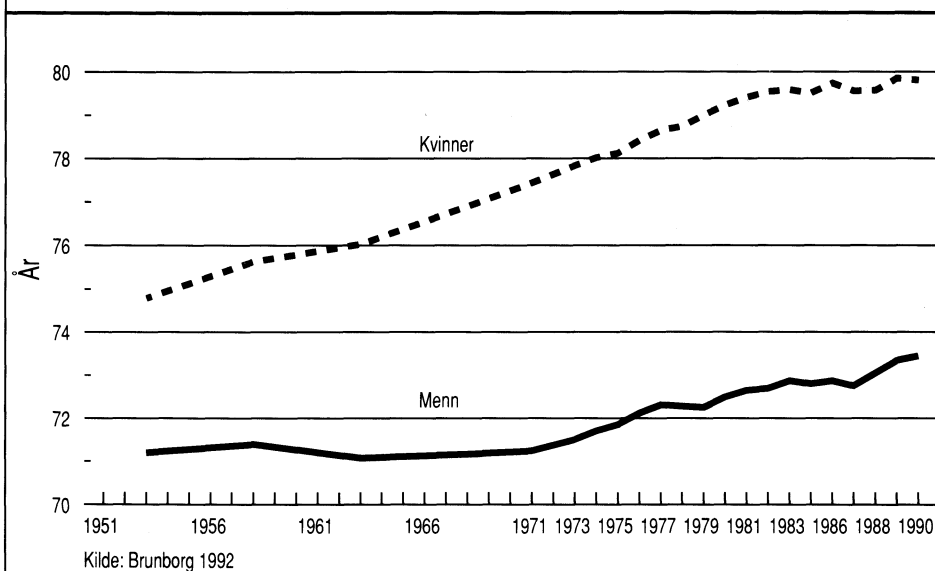
Går en litt lenger tilbake i tid, har forventet levealder for 50-, 60- og 70-årige menn ennå ikke kommet opp på nivået for perioden 1951-55. Forskjellen mellom kjønnene var langt mindre på begynnelsen av 1950-tallet enn den er i dag.

1990 regne med å bli 79,8 år og et nyfødt guttebarn 73,4 år.

Dødelighetsutviklingen har imidlertid vært noe forskjellig for ulike aldersgrupper. For de eldste aldersgruppene har utviklingen mot økt le-

Figur 1

Forventet levealder ved fødselen. Menn og kvinner. 1951/55-1990

Om Norge tar gull i OL, er vi ikke en gang på poengplass i "VM i levealder". I 1987 var det sju land hvor befolkningen hadde en lengre forventet levealder ved fødselen enn i Norge, bl.a. Japan, Sverige, Sveits og Spania (Population nr. 4/1991). Japan har på 1970- og 80-tallet gått forbi Norge, og har nå verdens høyeste forventede levealder (81,8 år for kvinner og 75,9 år for menn).

Nedgang i hjerte-/kar- og ulykkesdødelighet...

De viktigste dødsårsakene er hjerte-/karlidelser, svulster og ulykker. I aldersgruppene under 55 år tar ulykker flest leveår, mens svulster og spesielt hjerte-/karlidelser er de dominerende dødsårsakene i de eldre aldersgruppene (Guldvog 1992). Det er framfor alt dødeligheten av hjerte-/karsykdommer som er redusert de siste årene. I tillegg har det vært en nedgang i ulykkesdødeligheten i alle grupper under 70 år, spesielt blant barn (66 prosent reduksjon i perioden 1978-88, se Guldvog 1992). I alt har ulykkesdødeligheten gått ned med 20 prosent fra slutten av 1950-årene til slutten av 1980-årene, når en korregerer for endringer i befolkningsstrukturen (Gjertsen 1991).

..men økning i

kreftdødelighet og selvmord/drap

Derimot har det vært en økning i kreftdødeligheten for menn i aldersgruppene mellom 50 og 70 år, mens kreftdødeligheten har gått ned blant både menn og kvinner i en del yngre aldersgrupper. Ulykkesdødeligheten blant de over 70 år har steget noe, spesielt tar hjemmeulykkene mange liv blant de eldre. Det har likeledes vært en sterk økning i draps- og selvmordshyppigheten de siste 20 årene. Selvmordsøkningen har vært spesielt sterk blant ungdom (ratene er mer enn fordoblet fra begynnelsen av 1970-tallet og fram til i dag).

SYKELIGHET

Halvparten av befolkningen har en kronisk lidelse

Omkring halvparten av den voksne befolkningen svarte i 1991 ja på et

spørsmål om de hadde en langvarig sykdom, dvs. "sykdom eller lidelse av mer varig natur, noen virkning av skade eller handikap". Det ble ikke spurt om symptomer eller akutte lidelser. Helse- og levekårsundersøkelsene undervurderer i noen grad omfanget av sykkeligheten i befolkningen, både fordi en må regne med en viss underrapportering når folk blir spurt om sin helsetilstand (Elstad 1981), og fordi innlagte på institusjon ikke er med i utvalget. En kan derfor trygt slå fast at sykdom og sykdomssymptomer snarere er regelen enn unntaket i den menneskelige tilværelse, noe som også bekreftes av ulike undersøkelser med bruk av helsedagbøker.

En av fem har en sykdom med betydelige konsekvenser

Mange av disse syketilfellene har imidlertid liten betydning for livskvaliteten. Omkring en femtedel av befolkningen sier at de har sykdommer som virker inn på hverdagen "i betydelig grad" (tabell 1). Dette dreier seg om alle typer virkninger: smerter, angst, handlingsbegrensninger mm.

Kvinner er mer syke enn menn. Kjønnsforskjellene er tilstede i alle aldersgrupper. De eldre kvinnene er mest syke, nesten åtte av ti eldre kvinner har en eller flere langvarige

Tabell 1. Andel med langvarig sykdom, og andel med langvarig sykdom som har betydelige konsekvenser, i grupper for kjønn og alder. 16 år og eldre. Prosent. 1991

	Langvarig sykdom	Sykdom med betydelige konsekvenser
Menn	48	16
16-24 år	33	8
25-44 "	41	13
45-66 "	54	20
67 år +	72	32
Kvinner	55	26
16-24 år	42	17
25-44 "	44	17
45-66 "	65	35
67 år +	77	44
I alt	51	21

Kilde: Levekårsundersøkelsen

sykdommer og mer enn fire av ti har sykdommer med betydelige konsekvenser for hverdagen.

Små endringer i sykkeligheten over tid

På grunn av ulikheter i undersøkelsesopplegget i helse- og levekårsundersøkelsene, er det vanskelig å gi noe dekkende bilde av utviklingen i den generelle sykkeligheten. Hovedinntrykket er likevel at det har skjedd svært små endringer. I Helseundersøkelsen 1968 oppgav 48 prosent av befolkningen ett eller flere syketilfeller, i 1985 49 prosent (Statistisk sentralbyrå 1990). Ifølge levekårsundersøkelsene økte andelen av befolkningen i alderen 16-79 år med langvarige sykdommer fra 47 prosent i 1980 til 50 prosent i 1991. Men denne økningen har sammenheng med en endring i undersøkelsesopplegget som førte til at underrapporteringen ble mindre¹.

Muskel- og skjelettlidelser er den største sykdomsgruppen

De fem store gruppene av kroniske sykdommer som "normalbefolkningen" oppgir at de lider av, er hjerte-/karlidelser, sykdommer i skjelett-/muskelsystemet, sykdommer i åndedrettsorganene, i hud og underhud, og endelig nervøse lidelser (tabell 2). Folkesykdom nummer én er lidelser knyttet til skjelett-/muskelsystemet (ryggsmarter, revmatisme o.l.). Knappt en av fire i den voksne befolkningen hadde en slik sykdom i 1991. 12 prosent har hjerte-/karsykdommer (forhøyet blodtrykk er den vanligste undergruppen) og nesten like mange har hudsykdommer (eksem, hudbetennelser). 9 prosent har ulike typer lidelser knyttet til åndedrettsorganene (de viktigste er astma og høysnue).

En serie med tre spørsmål, hvor en skal angi hvor ofte en har hatt bestemte plager i løpet av de siste 6 måneder (hjerterbank, nervøsitet, angst eller rastløshet, depresjon), er brukt som mål på utbredelsen av nervøse lidelser. 7 prosent av befolkningen er ofte plaget av ett eller flere symptomer på nervøse lidelser.

En av fem eldre kvinner har hyppige symptomer på nervøse lidelser

Av de fem store sykdomsgruppene er sykdommer i skjelett-/muskelsystemet, hudlidelser og nervøse lidelser de typiske "kvinnesykdommene" (tabell 2). Nesten like mange menn som kvinner har hjerte-/karlidelser og sykdommer i åndedretsorganene. De fleste sykdommene, især hjerte-/karlidelsene, er mest vanlige i de høyere aldersgruppene. Den store "ungdomssykdommen" er hudsykdommer, mens sykdommer i åndedretsorganene varierer lite mellom aldersgruppene. Psykiske lidelser og muskel-/skjelettsykdommer er typiske plager for de eldre kvinnene. Knappt en av fem eldre kvinner har hyppige symptomer på nervøse lidelser, 46 prosent har en muskel-/skjelettlidelse. Dobbelt så mange unge kvinner som menn lider av hudsykdommer. Hudsykdommer har imidlertid sjelden betydelige konsekvenser. Av dem som bare lider av hudsykdommer, er det sju prosent som sier at sykdommen har betydelige konsekvenser.

Flere har hudsykdommer

Av de fem "store" sykdomsgruppene, er det utbredelsen av hudsykdommer som har endret seg mest de siste årene. Andelen i befolkningen med hudsykdommer økte fra 6 prosent i 1975

til 10 prosent i 1985 (Grøtvedt og Carlson 1988). Økningen har vært spesielt stor blant barn og unge i de store byene. I Oslo og Akershus ble andelen med hudsykdommer blant barn under 7 år nesten firedoblet fra 1975 til 1985 (fra 4 til 15 prosent). Mye tyder også på en økning i forekomsten av astma blant barn (Magnus m.fl. 1991).

Økning i muskel-/skjelettlidelser blant kvinner?

Det ble registrert en svak økning i muskel-/skjelettlidelser blant kvinner fra 1975 til 1985 (Grøtvedt 1989). Levekårsundersøkelsene tyder også på en økning i omfanget av disse sykdommene blant kvinner. Mens andelen med sykdommer i muskel-/skjelettsystemet er uendret for menn, har andelen blant kvinner i alderen 16-79 år økt fra 19 til 26 prosent i løpet av 1980-tallet. Noe av denne økningen skyldes sannsynligvis at underrapporteringen er blitt mindre (se note 1). En må også være oppmerksom på at symptomer knyttet til muskel-/skjelettsystemet etterhvert har fått økt oppmerksomhet og "anerkjennelse" både i folkelig og fagmedisinsk tenkning ("fibromyalgi" ble anerkjent som egen diagnose av Rikstrygdeverket i 1987).

Det er likevel ikke usannsynlig at det har vært en reell økning i fore-

komsten av muskel-/skjelettlidelser blant kvinner, i takt med økningen i andelen kvinner som går ut i yrkeslivet på heltid. Vi vet at stadig flere sysselsatte kvinner sier de arbeider i belastende arbeidsstillinger (Andersen 1992) og at kroppssmerter er særlig vanlig blant yrkesaktive kvinner. Mer enn fire av ti heltidsansatte kvinner har vondt i skuldre eller armer minst en av dagene i uken, mot to av ti menn (Statistisk sentralbyrå 1992).

Ingen økning i psykiske problemer

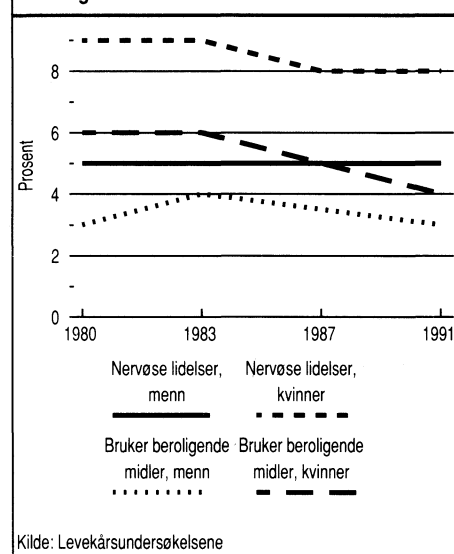
En påstand som ofte framsettes er at den psykiske helsen blir stadig dårligere, at omfanget av angst og uro øker i samfunnet. Hverken helse- eller levekårsundersøkelsene kan bekrefte en slik påstand. Helseundersøkelsene tyder på en stor grad av stabilitet i andelen av befolkningen som har nervøse lidelser fra 1975 til 1985. I aldersgruppene 25-66 år var det en viss tendens til nedgang (Statistisk sentralbyrå 1990). Også levekårsundersøkelsene tyder på at den psykiske helsetilstanden har endret seg lite, det har vært en svak tendens til nedgang blant kvinner i perioden 1980-1991 (figur 2). Underrapporteringen er neppe blitt større, det er mer åpenhet og debatt omkring psykiske lidelser enn før. Den svake nedgangen er mest markert blant kvinner mellom 24 og 67 år. Dette er en gruppe som på flere

Tabell 2. Andel med ulike langvarige sykdommer og med hyppige symptomer på nervøse lidelser. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Prosent. 1991

	Hjerte- og karsykdommer	Sykdommer i skjelett/muskel- systemet	Sykdommer i åndedrets- organer	Sykdommer i hud og underhud	Nervøse lidelser
Menn	11	19	9	8	5
16-24 år	1	9	9	10	2
25-44 "	3	16	9	10	5
45-66 "	16	24	7	7	6
67 år+	34	26	10	5	7
Kvinner	13	27	9	14	8
16-24 år	2	13	10	20	7
25-44 "	4	18	9	15	4
45-66 "	17	37	9	13	8
67 år+	39	46	11	6	18
I alt	12	23	9	11	7

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1991

Figur 2
Andel med hyppige symptomer på nervøse lidelser og andel som jevnlig bruker beroligende midler. Menn og kvinner 16-79 år. Prosent. 1980-1991.

felte har økt sin sosiale deltakelse og integrasjon i løpet av 1980-tallet, både når det gjelder arbeidsmarked og sosiale nettverk (se Barstad 1992A og Barstad 1992B). Utenlandske studier tyder på at sysselsatte kvinner er mindre plaget av depresjon og angst enn husmødre (Ross m.fl. 1990).

Heller ikke forbruket av beroligende midler viser noen økning. Andelen i den voksne befolkningen som jevnlig bruker beroligende midler var 4 prosent i 1980 og 3 prosent i 1991.

Bildet blir ikke vesentlig annerledes om en tar med dem som oppgir at de har ulike psykiske plager "av og til". Andelen som ofte eller av og til er plaget av nervøsitet, angst eller rastløshet var 24 prosent i 1980 og 21 prosent i 1991.

FUNKSJONSEVNE

Knappt en av fem har nedsatt funksjonsevne

Omkring ti prosent av den voksne befolkningen oppgir at de har sterkt nedsatt arbeidsevne pga sykdom eller funksjonshemming (tabell 3). Arbeidsevne refererer både til inntektsgivende arbeid, husarbeid og skolegang/studier. En like stor andel har nedsatt bevegelsesevne, dvs. at de ikke kan gå i trapper uten besvær eller "gå en 5 minutters tur i noenlunde raskt tempo uten vansker". 15 prosent av den voksne befolkningen opplever at helseproblemene skaper vansker for deltakelsen i foreningsliv og andre

fritidsaktiviteter. Knappt en av fem, 18 prosent, har nedsatt funksjonsevne, dvs. at de har minst ett av følgende funksjonsproblemer: Sterkt nedsatt arbeidsevne, nedsatt bevegelsesevne, nedsatt bæreevne, syn eller hørsel.

Annenhver kvinne over 66 år har nedsatt funksjonsevne

Sykkeligheten har større konsekvenser for kvinner enn for menn. For eksempel har en av fem kvinner mot bare en av ti menn vansker med å delta i fritidsaktiviteter. Kjønnforskjellene kan gjenfinnes i alle aldersgrupper, men de er spesielt store blant de yngste. Som forventet er omfanget av nedsatt funksjonsevne størst blant de eldste kvinnene. Noe over halvparten av eldre kvinner har nedsatt funksjonsevne, mens fire av ti har vansker med å delta i fritidsaktiviteter.

Bevegelsesevnen varierer mest med alderen, det er framfor alt den svekede bevegelsesevnen som skiller de gamle fra resten av befolkningen. Men også i yngre aldersgrupper er det relativt mange som har nedsatt handlingsdyktighet pga sykdom. F.eks. har så mange som en av fire kvinner mellom 44 og 67 år vansker med å delta i foreningsliv og andre fritidsaktiviteter pga. sine helseproblemer.

De eldres funksjonsevne blir bedre

Funksjonsevnen har vært uforandret når en ser befolkningen under ett i perioden 1980 til 1991. Men når en

studerer utviklingen i ulike aldersgrupper kan en se relativt store endringer, spesielt blant de eldste, som er blitt mer funksjonsdyktige de siste ti årene (figur 3). Spesielt har eldre menn hatt en gunstig utvikling. Mens nesten annenhver mann i alderen 67-79 år hadde nedsatt funksjonsevne i 1980, var andelen redusert til 36 prosent i 1991. Bedringen omfatter de fleste aspekter ved funksjonsevnen, både bevegelsesevne og arbeidsevne. Også blant eldre kvinner har det vært en bedring i funksjonsevnen, men ikke i samme grad som for menn. Bedringen blant kvinnene omfatter bare bevegelsesevnen. Utviklingen i funksjonsevnen står med andre ord i kontrast til dødelighetsutviklingen, hvor det har vært små endringer de siste årene blant de eldste, og hvor det ikke kan spores noen tendenser til mindre kjønnforskjeller.

Spørsmålet om vansker med å delta i fritidsaktiviteter pga. helseproblemer ble stilt første gang i 1987, slik at det er vanskeligere å si noe om utviklingen. Tendensen er likevel den samme som for de andre spørsmålene. Andre undersøkelser viser da også at eldre er blitt stadig mer aktive i sin fritid i løpet av 1980-tallet (se Barstad 1992C og Haraldsen og Kitterød 1992).

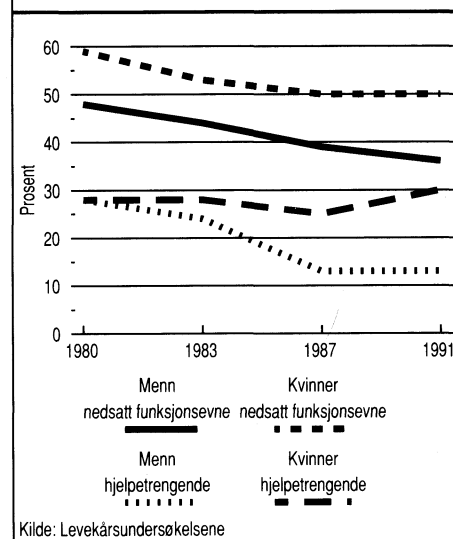
Den eneste gruppen hvor det har skjedd en svak forverring av funksjonsevnen, er blant unge jenter. For-

Tabell 3. Andel av befolkningen med ulike former for nedsatt funksjonsevne. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Prosent. 1991

	Sterkt nedsatt arbeidsevne	Nedsatt bevegelsesevne	Nedsatt deltakelse i aktiviteter	Nedsatt funksjonsevne
Menn	9	7	11	14
16-24 år	1	0	5	3
25-44 "	4	2	6	6
45-66 "	14	7	13	18
67 år+	21	27	29	42
Kvinner	13	13	20	22
16-24 år	6	4	11	10
25-44 "	7	5	11	10
45-66 "	19	15	26	28
67 år+	26	40	39	54
I alt	11	10	15	18

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1991

Figur 3
Andel med nedsatt funksjonsevne og andel som er hjelpetrengende blant menn og kvinner 67-79 år. Prosent. 1980-1991.

skjellene mellom unge gutter og jenter har blitt større de siste ti årene. En av ti unge jenter har vansker med å delta i fritidsaktiviteter pga. helseproblemer.

Eldre menn er mindre hjelpetrengende

Bedringen i eldre menns helsetilstand har ført til at denne gruppen i mindre grad enn tidligere er avhengig av hjelp fra andre for å klare daglige gjøremål. I levekårsundersøkelsen er en "hjelpetrengende" en person som oppgir at hun ikke kan klare daglig vareinnkjøp eller vask og rengjøring av boligen uten hjelp. Andelen eldre menn som er "hjelpetrengende" ble halvert fra 1980 til 1991 (figur 3). Blant eldre kvinner har hjelpebehovet vært nokså konstant det siste tiåret. Hva så med de eldre over 79 år? Disse utgjør en liten gruppe, og frafallet er relativt stort. Med forbehold for en betydelig statistisk usikkerhet, viser tallene for 1991 at omlag halvparten av de eldre over 79 år var hjelpetrengende. Dette svarer godt til levekårsundersøkelsen i 1987, hvor en hadde et tilleggssvalg av eldre over 79 år: 56 prosent i denne aldersgruppen var da hjelpetrengende.

ULIKHETER I HELSE

Helse er et gode som er ulikt fordelt i befolkningen. Tre sentrale arenaer for fordeling av helsegodet er bosted, familie/vennskap og yrke/arbeid. Egenskaper ved disse arenaene for sosial deltakelse vil påvirke sjansene for å utvikle helsesvikt.

En rekke studier viser at det er en sammenheng mellom yrke og helseproblemer (se Dahl 1988, Borgan og Kristoffersen 1986). I levekårsundersøkelsen er de yrkesaktive delt inn i sosioøkonomiske grupper på basis av opplysninger om yrke. Det er skilt mellom ansatte arbeidere og funksjonærer. Videre er det skilt mellom funksjonærer på lavere, middels og høyere nivå, alt etter hvor mye utdanning yrkene krever og om de vanligvis har ledelsesoppgaver. Gruppen selvstendige omfatter gardbrukere, fiskere og andre selvstendige.

Funksjonærer på mellomnivå og høyere nivå har best helse

Jevnt over har både mannlige og kvinnelige funksjonærer på mellomnivå og høyere nivå færre helseproblemer enn arbeidere/lavere funksjonærer og selvstendige. Blant menn 45-66 år og kvinner 25-44 år har dobbelt så mange selvstendige og arbeidere/lavere funksjonærer som funksjonærer på mellomnivå og høyere nedsatt funksjonsevne (figur 4). I aldersgruppen 45-66 år er det de selvstendige som har flest med nedsatt funksjonsevne, mens blant 25-44-åringene er det arbeidere og lavere funksjonærer som er mest utsatt.

En finner også forskjeller i andelen med langvarig sykdom og sykdom med betydelige konsekvenser, men det er funksjonsevnen, og da spesielt arbeidsevnen, som skiller best mellom de sosioøkonomiske gruppene. I aldersgruppen 25-44 år er det så mange som en av fem mannlige arbeidere/lavere funksjonærer som har nedsatt arbeidsevne, omlag tre ganger så mange som blant funksjonærer på mellomnivå og høyere. Selvstendige er på nesten samme høye nivå som arbeidere og lavere funksjonærer. Blant de yngre yrkesaktive kvinnene, er det selvstendige som i størst grad oppgir at de har nedsatt arbeidsevne.

En del av årsaken til disse forskjellene er sannsynligvis forskjellige krav til fysisk yteevne og forskjellige muligheter til selv å styre arbeidstempoet.

Arbeidere og lavere funksjonærer har et langt mer belastende fysisk og organisatorisk arbeidsmiljø enn andre ansatte (Andersen 1992). Belastningene representerer i seg selv en helserisiko, samtidig som de gjør det vanskeligere å fungere i arbeidet under sykdom. Omkring en femtedel av arbeidere med sykdom eller handikap mener at sykdommen/handikaket kan føres tilbake til arbeidsmiljøet i deres nåværende eller tidligere jobb, sammenlignet med åtte prosent blant høyere funksjonærer (Statistisk sentralbyrå 1992).

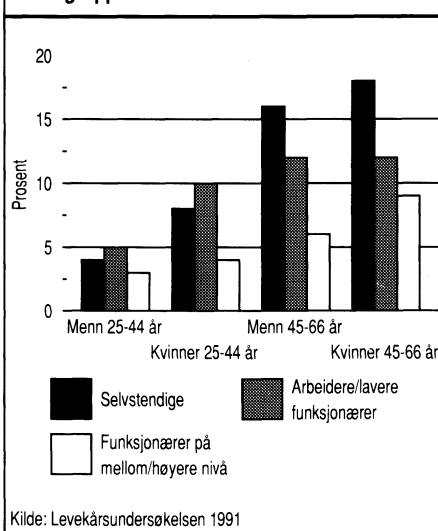
Dødelighetsstudier har også funnet klare forskjeller mellom personer som tilhører ulike yrker (Borgan og Kristoffersen 1986).

Enslige har dårligst helse

Mennesker som lever i parforhold ser ut til å ha bedre helse enn enslige. Forskjellene er riktignok små når en ser på andelen som har en langvarig sykdom. Men sykkeligheten har større konsekvenser og er mer alvorlig blant mange grupper av enslige. Styrken på sammenhengene varierer en del med kjønn og alder. Blant de yngste er det ingen tendens til at gifte/samboende kommer bedre ut enn enslige. Heller ikke for de eldste mennene har parforholdet spesielt stor betydning, bortsett fra at de eldre, enslige mennene har flere symptomer på nervøse lidelser enn menn i parforhold. Det er framfor alt blant 45-66 årige menn og kvinner at samlivsforholdet innebærer bedre helse (figur 5). Også i dette tilfellet er det spesielt store utslag når en studerer variasjonene i nedsatt arbeidsevne. 26 prosent av enslige menn i alderen 45-66 år har sterkt nedsatt arbeidsevne, sammenlignet med 12 prosent av menn som lever i parforhold.

Også dødelighetsstudier bekrefter bildet av parforholdets tilsynelatende helsemessige fortrinn. Forskjellene var på 1970-tallet noe større for menn enn for kvinner (Borgan og Kristoffersen 1986). Økningen i selvmordsraten

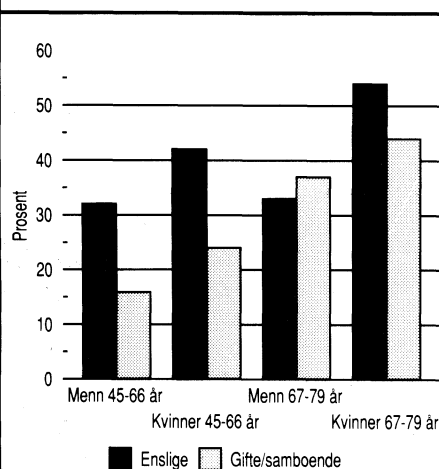
Figur 4
Andel med nedsatt funksjonsevne i ulike sosioøkonomiske grupper. Menn og kvinner i utvalgte aldersgrupper. Prosent. 1991

i Norge har vært spesielt sterk blant enslige menn (Mastekaasa 1988).

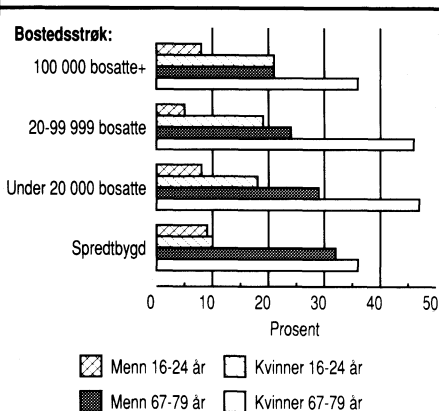
Den statistiske sammenhengen mellom sivilstand og helse er ikke nødvendigvis en årsakssammenheng. Friske individer har sannsynligvis lettere for å bli gift eller samboende enn de som er syke. Utenlandske studier tyder på at ekteskapet beskytter mot helsesvikt. Dette forklares med at gifte får mer emosjonell støtte og har bedre økonomi enn enslige (Ross m.fl. 1990).

Figur 5
Andel med nedsatt funksjonsevne blant enslige og gifte/samboende. Menn og kvinner i utvalgte aldersgrupper. Prosent. 1991

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1991

Figur 6
Andel med sykdom med betydelige konsekvenser i ulike bostedsstrøk. Menn og kvinner i utvalgte aldersgrupper. Prosent. 1991

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1991

Eldre menn har dårligere helse i spredtbygde strøk

Det er helsetilstanden blant eldre menn og unge kvinner som har sterkest sammenheng med urbaniseringsgraden (figur 6). Eldre menn har jevnt over noe dårligere helse jo lavere urbaniseringsgraden er. Denne tendensen gjenspeiler geografiske forskjeller i yrkesstrukturen, det er flere selvstendige og færre funksjonærer på mellomnivå og høyere i spredtbygde strøk. Blant kvinner i samme alder er det vanskelig å finne noen klar sammenheng med urbaniseringsnivå. For de unge kvinnene er det en tendens til at sykkeligheten blir større med økende urbanisering. Det er dobbelt så mange unge kvinner i de store byene som i spredtbygde strøk som har sykdommer med betydelige konsekvenser. Dette kan delvis ha sammenheng med at hudlidelser er den dominerende sykdomsgruppen blant unge kvinner. (Dobbelt så mange unge i store byer som i spredtbygde strøk har hudlidelser).

Studier av hvem som blir uførepensjonert bekrefter de sosiale fordelingsmønstrene som vi har beskrevet ovenfor. Sannsynligheten for å bli uførepensjonert er således større hvis en har hatt industriarbeid eller servicearbeid (Holte 1990), større hvis en er enslig (Amundsen 1988), og større hvis en er bosatt i Nord-Norge eller andre områder av landet med et vanskelig arbeidsmarked (Westin 1990).

HELSE OG SAMFUNN

Selv om sykkeligheten ikke øker, har det skjedd store endringer i sykdomspanoramaet. Mye tyder på at nye helseproblemer til dels har erstattet de gamle problemene. Kreftinsidensen øker, både blant menn og kvinner, og dødeligheten av kreft øker blant eldre menn. Selvmord og drap blir hyppigere. Flere utvikler hudsykdommer og astma, spesielt blant barn og unge, og flere kvinner rapporterer om muskel- og skjelettlidelser.

De nye helseproblemene må forstås på bakgrunn av vesentlige samfunnsendringer som urbanisering og økende forurensning. Økningen i hudsykdommer, astma og visse kreftformer har sannsynligvis sammenheng med vår tids største samfunnsutfordring,

miljøproblemene. Forurensning i ute- og innemiljø antas å være en medvirkende årsak til økningen. En av indikasjonene på dette er at disse helseproblemene er mest utbredt i de store byene. Helseproblemene knyttet til vold og drap er også hyppigere i de store byene (Kristiansen 1992). Økningen i uførepensjoneringen skyldes blant annet den stadig vanskeligere situasjonen på arbeidsmarkedet, med flere arbeidsløse (Westin 1990). Dette understreker hvordan individuelle helseproblemer avspeiler trekk ved samfunnets organisering. Det samme viser de store variasjonene i helse mellom ulike grupper i befolkningen. Sjansen for nedsatt funksjonsevne er bl.a. avhengig av bosted, sosioøkonomisk status og sivilstand.

Den politiske utfordring dette reiser er å unngå at helseproblemene "medikaliseres", gjøres til individuelle problemer som bare skal håndteres av helsevesenet. Statistikken gir sterke indikasjoner på at helsetilstanden har nær sammenheng med samfunnets organisering, og at denne organiseringen må endres for å bedre helsetilstanden. Den enkeltes helseproblemer angår med andre ord fellesskapet og den samfunnsmessige helhet. I denne sammenheng kan en nokså bokstavelig bruke John Donnes berømte ord: "Intet menneske er en øy, hel og ubeskåret i seg selv. Hvert menneske er et stykke av fastlandet, en del av det hele...Hvert menneskes død forminsker meg, ti jeg er innesluttet i menneskeheten. Gå derfor aldri ut for å spørre: Hvem ringer klokken for? Klokkene ringer for deg" (sitert etter Hemingway 1958).

1. For å redusere underrapporteringen av sykdommer blir de intervjuede i levekårsundersøkelsen presentert for en liste over ulike sykdommer, og bedt om å angi om de har en eller flere av sykdommene på listen. I 1987 ble undersøkelsesopplegget endret, slik at en fikk en mer effektiv bruk av denne sjekklisten. Dette resulterte i en økning av oppgitte syketilfelle. Sannsynligvis er det de mindre alvorlige lidelsene som nå i større grad blir husket.

Litteratur

Amundsen, Ellen (1988): *Individuelle faktorer ved rekruttering til uførepensjonsordningen - en empirisk studie*

1977-1983. Rapporter 88/16, Statistisk sentralbyrå.

Andersen, Arne S. (1992): "Arbeidsmiljø: Større fysiske belastninger - mer kontroll over egen arbeidssituasjon". *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Barstad, Anders (1992A): "Arbeidsmarkedet på 1980-tallet: Utjevning mellom kjønnene, økende ulikhet mellom generasjonene". *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Barstad, Anders (1992B): "Sosial kontakt: Flere bor alene, men mindre ensomhet?" *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Barstad, Anders (1992C): "En mer aktiv fritid". *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Borgan, Jens-Kristian og Lars B. Kristoffersen (1986): *Dødelighet i yrker og sosioøkonomiske grupper 1970-1980*. Statistiske analyser 56, Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, Helge (1992): "Hva skjer med befolkningsutviklingen?" Foredrag på konferansen "Befolkningsutviklingen og velferdsstaten".

Dahl, Espen (1988): *Sosial ulikhet i helse. En analyse av norske undersøkelser*. SIFF, Avdeling for helsetjenesteforskning, rapport nr. 7.

Elstad, Jon Ivar (1981): *Kroniske lidelser og sosial klasse. En undersøkelse med data fra Helseundersøkelsen 1975*. Arbeidsnotat nr. 170. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

Gjertsen, Finn (1991): "Dødsulykker: Synkende ulykkesdødelighet, men flere hjemmeulykker?" *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Grøtvedt, Liv og Otto Carlson (1988): *Helse og livsstil i figurer og tekst. Utviklingstrekk 1975-1985*. Rapporter 88/23, Statistisk sentralbyrå.

Grøtvedt, Liv (1989): "Helse". Kapittel 3 i *Sosialt Utsyn 1989*. Sosiale og økonomiske studier nr. 70, Statistisk sentralbyrå.

Guldvog, Bjørn (1992): "Helse for allestrategien - når vi målene for redusert dødelighet?" *Tidsskrift for den norske lægeforening* nr.1, s. 57-63.

Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. Sosiale og økon-

omiske studier nr. 76, Statistisk sentralbyrå.

Hemingway, Ernest (1958): *Klokkene ringer for deg*.

Holte, Hilde (1990): "Uførepensjonister: Stadig flere vonde rygger". *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Kristiansen, Jan Erik (1992): "Økt kriminalitet, men ingen økning i hverdagsvolden?" *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Magnus, P., J. Kongerud og J.V. Bakke (1991): "Har vi en astmaepidemi?" *Tidsskrift for den norske lægeforening* s. 972-975.

Mastekaasa, Arne (1988): "Ekteskap og psykisk helse. Noen langtidstendenser". I Dalgard, Odd Steffen og Tom Sørensen (red): *Sosiale nettverk og mental helse*.

Ross, Catherine E., John Mirowsky og Karen Goldsteen (1990): "The impact of the family on health: the decade in review". *Journal of Marriage and the Family* 52, s. 1059-1078.

Statistisk sentralbyrå (1990): *Helsetilstanden i Norge. Status og utviklingstrekk*. Rapporter 90/7.

Statistisk sentralbyrå (1989): *Sosialt Utsyn 1989*. Sosiale og økonomiske studier nr. 70.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Arbeidsmiljø 1989*. NOS C 9.

Westin, Steinar (1990): "Uførepensjonen i 1980-årene: Hvorfor kom så mange på trygd?" *Sosial Trygd* nr. 1, s. 23-31.

Anders Barstad er mag. art. i sosiologi og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Aktuell statistikk

Folkemengden etter kjønn og alder 1. januar 1992

Ved årsskiftet var nær 337 000 bosatte i Norge i alderen 20 til 24 år. Dette var den største 5 års aldersgruppen. Til sammenligning var det bare om lag 260 000 i hver av aldersgruppene 5-9 år og 10-14 år. Nærmere 617 000 bosatte var 67 år eller mer. Av disse hadde vel 163 000 fylt 80 år.

I alt var 20,3 prosent av befolkningen under 16 år 1. januar 1992. For 10 år siden var andelen 23,2 prosent. På fylkesnivå varierte andelen under 16 år ved siste årskifte fra 16,2 prosent i Oslo til 23,9 prosent i Rogaland.

Aldergruppen 67 år og over utgjorde 14,4 prosent mot 13,0 prosent for 10 år siden. I alt er aldersgruppen økt med 82 300 i løpet av 10 år. I Akershus fylke var andelen eldre bare 10,7 prosent, mens den var 17,3 i Hedmark.

Tallet på personer i yrkesaktiv alder (16-66 år) har økt med 167 000 i løpet av de siste 10 årene og utgjorde 1. januar nærmere 2 790 000 personer.

I befolkningen under 50 år var det 5 prosent flere menn enn kvinner. Blant dem som var fylt 67 år var det et kvinneoverskudd på nær 45 prosent, mens det blant dem 80 år og eldre fantes nesten dobbelt så mange kvinner som menn.

Ved siste årskifte var det bosatt om lag 882 000 ektepar og 31 000 separerte av hvert kjønn. Videre var det om lag 54 000 enkemenn, 230 000 enker, 92 000 skilte menn og 113 000 skilte kvinner. Blant dem som var fylt 67 år fantes det 70 prosent flere skilte kvinner enn skilte menn og fire og en kvart gang så mange enker som enkemenn. □

Folketrygden

– utviklingen fra start til moden alder

Else Helena Flittig

Utgiftsvekst på 96 milliarder kroner og 499 000 flere trygdemottakere. Dette er status for folketrygdens utvikling fra 1967 til 1990. Utgiftene utgjorde 18 prosent av bruttonasjonalproduktet i 1990. Det er mer enn en dobling siden 1967.

Folketrygdsystemet er for tiden ofte i offentlighetens søkelys. Debatten er knyttet både til utgiftsøkning, til reglene for pensjonsopptjening og til finansieringssiden av systemet. Denne artikkelen gir en kortfattet oversikt over utviklingen i folketrygdens utgifter, inntekter og antall stønadsmottakere fra folketrygden ble innført i 1967 og fram til 1990.

Femdobling av utgiftene fra 1967 til 1990

Folketrygdens totale utgifter har steget fra 25 milliarder kroner i 1967 til 121 milliarder i 1990, regnet i faste 1990-kroner. Dette er en økning på 384 prosent eller nesten en 5-dobling av utgiftene fra 1967 til 1990. Utgiftene til sykestønad har hatt den største real-utgiftsøkningen fra 1967 til 1990 med 34 mrd. kroner. Deretter følger alderspensjonen med en økning på 29 mrd. kroner, uførepensjonen med 14 mrd. kroner og utbetalinger til arbeidsløsestønad med 7 mrd. kroner. For de øvrige stønadene i folketrygden har det vært en betydelig mindre utgiftsøkning i perioden 1967 til 1990. Utgiftene til sykestønad og alderspensjon utgjør de to største utgiftspostene, mens utgiftene til uførepensjon alene utgjør nesten like mye som utgiftene til etterlattepensjon, ensligfor-

sørger-, attførings- og arbeidsløsestønad og øvrige utgifter til sammen.

Faktorer bak utgiftsveksten

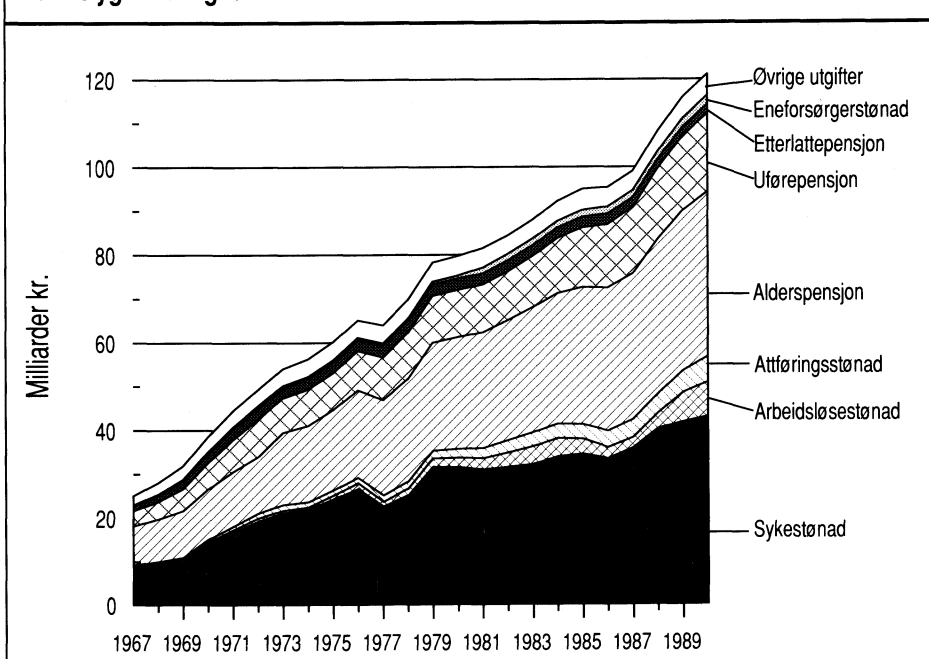
Veksten i utgiftene kan oppsummeres i følgende tre årsaker:

1) Nye stønadsgupper er innlemmet i folketrygden. Blant annet ble syketrygden, yrkesskadetrygden og

arbeidsløsetrygden innlemmet i 1971. Videre ble pensjonsalderen for alderspensjon senket fra 70 til 67 år i 1973 og i 1981 fikk skilte og separerte forsørgere rett til ensligforsørgerstønad.

2) Stønadene er utvidet og stønadsatsene er forhøyet. Grunnbeløpet (G), som er en sentral beregningsfaktor og stønadssats i folketrygden, har økt med 13 prosent fra 1967 til 1990 målt i faste 1990-kroner. G har med andre ord nominelt sett steget mer enn prisene når vi ser hele perioden under ett. Ser vi på den årlige endringen i G's realverdi, finner vi imidlertid perioder med nedgang og med tilnærmet uendret verdi.

Figur 1
Folketrygdens utgifter. Milliarder 1990-kroner. 1967-1990

Folketrygden er regulert i Lov om folketrygd av 17. juni 1966 nr. 12 som trådte ikraft 1. januar 1967. I tillegg kommer en rekke forskrifter og rundskriv.

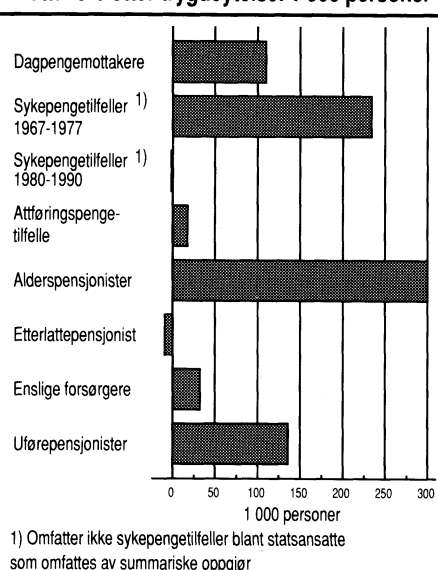
Folketrygden omfatter følgende hovedtyper av ytelser: syke- og attføringsstønad, dagpenger under arbeidsløshet, alders-, uføre-, og etterlattepensjon samt overgangsstønad til enslige forsørgere. Alders-, uføre- og etterlattepensjonen betegnes ofte som trygdens langtidsytelser. De øvrige ytelsene regnes som korttids-/overgangsstønader. Datagrunnlaget for artikkelen er hentet fra Rikstrygdeverkets årsmeldinger for årene 1967-1983 og trygdestatistiske årbøker for perioden 1985-1991. Nasjonalregnskapstall for årene 1967-1990 er også benyttet.

Videre ble det i 1969 innført et særtillegg og særtilleggssatsene er økt sterkt i perioden.

Utgiftene til tilleggspensjonen har også økt betydelig, hovedsakelig som følge av en økning i andelen pensjonister med opparbeidet tilleggspensjon. I 1970 utgjorde utgiftene til tilleggspensjonen bare 4 prosent av pensjonsutgiftene mens de i 1990 utgjorde hele 39 prosent.

I 1978 ble sykestønaden utvidet. Sykepengene for arbeidstakere ble forhøyet til 100 prosent av brutto arbeidsinntekt, og karenstidene ble opphevet. Innføringen av arbeidsgiverperioden der arbeidsgiver betaler sykepenger for de 14 første sykedagene, trakk i motsatt retning og virket utgiftsdempende.

Figur 2
Endringer fra 1967 til 1990 i antall trygdemottakere etter trygdeytelse. 1 000 personer

3) Antall pensjonister og stønadsmottakere har økt. Figur 2 viser endringen i antall trygdemottakere fra 1967 til 1990. Endringen i antall sykepengetilfeller er delt opp i endring fra 1967 til 1977 og endring fra 1980 til 1990. Årsaken til det er innføringen av den nye sykepengeordningen i 1978 med blant annet innføring av arbeidsgiverperioden på 14 dager. Dette medførte et markert brudd i tidsserien. Innføringen av arbeidsgiverperioden førte til at endel sykepengetilfeller ble avsluttet innen utløpet av arbeidsgiverperioden. Antall sykepengetilfeller med utbetalinger fra folketrygden ble dermed kraftig redusert fra 1977 til 1978 og har siden ligget på et betydelig lavere nivå enn i perioden 1967 til 1977. Vi ser av figur 2 at veksten i antall sykepengetilfeller kom i perioden 1967 til 1977 mens antallet i perioden 1980 til 1990 er tilnærmet uendret eller litt redusert.

Til tross for denne utviklingen i antall sykepengetilfeller, har utgiftene til sykestønad økt i hele perioden 1967-1990. Dette henger sammen med at antall sykepengetilfeller bare er en av forklaringsfaktorene bak utgiftsøkningen i sykestønaden. I tillegg kommer tilskuddene til helsetjenesten i kommuner og fylker og medisinsk stønad som stønad til legemidler og syketransport, refusjoner for diverse legetjenester med mere.

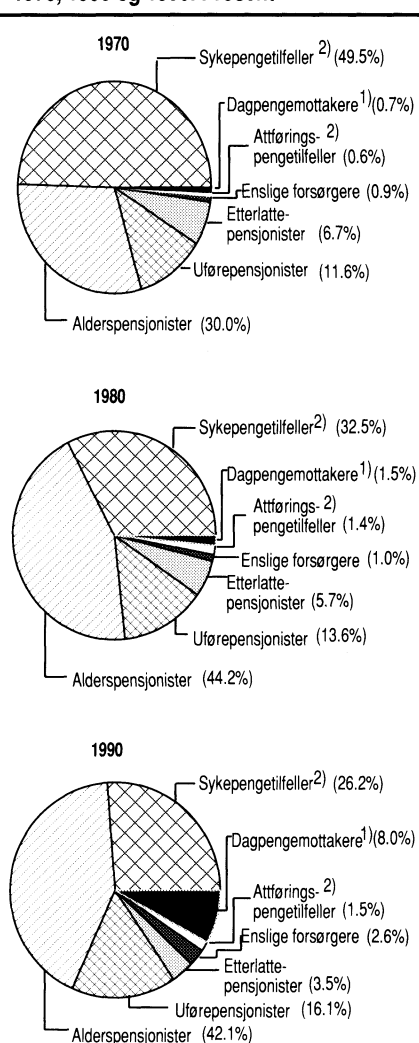
Antall alderspensjonister har økt sterkt fra 1967 til 1990 (300 000 personer). I denne perioden er det også blitt 136 000 flere uførepensjonister, og 110 000 flere dagpengemottakere. Antall attføringspengetilfeller og mottakere av ensligforsørgerstønad har hatt en forholdsvis svak vekst med h.h.v. 18 000 og 32 000 personer. Økningen i antall attføringspengetilfeller på 18 000 gjelder perioden 1968 til 1990 da vi ikke har tall for attføringspengetilfeller i 1967.

Antallet sykepengetilfeller i 1970 utgjorde halvparten av alle pensjonister og stønadstilfeller. Alders- og uførepensjonistene var også forholdsvis store grupper. I 1990 ser vi at antall alderspensjonister har overtatt som den største gruppen. Uførepensjonistene har også økt sin relative andel

fra 1967 til 1990, mens andelen sykepengetilfeller er redusert.

Endringen i antall trygdemottakere kan skyldes regelendringer som fører til utvidelse av målgruppene for de ulike stønadsordningene. Befolkningens vekst og alderssammensetning vil også virke inn på antall trygdemottakere. Endringen i antall trygdemottakere kan også skyldes faktorer som har sammenheng med blant annet endringene i samfunnsøkonomien. Den kraftige økningen i antall mottakere av arbeidsløsestønad er et typisk eksempel på endringer som skyldes slike faktorer. Av figur 2 og 3 ser vi at antall dagpengemottakere har økt med noe over 100 000 personer fra 1967 til 1990 og at de i 1970

Figur 3
Antall trygdemottakere etter trygdeytelse. 1970, 1980 og 1990. Prosent

1) Årsgjennomsnitt, beregnet på grunnlag av antall personer som hever dagpenger ved utgangen av hver måned

2) Ant. avsluttede tilfeller i året

kun utgjorde 0,7 prosent av alle stønadsmottakere mens de i 1990 har økt sin andel til 8 prosent. Økningen har først og fremst kommet i årene 1988-1990.

Selv om alle disse forklaringsvariablene stort sett virker sammen, er det likevel naturlig å dele inn den totale utgiftsutviklingen i ulike perioder der en eller to av faktorene er spesielt framtreddende.

Grovt sett kan vi si at i perioden 1967-1973, som bar preg av å være en utbyggingsperiode i folketrygden, økte utgiftene både som følge av økte stønadssatser og økning i antall trygdemottakere. Økningen i antall kom som følge av regelendringer og omfangsutvidelser av folketrygden. I årene 1974-1982 var det hovedsakelig økningene i grunnbeløp og særtilleggssatsen som lå bak utgiftsutviklingen. For perioden 1983-1990, er det økningen i utbetalingene til tilleggspensjon og økning i antall trygdemottakere som følge av andre faktorer enn regelendringer, som hovedsakelig forklarer utviklingen.

Finansieringskilder

Folketrygdens inntekter kommer hovedsakelig fra arbeidsgiver- og medlemsavgift samt stats- og kommunetilskudd. I 1990 utgjorde arbeidsgiveravgiften og statstilskuddet tilnærmet like mye av de totale folketrygdinntekter, figur 4. Arbeidsgiveravgiften utgjorde 38 prosent av totalinntektene mens statstilskuddet utgjorde 33 prosent. Videre utgjorde medlemsavgiften 24 prosent og kommunetilskuddet 3 prosent. Dette er et noe annet fi-

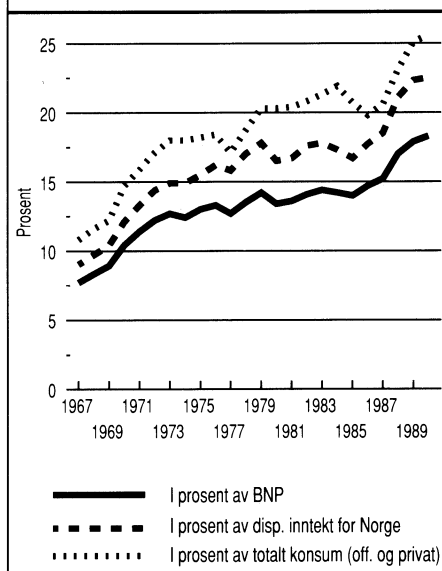
nansieringsbilde enn i 1967 idet statstilskuddet i 1990 har erstattet medlemsavgiften som viktigste finansieringskilde etter arbeidsgiveravgiften.

Arbeidsgiver- og medlemsavgiften samt kommunetilskuddet, er i tillegg til å være finansieringskilder for folketrygden, også benyttet som virkemiddel i økonomisk politikk for øvrig. Av hensyn til distriktspolitikk, konkurranseevne og lønnsforhandlinger har det derfor vært vanskelig å la arbeidsgiver- og medlemsavgiftssatsen øke i takt med folketrygdens utgifter. Statstilskuddet har dermed i sterkere grad kommet til for å dekke økningene i folketrygdutgiftene.

Fra og med 1983 blir statstilskuddet fastsatt slik at det gir balanse mellom folketrygdens utgifter og inntekter, det vil si at tilskuddet fastsettes ut fra differansen mellom totale utgifter og summen av kommunetilskudd, arbeidsgiver- og medlemsavgift. Statstilskuddet betegnes derfor ofte som folketrygdens underskudd. Denne terminologien fører imidlertid lett til den oppfatning at statstilskuddet egentlig ikke er ment å være en finansieringskilde for folketrygden. Helt fra opprettelsen av folketrygden i 1966 og fram til idag, har imidlertid myndighetene ment at statstilskuddet bør være en av finansieringskildene (jfr. Hatland 1991). Før 1983 ble statstilskuddet fastsatt som en prosentsats av samlet pensjongivende inntekt i landet. I St.meld. nr. 12 1988-1989 går det fram at regjeringen går inn for en finansiering som primært er basert på medlems- og arbeidsgiveravgift, men at ordningen med statstilskudd bør

Figur 5

Folketrygdens totale utgifter i prosent av sentrale makroøkonomiske størrelser, 1967-1990

oppretholdes. Begrunnelsen for det er folketrygdens sentrale plass i samfunnsøkonomien som en inntektsutjevner og inntektsomfordelende ordning.

Sterk vekst i utgiftenes andel av BNP

Utviklingen i folketrygdens utgifter og inntekter sett i forhold til utviklingen i makro-økonomiske størrelser som bruttonasjonalprodukt (BNP), disponibel inntekt og samlet konsum i landet, gir oss et grunnlag for å vurdere "kostnadene" ved folketrygden.

Folketrygdens utgifter har økt sin andel av BNP fra 7,7 prosent i 1967 til 18,3 prosent i 1990. Hoveddelen av denne økningen kom i periodene 1969-1976 og 1986-1990. Her ser vi også at utgiftene i prosent av disponibel inntekt for landet og av samlet konsum, hovedsakelig følger samme utvikling.

Litteratur

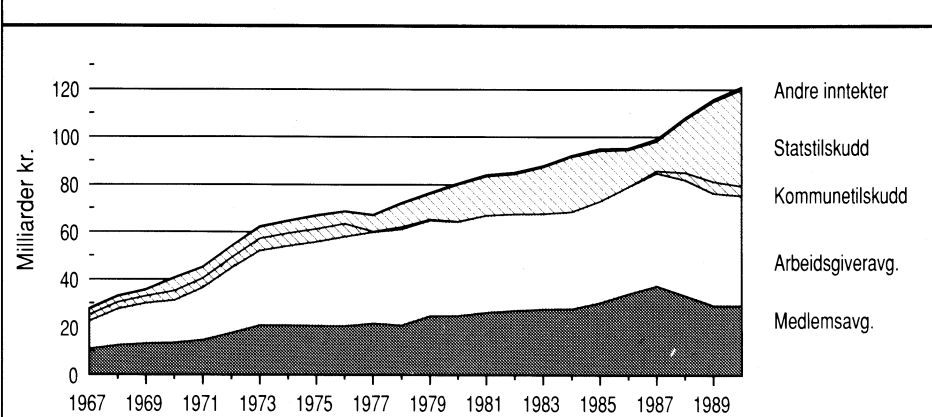
Flittig, E. (1991): *Folketrygden. Utviklingen fra 1967 til 1990*. Rapporter 92/14, Statistisk sentralbyrå (under trykking).

Hatland, A. (1991): "25 års folketrygd. Fra utbyggingsglød til økonomisk bekymring". I A. Hatland (red.): *Trygd som fortjent*. Oslo: Ad Notam.

Else Helena Flittig er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

Figur 4

Folketrygdens inntekter etter inntektskilde. Milliarder 1990-kroner. 1967-1990

Hovedresultater fra Kultur- og mediebruksundersøkelsen 1991:

Ungdom og høyt utdannede de mest aktive kulturbrukerne

Odd Frank Vaage

Barn og ungdom er mer aktive enn andre aldersgrupper når det gjelder bruk av de viktigste kulturtilbudene. De eldre bruker de sentrale massemediene mest. Utdanning og inntekt har mer å si for kulturbruken enn mediebruken.

Utbredelsen av kultur- og mediebruk

Kinoer, idrettsarrangement og folkebibliotek er de mest besøkte kulturtilbudene. Nærmere 60 prosent av befolkningen 9-79 år har vært på kino eller idrettsarrangement i løpet av de siste 12 måneder. Ca. 50 prosent har vært på folkebibliotek. Andre kulturtilbud som besøkes mye er teater/musikal/revy, kunstutstilling og museum. Deretter følger konserter. 32 prosent har vært på konsert med populærmusikk, 27 prosent på klassisk konsert. Ballett-/danse-forestillinger og opera-/operetteforestillinger er de minst besøkte kulturtilbudene.

De viktigste massemediene har større oppslutning i løpet av en dag enn hva de mest utbredte kulturtilbudene har i løpet av et helt år. Mer enn 80 prosent av befolkningen har lest aviser eller sett på fjernsyn i løpet av en gjennomsnittsdag. Mer enn 70 prosent har hørt på radio. 43 prosent har hørt på plater, kassetter eller CD. Ukeblad, bøker og tidsskrift leses daglig av henholdsvis 29, 24 og 18 prosent. 10 prosent har sett på video.

Unge kulturbrukere, eldre mediebrukere

Barn og ungdom er gjennomgående ivrigere brukere av kulturtilbud enn

folk i andre aldersgrupper, både som publikum og som utøvere. Alle 9-15-åringene har benyttet ett eller flere av de kulturtilbudene som inngår i un-

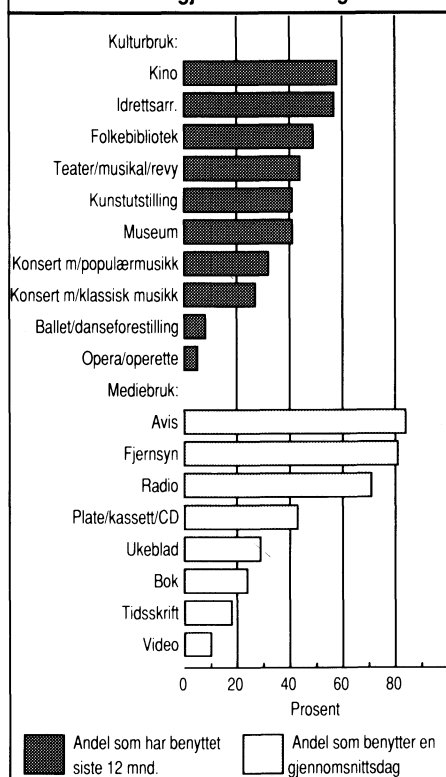
dersøkelsen i løpet av de 12 siste månedene. 26 prosent av dem som er over 66 år hadde ikke benyttet noen av tilbudene i samme periode. Barn under 16 år er den gruppen som oftest er med i idrettslag og med på idrettsarrangement, enten som deltakere (75 prosent) eller som publikum (79 prosent). Barn er også den største publikumsgruppen på teater, og mange barn og unge har også vært på ballett eller danse-forestillinger eller på konsert med populærmusikk eller klassisk musikk. En grunn til at de unges interesse for slike kulturtilbud lett kan bli oversett, kan være at en stor del av teater-, ballett- og musikkarrangementene er amatørforestillinger.

Aviser, radio, fjernsyn og tidsskrifter brukes først og fremst av voksne. Musikkavspillingsutstyr (plater, kassetter og CD), ukeblader og video er de mest typiske ungdomsmediene. Det er også flere boklesende barn og unge enn voksne. Dessuten er mediebruken blant unge mer variert enn blant de eldre. 15 prosent av 9-15-åringene hadde brukt seks medier eller flere i løpet av en gjennomsnittsdag. I aldersgruppen over 45 år var andelen bare tre prosent.

Større sosial ulikhet i kulturbruken enn i mediebruken

Utdanning har gjennomgående stor betydning for kulturbruken. De med høyere utdanning bruker kulturtilbudene i betydelig større grad enn personer med lavere utdanning. 99 prosent av de med høyere universitets- eller høgskoleutdanning har besøkt

Figur 1
Andel som har benyttet ulike kulturtilbud siste 12 mnd. og andel som benytter ulike massemedier en gjennomsnittsdag. Prosent

Kultur- og mediebruksundersøkelsen er en intervjuundersøkelse blant et landsomfattende utvalg på 2001 personer fra 9 til 79 år. Data er samlet inn fire perioder i 1991; mars, juni, september og desember. Hovedtall fra undersøkelsen er lagt fram i SSBs Rapporter 92/12: Odd Frank Vaage: Kultur- og mediebruk 1991.

ett eller flere kulturtilbud i 12-måneders perioden, mens 80 prosent av personene på ungdomsskolenivå har besøkt minst ett kulturtilbud. 4 prosent i denne gruppen har vært på 7 eller flere tilbud, mens 27 prosent av dem med høyest utdanning har benyttet så mange tilbud. Bare konserter med populærmusikk og idrettsarrangement besøkes like ofte uansett utdanning.

Kjønnsforskjellene er små når det gjelder kulturbruken totalt, men kommer tydeligere fram når det gjelder de enkelte tilbudene: Kvinner går oftere på kino, teater/musikal/revy, opera/operette, ballett-/danseforestillinger, klassisk konsert, kunstutstilling og folkebibliotek. Menn går derimot adskillig oftere på idrettsarrangement og noe oftere på konsert med populærmusikk.

Utdanning og kjønn har mindre betydning når det gjelder mediebruk, selv om folk med høy utdanning bruker flere massemedier enn de med lav utdanning. Lytting på plater/kassetter/CD, videoseing, radiolytting og fjernsynsning er nokså jevnt fordelt på alle utdanningsgrupper, selv om de med høyest utdanning ser noe mindre fjernsyn og de med lavest utdanning hører noe mindre radio enn andre pr. dag. Bøker, tidsskrifter og i noen grad aviser, blir mest brukt av folk med høyere utdanning. Ukeblad, derimot, blir oftest lest av dem med lavere utdanning.

Det er svært små kjønnsforskjeller når det gjelder bruk av massemedier totalt sett. Det er heller ikke store forskjeller for de enkelte mediene. Likevel leser menn noe mer aviser og tidsskrifter, mens kvinner leser noe mer ukeblad og bøker. Menn ser også mer på video og hører oftere på radio

enn kvinnene. Kvinnene bruker derimot noe mer tid på radiolytting enn mennene når de først har radioen på. Menn og kvinner bruker fjernsyn og plater/kassett/CD omtrent like mye.

Profesjonelle tilbud – amatørtilbud

En stor andel av de kulturtilbudene som ble besøkt i 1991 var amatørtilbud. 37 prosent av dem som besøkte en teater-, musikal eller revyforestilling, så en ren amatørforestilling sist de var på et slikt tilbud. For ballett- og danseforestillinger var amatørandelen 52 prosent, for klassisk konsert 50 prosent og for populær-konsert 37 prosent. 24 prosent av dem som besøkte en kunstutstilling var på en amatørutstilling. 7 prosent av opera- og operettepublikumet så amatørskuespillere eller -sangere i aksjon.

Barn og unge bruker i størst grad amatørtilbudene, mens de voksne heller foretrekker de profesjonelle tilbudene. Hele 71 prosent av 9-15 åringene var på amatørforestilling sist de var på teater, revy eller musikal. Blant 45-66 åringene var andelen 43 prosent. Nøyaktig samme forholdet gjelder for klassiske konserter. Det er aldersgruppen 16-44 år som helst går på profesjonelle populærkonserter.

Personer med høy utdanning er sterkt overrepresentert som publikum på profesjonelle kulturtilbud, mens de med lav utdanning dominerer blant amatørtilbudenes publikum. 50 prosent av personene i laveste utdanningsgruppe var på amatørforestilling sist de var på teater, revy eller musikal. Blant dem med høyest utdanning var andelen 25 prosent.

Det er klare forskjeller mellom landsdelene når det gjelder forholdet mellom folks besøk på profesjonelle kulturtilbud og amatørtilbud. 80 prosent av dem som bor i Oslo-regionen var på en profesjonell forestilling sist de var på teater, revy eller musikal. I Nord-Norge var andelen bare 27 prosent. Når det gjelder klassisk konsert var 33 prosent av konsert-gjengerne i Oslo-regionen på amatørkonsert. I Østlandsfylkene ellers var 58 prosent på amatørkonsert og i Nord-Norge var 65 prosent på amatørkonsert.

Nyheter mest populært i radio og fjernsyn

Nesten 60 prosent av dem som hører radio en gjennomsnittsdag hører på nyheter. Ca. 40 prosent hører distrikts- eller lokalprogram. Omtrent like mange hører på underholdningsprogram. Omtrent 25 prosent hører på værmelding og populærmusikk. 7 prosent hører på sports-sendinger, barne-/ungdomsprogram og program med klassisk musikk/musikaler. 5 prosent hører på religiøse program.

Det er bare små forskjeller mellom kjønnene når det gjelder valg av radioprogram. Menn hører noe mer nyheter og distriktsprogram, mens kvinner hører noe mer på underholdning og religiøse program. Barn og ungdom hører mer på popmusikk og barne-/ungdomsprogram enn andre aldersgrupper. De eldste hører mer på nyheter og religiøse program. Personer med høy utdanning hører mer på nyheter og informasjonsprogram enn dem med lavere utdanning. De som bor på Østlandet hører mindre på distriktsendinger enn personer i andre landsdeler.

Over 70 prosent av dem som ser på fjernsyn en gjennomsnittsdag ser på nyheter eller nyhetsmagasin. Ca. 25 prosent ser på spille-/TV-filmer og sportssendinger. Omtrent 20 prosent ser på underholdningsprogram, 15 prosent ser på samfunnsinformasjon og 5 prosent ser på kulturinformasjon.

Menn ser mer på sport og nyheter, mens kvinner ser mer på TV-serier og barne-/ungdomsprogram. De eldste ser mest på nyheter, informasjon og underholdning, mens de yngre ser mest på TV-serier, musikkvideoer og barne-/ungdomsprogram. Det er små forskjeller når det gjelder utdanning, men de med høyest utdanning ser noe mindre sport enn andre.

Romaner leses mest

Nesten 70 prosent av de bøkene som blir lest er romaner. Kvinnelige boklesere leser i større grad romaner enn mennene, som på sin side leser mer litteratur om samfunn og politikk når de leser en bok. Andelen som leser romaner synker med økende alder. 80 prosent av bokleserne mellom 9 og 15

år leste en roman sist de leste en bok. Blant dem mellom 67 og 79 år var det 47 prosent romanlesere. De eldre leser mer fakta- og debattbøker om samfunn og politikk og religiøs litteratur. Folk med høy utdanning leser også mer bøker om samfunn og politikk enn det andre gjør.

Filmer: Komedier og action

Nesten hver fjerde kinogjenger så en komedie sist de var på kino. Ca. 20 prosent så en action- eller kriminalfilm. Omtrent like mange så en barne- eller familiefilm. 10 prosent så et sosialdrama, 6 prosent så en historisk film og 5 prosent så en western.

Menn ser i større grad kriminal- eller actionfilmer og western enn kvinner. Kvinner ser på sin side oftere sosialdrama og barne- eller familiefilmer. Unge mellom 16 og 24 år ser betraktelig mer kriminal- og actionfilmer enn andre aldersgrupper når de er på kino. De kinogjengerne som har høyest utdanning ser oftere sosialdrama og betraktelig sjeldnere kriminal- og actionfilmer enn grupper med lavere utdanning.

Mer revy enn drama

Blant dem som har vært på sceneforestillinger var det 33 prosent som sist så en revy, 19 prosent så komedie, 18 prosent var på musikal, 12 prosent så drama og 14 prosent var på barneteater-forestilling. De mannlige teaterbesøkende så i større grad revyer enn kvinnene, mens kvinner på sin side var noe mer på komedier enn mennene. Aldersgruppen 9-15 år ser naturlig nok oftere på barneforestillinger når de er i teatersalen. Det er den eldste aldersgruppen som i størst grad foretrekker komedier. Personer med høy utdanning ser oftere dramaer enn andre, mens de med lav utdanning i større grad foretrekker revyer når de går på sceneforestilling. De som bor i Nord-Norge har i betydelig større grad vært på en revy sist de var på en sceneforestilling enn folk i andre landsdeler.

Av dem som har vært på ballett- eller danseforestilling siste 12 måneder, var det 38 prosent som sist så en klassisk ballett, 34 prosent så en moderne ballett eller danseforestilling, 11 prosent så folkedans og 8 prosent så sel-

skapsdans. De mennene som var på en slik forestilling så i større grad moderne ballett, mens kvinnene så noe mer klassisk ballett. Andelen som ser klassisk ballett øker med økende utdanning.

Korkonsserter mest populært

Blant dem som var på klassisk konsert var det 43 prosent som var på korkonsert, 35 prosent hørte klassisk musikk, 27 prosent hørte kirkemusikk og 14 prosent hørte samtidsmusikk. Det er små forskjeller mellom menn og kvinner når det gjelder hva slags konsert de velger når de går på klassisk konsert. Den eldste aldersgruppen går minst på konsert med samtidsmusikk, men til gjengjeld mest på konsert med kirkemusikk. Aldersgruppen 9-15 år er den gruppen som helst velger å høre på kor når de går på klassisk konsert. Konsertbesøk med klassisk musikk øker med økende utdanning, mens det omvendte gjelder for korkonsserter. Det er personer som bor i Oslo-regionene som helst velger klassisk musikk og samtidsmusikk når de går på slike konsserter. Vestlendingene velger kirkekonserter i større grad enn andre og folk i Nord-Norge går mest på korkonsserter.

Rock og janitsjar

Nesten halvparten av dem som var på konsert med populærmusikk siste 12 måneder, hørte rock eller pop sist de var på en slik konsert. Nesten 1/4 hørte korps- eller janitsjar, 13 prosent hørte jazz. Like mange hørte vise-sang, seks prosent hørte folkemusikk og fem prosent hørte country & western. Flere kvinner enn menn hørte jazz, ellers er fordelingen mellom kvinner og menn nokså jevn når det gjelder valg av type populærkonsert. Unge mellom 16 til 24 år er uten tvil de mest ivrige til å gå på konsert med rock eller pop når de går på populærkonsert. Gruppen 45-66 år er mest aktive når det gjelder jazz og viser. De yngste og de eldste er de som har størst interesse av korpskonserterne.

Folk med høy utdanning går sjeldnere enn andre på rock- eller popkonsert. De går i større grad enn andre ut og hører på viser og jazz. Rock- og pop-konsertene er populære i alle

landsdeler, men mest i Trøndelag. Det er også der visekonsertene er mest besøkt. Country & western-konsertene har størst oppslutning i Nord-Norge og i Agder/Rogaland. På Vestlandet er det folkemusikken har sitt beste publikum. Folk på Østlandet utenom Oslo/Akershus, på Vestlandet og i Trøndelag er de som helst lytter til korpsmusikk når de går på populærkonsert.

Fotballen dominerer

Blant dem som er idrettstilskuere var over 60 prosent på fotballkamp sist de var på et arrangement. 14 prosent så håndball, 5 prosent så skiidrett, 3 prosent så ishockey. Menn er langt ivrigere fotballtilskuere enn kvinner, som i større grad foretrekker håndballkamper. Det er ingen store forskjeller i utdanning mellom dem som er tilskuere til forskjellige idrettsgrener. Heller ikke aldersmessig er det store forskjeller, men det ser ut til at de eldre i større grad foretrekker fotball når de går på idrettsarrangementer. Det er på Vestlandet at fotballen står sterkest som publikumsidrett. Ishockey er mest populært i Oslo/Akershus. Skisporten har størst tilskuertilstrømning i Trøndelag og i Oslo-regionen.

Ulik tilgang til kulturtilbud

Folks bruk av kulturtilbud er tydelig avhengig av tilgjengeligheten av tilbudene. Bruken synker jo lenger unna de enkelte tilbud er. Dette gjelder særlig folkebibliotek, museum, kino-forestillinger og kunstutstillinger.

Oslo/Akershus er den landsdelen hvor flest kulturtilbud er lett tilgjengelig. Det gjenspeiles i kulturbruken. De som bor der benytter kulturtilbud noe mer enn andre. Spesielt bruker de teater/musikal/revy, opera/operette mer enn folk i andre landsdeler, men det gjelder også ballett- danseforestilling, kino og museum. Idrettsarrangement er mest besøkt av folk som bor i Trøndelag og Nord-Norge.

Minst interesse for kunst, opera og ballett

Folks interesse for ulike kulturtilbud har mye å si for bruken av dem. Blant dem som *ikke* har benyttet de ulike kulturtilbudene, har manglende inter-

esse størst betydning når det gjelder kunstutstilling, opera/operette, ballett-/danseforestilling, klassisk konsert og idrettsarrangement. Det er færrest som mangler interesse for kino og bibliotek.

Den manglende interessen for forskjellige kulturtilbud er nokså jevnt fordelt på de forskjellige landsdelene. Et unntak er opera/operette, ballett/dans og konsert med populærmusikk. Personer bosatt i Nord-Norge framhever i mindre grad enn andre landsdeler at de mangler interesse for slike tilbud. I stedet legger de større vekt på at tilbudene mangler i deres nærmiljø.

Kultur i utlandet

Nordmenn er også aktive kulturbrukere når de er utenfor landets grenser. 20 prosent av befolkningen har vært på museum, utstilling e.l. i utlandet siste 12 måneder. 8 prosent vært på konsert eller musikkarrangement, 7 prosent vært på teater, musikal e.l., 5 prosent har vært på idrettsarrangement og 4 prosent har vært på kinoforestilling.

Egenaktivitet

Når det gjelder folks egenaktivitet på kulturområdet, viser undersøkelsen at det er på idrettsfronten at aktiviteten er størst; 36 prosent nordmenn er medlem av idrettslag, og 27 prosent har vært deltakere på idrettsarrangement de siste to åra. Det er unge menn som er de mest aktive deltakerne.

37 prosent kan spille instrument og 13 prosent spiller regelmessig. 9 prosent er med i kor eller orkester. 15 prosent har opptrådt offentlig med sang eller musikk de siste to åra. Kvinner og menn er omtrent like aktive på dette området, der de unge dominerer.

15 prosent driver med billedkunst eller kunsthåndverk på fritida, 2 prosent har stilt ut slike arbeider i løpet av de to siste åra og 5 prosent er med i en kunstforening. Kvinner deltar oftere i slike aktiviteter enn menn og fordelingen er nokså jevn på de forskjellige aldersgrupper.

2 prosent er med i amatørteater eller -revygruppe, og 1 prosent har opptrådt offentlig med slik gruppe de

siste to åra. 20 prosent er med i bokklubb, kvinner i større grad enn menn. 1 prosent er med i filmklubb.

Undersøkelsen gir også et bilde av hvor mange som har vært aktivt med når innholdet i massesmedier utformes. 15 prosent av befolkningen er blitt intervjuet i lokalavis i løpet av de siste to åra. 7 prosent er blitt intervjuet i en annen avis. Nesten dobbelt så mange menn som kvinner er blitt intervjuet og folk med høyere utdanning i langt større grad enn de med lavere utdanning. 9 prosent er blitt intervjuet eller har deltatt i nærradio-program siste to år, 4 prosent i NRKs radioprogram. 2 prosent er blitt intervjuet eller har deltatt i lokal-TV-program. Like mange har vært med i NRKs TV-program. Den samme tendensen er klar når det gjelder etermediene som avisene. Menn og folk med høyere utdanning dominerer blant deltakerne.

Odd Frank Vaage er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Store forskjeller i kommunenes barnehagesatser

En familie i Oslo en årsinntekt på 375 000 kroner betaler vel 45 prosent mer for en barnehageplass enn en tilsvarende familie i Troms. For familier med en årsinntekt på 100 000 kroner er barnehagesatsene lavest i fylkene Akershus og Oslo og høyest i Hedmark og Nord-Trøndelag.

Statistisk sentralbyrå har gjennomført en undersøkelse av foreldrebetalingen i kommunale og private barnehager, på oppdrag fra Barne- og familiedepartementet. Undersøkelsen viser at det er store ulikheter i kommu-

nale barnehagesatser. Private barnehager har generelt høyere satser, men for enkelte husholdningsgrupper er betalingen i private barnehager tilnærmet den samme som i kommunale barnehager.

Kommunale barnehager har sterkt varierende satser. På fylkesbasis kan årsbetalingen for en familie med en årsinntekt på 100 000 kroner variere fra 3 500 kroner til over 22 000 kroner. Familien må betale minst i fylkene Akershus, Oslo og Buskerud. Mest betaler familien i Hedmark, Nord-Trøndelag og Møre og Romsdal.

For familier med en årsinntekt på 375 000 kroner varierer årsbetalingen fra vel 21 000 kroner (Troms, Sogn og Fjordane, Finnmark og Oppland) til om lag 29 000 kroner (Oslo og Akershus) for ett barn i kommunal barnehage.

Private barnehager har mindre spredning i satsene og tar generelt ikke hensyn til familiens inntekt ved betaling. Årsbetalingen for ett barn varierer mellom 26 500 kroner (Bodø med omland) og 31 000 kroner (Oslo og Stavanger med omland).

For noen husholdningsgrupper er foreldrebetalingen i private og kommunale barnehager nesten den samme. En familie bosatt i Oslo eller Bergen som har en årsinntekt på 375 000 kroner betaler omtrent like mye, enten man har kommunal eller privat barnehageplass. □

Endringer i fritidsmønsteret 1980-90:

Hjemme bra, men borte best

Hilde H. Holte

Selv om økningen i fritid har vært liten i løpet av 1980-tallet, har det skjedd viktige endringer. Tid brukt til aktiviteter utenfor hjemmet øker. Menn har hatt en større økning i mengde fritid enn kvinner, men endringene i tid brukt til de enkelte fritidsaktivitetene viser ingen entydige forskjeller mellom kjønnene. Når det gjelder noen fritidsaktiviteter, f.eks. lesing og reising, er det mindre forskjell mellom kvinner og menn i 1990 enn i 1980, mens når det gjelder idrett og friluftsliv og fjernsynsseing, er forskjellene blitt større.

I 1990 gjennomførte Statistisk sentralbyrå en tidsnyttingsundersøkelse som viser hvordan nordmenn bruker døgnetts 24 timer. Denne undersøkelsen belyser hvor mye tid som brukes til ulike aktiviteter. I tillegg kartlegges hvem aktiviteten utføres sammen med og hvor aktiviteten utføres.¹

Endringene i fritidsmønsteret fra 1970 til 1980, da de to første tidsnyttingsundersøkelsene ble gjennomført, var store og har vært godt belyst (Lingsom og Ellingsæter 1983, Lingsom et.al. 1983). Derfor vil denne artikkelen bare ta for seg endringene mellom 1980 og 1990.

Over 6 timer fritid pr. dag

I 1990 hadde hver nordmann i gjennomsnitt 6 timer og 11 minutter fritid pr. dag. Menn har noe mer fritid enn kvinner (20 minutter pr. dag).

Økningen i fritid fra 1980 til 1990 har vært relativt liten i forhold til økningen fra 1970 til 1980. Økningen 1980-90 er i gjennomsnitt på 9 minutter, mens økningen 1970-80 var hele 52 minutter.

Økningen i fritid 1980-90 har ikke vært like stor for alle grupper. Menn har hatt en større økning enn kvinner, henholdsvis 13 og 5 minutter, og per-

soner over 67 år har hatt en langt sterkere økning enn personer i yngre aldersgrupper.

Blant kvinner 16-24 år og 25-44 år har det vært en svak nedgang i fritid. Blant menn i yngste aldersgruppe har det ikke vært noen endring, mens det har vært en økning i de resterende aldersgruppene.

Økningen i fritid er blitt mulig fordi begge kjønn har redusert tid brukt til personlige behov. Kvinner har i tillegg redusert sin tid til husholdsarbeid, mens menn har redusert sin tid til inntektsgivende arbeid.

Tabell 1. Tid til fritidsaktiviteter for kvinner og menn i ulike aldersgrupper i 1980 og 1990. Timer og minutter

	1980	1990
Menn	6.08	6.21
16-24 år	7.07	7.07
25-44 år	5.37	5.54
45-66 år	5.51	6.04
67-74 år	7.21	7.55
Kvinner	5.56	6.01
16-24 år	6.34	6.30
25-44 år	5.29	5.26
45-66 år	5.51	6.12
67-74 år	7.07	7.39

25-44 åringene har minst fritid

Forskjellen i fritid mellom de yngste, 16-24 år, og de eldste, 67-74 år, har blitt større fra 1980 til 1990. På begge tidspunkt var det de eldste som hadde mest fritid, etterfulgt av de yngste. I 1980 var denne forskjellen 14 minutter for menn og 33 minutter for kvinner. I 1990 er forskjellen 48 minutter for menn og 1 time og 9 minutter for kvinner.

Det er også samme aldersgruppe som har minst fritid på begge tidspunkt, nemlig 25-44 åringene. Denne aldersgruppen har over 2 timer mindre fritid pr. dag enn de eldste.

Hva brukes fritiden til?

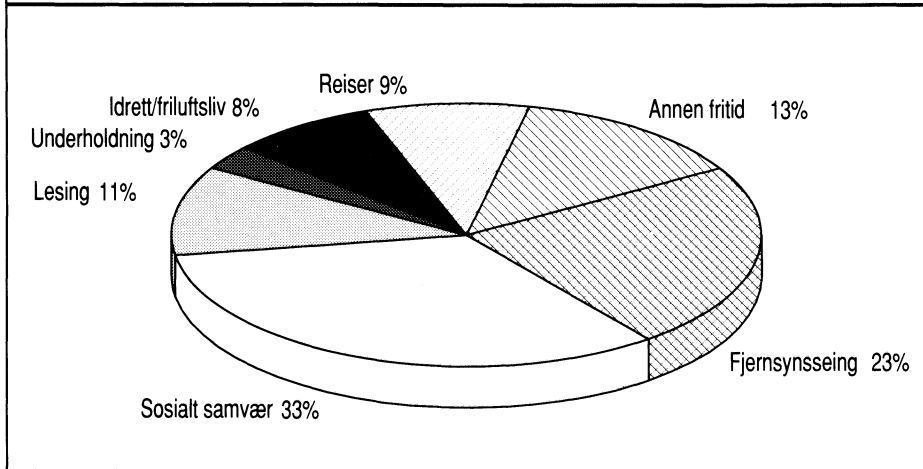
Omfanget av fritid er interessant i seg selv, men vel så viktig er hva som gjøres i fritiden.

Den fritidsaktiviteten nordmenn bruker mest tid til er sosialt samvær, med 2 timer og 3 minutter pr. dag, dernest kommer fjernsynsseing med 1 time og 24 minutter. Minst tid bruker nordmenn til underholdning, bare 13 minutter pr. dag. Hvor mye tid som brukes til de resterende aktivitetene varierer mindre, fra 31 minutter til 39 minutter daglig.

Sosialt samvær omfatter ikke all tid brukt sammen med andre mennesker, men tid hvor hovedaktiviteten er f.eks. samtaler, besøk av eller hos slektninger, venner eller naboer, selskap el.l. Hvem man er sammen med belyses ikke her.

Kjønnsforskjellene gjør seg særlig gjeldende når det gjelder sosialt samvær, idrett og friluftsliv og fjernsynsseing. Daglig bruker kvinner 20 minutter mer tid til sosialt samvær enn

Figur 1
Samlet fritid fordelt på ulike aktiviteter. Prosent

menn, mens menn bruker 22 minutter mer til fjernsynsseing enn kvinner. Menn bruker 12 minutter mer tid til idrett og friluftsliv enn kvinner. For de andre aktivitetene er det små kjønnsforskjeller.

Reiser og underholdning øker mest, lesing reduseres

Tid brukt til underholdning har økt fra 10 minutter daglig i 1980 til 13 minutter i 1990, en økning på 30 prosent. Reiser øker med 6 minutter, en økning på 23 prosent. Selv om fjernsynsseing øker mest målt i minutter, 8 minutter, utgjør dette en økning på bare 11 prosent fra 1980.

Tid brukt til lesing er redusert med 6 minutter, en reduksjon på 13 prosent. Lesing omfatter lesing av bøker, aviser, tidsskrifter, ukeblader og annet. Særlig blant unge er det en sterk nedgang i andelen som leser. Lesing er også ofte biaktivitet på reiser. Siden tid til reiser har økt, kan lesing som biaktivitet også ha økt. Man kan ikke konkludere utelukkende på grunn av dette tallet at vi leser mindre i Norge. Andre data tyder på at boklesing øker i flere aldersgrupper (Barstad 1992).

Det fører for langt å gå nærmere inn på alle fritidsaktivitetene. Fjernsynsseing, underholdning og idrett og friluftsliv skal vi se nærmere på fordi det her er interessante forskjeller mellom aldersgruppene.

De eldste ser mest fjernsyn

Både blant kvinner og menn er det de eldste som ser mest på fjernsyn, og de yngste som ser minst. En stor del av

denne forskjellen skyldes at det er en langt mindre andel av de yngste som ser på fjernsyn, men også at de unge som ser på fjernsyn ser i kortere tid enn de eldste.

Når tid brukt til fjernsynsseing ses i forhold til total mengde fritid i de ulike aldersgruppene, er det bare de unge som skiller seg ut. Personer 16-24 år bruker ca. 15 prosent av sin fritid til fjernsynsseing, kvinner over 25 år bruker noe over 20 prosent, mens menn over 25 år bruker nesten 30 prosent av fritiden. Det ser ut til at samlet mengde fritid i stor grad avgjør hvor mye hver enkelt aldersgruppe bruker til fjernsynsseing.

Eldre menn befester sin posisjon som TV-slaver

Menn i alle aldersgrupper bruker mer tid til fjernsynsseing i 1990 enn i 1980, mens blant kvinner er det bare de 45 år og over som øker sin tid nevneverdig. Forskjellen i tid brukt til fjernsynsseing mellom kvinner og menn i de ulike aldersgruppene viser dermed en økning fra 1980 til 1990. Størst forskjell mellom kvinner og menn er det blant de eldste. Menn 67-74 år ser 28 minutter mer på fjernsyn pr. dag enn kvinner i samme aldersgruppe.

Forskjellene mellom kvinner og menn henger både sammen med at en større andel menn ser på fjernsyn og at de som ser på fjernsyn ser lengre tid. Økningen i tid brukt til fjernsynsseing for både kvinner og menn skyldes i større grad at de som ser på fjernsyn ser i lengre tid enn at det er flere som ser på fjernsyn.

De yngste bruker mest tid til underholdning

Underholdning omfatter aktiviteter som restaurantbesøk, tilskuer ved idrettsarrangement, besøk på kino, teater, konsert og opera. I alt bruker en nordmann gjennomsnittlig 13 minutter daglig i 1990 til underholdning. Det er menn og kvinner i aldersgruppen 16-24 år som bruker mest tid til slike aktiviteter, omtrent dobbelt så mye tid som 25-44-åringene.

Blant de yngste er det en nedgang i gjennomsnittlig tid brukt til underholdning som skyldes at gjennomsnittlig tid pr. person som har deltatt har gått ned. Andelen som har deltatt i underholdningsaktiviteter har steget i alle aldersgrupper og for begge kjønn.

67-74-åringene øker sin tid brukt til idrett og friluftsliv

For kvinner og menn som helhet er det små endringer i tid brukt til idrett og friluftsliv, men for enkelte aldersgrupper er endringene betydelige. Blant menn 67-74 år øker tid brukt til idrett og friluftsliv fra 37 minutter daglig til 53 minutter, blant kvinner i samme aldersgruppe øker tiden fra 23 til 28 minutter. For begge grupper er det en økning i andelen som deltar i idrett og friluftsliv, og blant menn er det også en økning i tid brukt til denne aktiviteten når de deltar. Barstads artikkel i dette nummer av Samfunnsspeilet viser at denne aldersgruppen har en bedret helse som kommer til uttrykk i større deltagelse i idrett og friluftsliv.

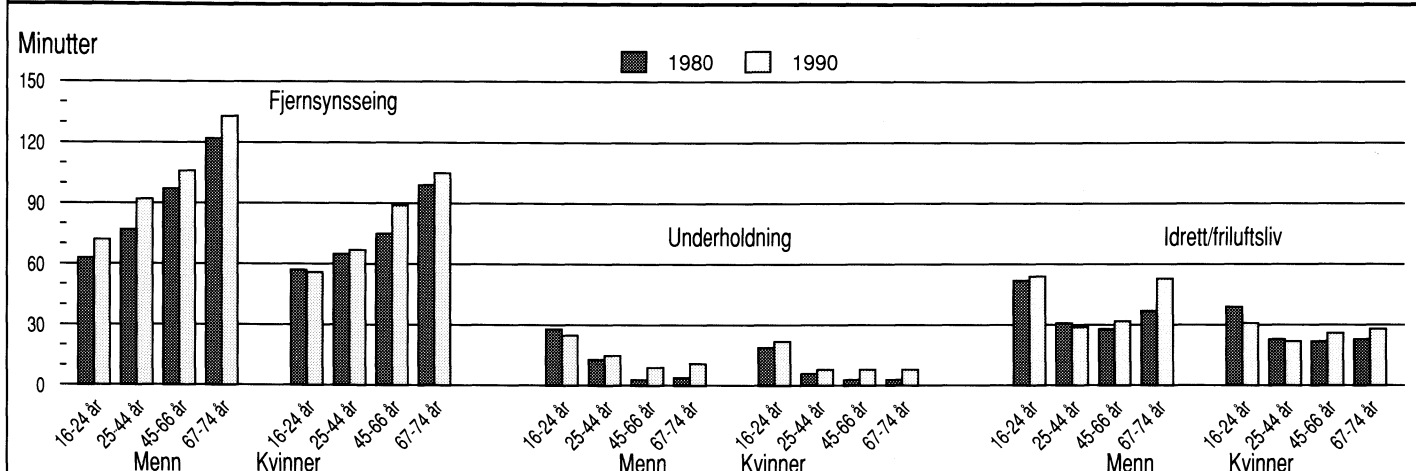
Blant unge kvinner, 16-24 år, er det en nedgang fra 39 minutter i 1980 til 31 minutter i 1990. Denne nedgangen skyldes at det er en nedgang i andelen som deltar.

Mer uteorientert, mindre hjemmeorientert fritid

I Tidsnyttingsundersøkelsene kan stedet aktivitetene utføres registreres. Stedene deles inn i 3 grupper: i/ved bolig, i nærmiljø og utenfor nærmiljø. Nærmiljø vil være innenfor gangavstand fra boligen. Tid brukt i nærmiljø synker for alle aldersgrupper fra 1980 til 1990.

Fritid brukt i/ved bolig viser bare små endringer for de fleste alders-

Figur 2
Tid brukt til utvalgte fritidsaktiviteter. Menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Prosent

gruppene. Det er de eldste som har en økning i fritid tilbrakt i/ved bolig, men den daglige økningen er bare 8 minutter for menn og 17 minutter for kvinner. Sett i forhold til økningen i total mengde fritid er dette en liten økning. Den største reduksjonen gjelder kvinner i aldersgruppen 16-24 år, som tilbringer 18 minutter mindre av sin fritid i/ved boligen.

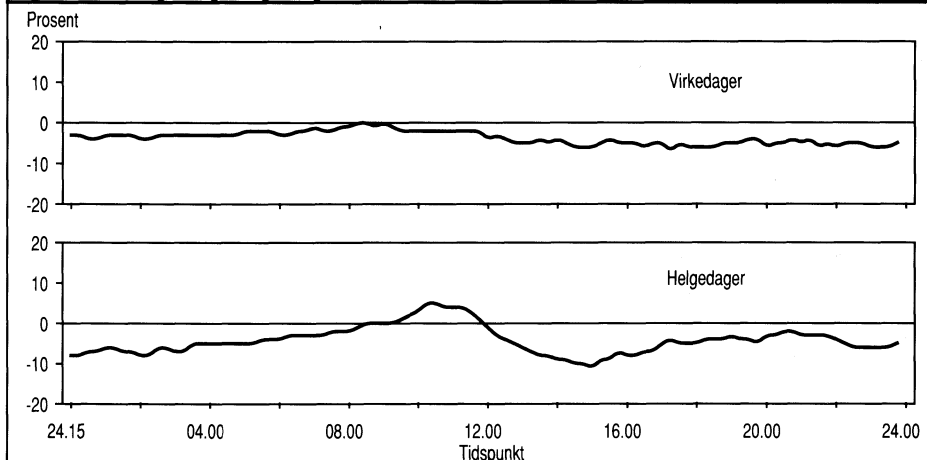
Alle aldersgrupper har hatt en økning i fritidsaktiviteter utenfor nærmiljøet fra 1980 til 1990. Økningen er størst for de yngste, 16-24-åringene. Men også 67-74-åringene har en økning på en halv time pr. dag. Økningen i mengde fritid som tilbringes utenfor nærmiljø er for de fleste aldersgrupper større enn økningen i fritid, mengden fritidsaktiviteter som tidligere foregikk i/ved bolig eller i nærmiljø er også redusert.

Når det for noen aldersgrupper også har skjedd en økning i fritid tilbrakt i/ved boligen skyldes det at tid tilbrakt i nærmiljøet har blitt redusert

Tabell 2. Gjennomsnittlig tid brukt til fritidsaktiviteter utenfor nærmiljøet for kvinner og menn i ulike aldersgrupper 1980 og 1990. Timer og minutter

	1980	1990
Menn		
16-24 år	2.41	3.17
25-44 år	1.47	2.11
45-66 år	1.24	1.39
67-74 år	1.17	1.47
Kvinner		
16-24 år	2.25	3.10
25-44 år	1.24	1.42
45-66 år	1.05	1.38
67-74 år	0.52	1.25

Figur 3
Endringer i andelen som er hjemme på ulike tider av døgnet. Gjennomsnitt for virkedager og helgedager 1980-1990. Prosent

for alle aldersgrupper for begge kjønn. Nedgangen i fritid tilbrakt i nærmiljøet utgjør 47 minutter for menn, og 38 minutter for kvinner.

Figur 3 viser at andelen som tilbringer tid hjemme har sunket både på hverdager og helgedager, og stort sett hele døgnet. Fortsatt tilbringes den største delen av døgnet hjemme, 63 prosent av døgnet, for de eldste er andelen 79 prosent. Nedgangen i tid brukt hjemme utgjør 52 minutter på hverdager, 59 minutter på lørdager og 63 minutter på søndager (Haraldsen og Kitterød 1992).

1. For en nærmere beskrivelse av tidsnyttingsundersøkelsen, se Kitterøds artikkel i dette nummeret.

Fritid omfatter idrett og friluftsliv, underholdning (tilskuer ved idrettsarrangement, kino, teater o.l. og restaurantbesøk), fjernsynsseing, sosialt samvær, lesing og reiser i samband med fritid. Fritidsaktiviteter som ikke omfattes av de nevnte fritidsaktivitetene, f.eks. håndarbeid, lytting til radio og brevskriving, grupperes under annen fritid.

Selv om det i dagboka ble notert eventuelle biaktiviteter, blir det med fritidsaktiviteter i denne artikkelen bare ment tid hvor fritidsaktiviteter er hovedaktivitet.

Litteratur

Barstad, Anders (1992): "En mer aktiv fritid". *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt*. Sosiale og økonomiske studier nr. 76, Statistisk sentralbyrå.

Lingsom, Susan og Anne Lise Ellingsæter (1983): *Arbeid, fritid og samvær*. Statistiske analyser 49, Statistisk sentralbyrå.

Lingsom, Susan, Trygve Solheim og Ingunn Stangeby (1983): "Fritid og ferie. I: *Sosialt utsyn 1983*, Statistiske analyser 51, Statistisk sentralbyrå.

Hilde H. Holte er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Årets navn:

Kristian og Marte

Jørgen Ouren

"Si meg hva du heter, og jeg skal fortelle hvor gammel du er". Litt overdrevet uttrykker dette hvor motepreget valget av fornavn er. I de tusen hjem sitter foreldre med den hyggelige sysselen å finne navn til barna sine. Det er mange hensyn å ta: Alle berørte må synes det er pent. Kanskje ønsker man oppkalling. Mange ønsker et navn som ikke er alt for vanlig, slik at barnet unngår å være en av mange i barnehage og skole. Problemet er at vi alle er preget av de samme strømninger i tiden, og uten å vite det velger man ofte et motenavn.

Landsoversikt 1991

Tabell 1 viser de 30 mest brukte navn i 1991. Det oppgis rangering, antall barn med navnet og fordeling på skrivemåtene der det finnes flere.

Gutter

Kristian og Kristoffer er de mest brukte navnene, med god margin til Andreas og Thomas. I 1990 var Thomas jevnt med de to i toppen. Thomas har vært ledende helt siden 1975 og er nå kanskje på hell.

Vi finner etablerte motenavn som Marius og Daniel på plass 8 og 9. Mer overraskende er kanskje Joakim på 11. og Mats/Mads på 16.

Ole er fortsatt mye brukt (12. plass), men hele 480 av 554 har flere navn. I tillegg er det 98 Ole-bindestrekk navn.

Vegard har vært omtalt som et kommende navn etter vinterens skieventyr. Vi finner Vegard på 26. plass. Om det blir mer populært, får tiden vise. Det er verd å merke seg at

av de områdene som er tatt med her står Vegard sterkt i Troms (16. plass).

Helt nede på 38. plass finner vi André. Men hele 1080 barn har André som navn nummer 2, med og uten bindestrek. Kim André (133) er mest brukt. Det betyr at André antagelig er det mest brukte navn totalt sett.

Ser vi på skrivemåten, finner vi at noen navn har en dominerende skrivemåte, Thomas over Tomas (634/44), Vegard over Vegar (280/48). Andre fordeler seg jevnere, og hva som er vanligst kan variere mellom ulike deler av landet (Kristian/Christian 435/359).

Jenter

Den store overraskelsen i 1991 kommer på jentesiden. Marte og Silje har detronisert Ida, som har vært i teten i mange år, til 3. plass. Karoline, som

er nyere som motenavn er falt til 4. plass. Det er likevel for tidlig å avskrive Ida og Karoline. I Oslo og Bærum er disse fortsatt på topp.

Ser vi nedover på listen, finner vi på 5. Kristine/Christine med en overvekt av K framfor Ch (394/235). Der nest Camilla som langsomt er på vei ned. Cathrine på 8. plass utmerker seg med mange brukte skrivemåter. Et gammelt godt navn som Ingrid finner vi helt oppe på 11. plass.

Lengre ned på listen finner vi på 15. plass Julie på vei opp. Anne, det mest populære navnet i alle år, fra krigen og ut på 80-tallet, finner vi på 21. plass, ned fra 13.

Ser vi på skrivemåten er det mange navn hvor leirene er ganske jevnstore, Marte/Marthe 431/297, Karoline/Caroline 450/299, Christina/Kristina 174/149 osv.

Om data

Denne statistikken omfatter fornavn på alle nyfødte som er registrert av folkeregisteret i 1991. Det er en frist på 6 måneder for å melde navn. Vi får derfor med barn født på slutten av 1990 og mangler barn født på slutten av 1991. I alt blir det en årgang. Vi har tilsvarende liste for 1990.

Hva er fornavn? Mange har mer enn ett. Noen bruker begge, noen det første og det forekommer at det siste er det som benyttes til daglig. Her studerer vi første fornavn. Både Ole og Ole Kristian havner under Ole. Navn med bindestrek holdes derimot for seg.

Videre er navn som har forskjellige skrivemåter slått sammen, f.eks. Kristian/Christian. Sammenslåingen er gjort med undertegnede subjektive skjønn. Det vil alltid være tvilstilfeller. F.eks. har jeg latt Erik og Eirik være forskjellige navn. En sammenslåing ville ført dem helt i teten.

Vær oppmerksom på at lister som finnes i navnebøker ol. vanligvis ikke har slått sammen navn på denne måten. Dette gjør sammenligning over tid vanskelig.

Tabell 1. Mest brukte navn i Norge. 1991

Gutter			Jenter		
Nr.	Ant.		Nr.	Ant.	
1	794	Kristian	1	728	Marte
	(435	Kristian			(431 Marte
		359 Christian)			297 Marthe)
2	786	Kristoffer	2	722	Silje
		(429 Kristoffer	3	711	Ida
		264 Christoffer	4	704	Karoline
		93 Christopher)			(405 Karoline
3	685	Andreas			299 Caroline)
4	678	Thomas	5	629	Kristine
		(634 Thomas			(394 Kristine
		44 Tomas)			235 Christine)
5	629	Martin	6	591	Camilla
6	618	Alexander			(508 Camilla
		(375 Alexander			83 Kamilla)
		243 Aleksander)	7	459	Stine
7	583	Stian	8	448	Cathrine
8	581	Marius			(188 Cathrine
9	580	Daniel			167 Katrine
10	577	Fredrik			70 Kathrine
		(548 Fredrik			23 Catrine)
		17 Frederik	9	430	Maria
		12 Fredrick)	10	367	Linn
11	569	Joakim	11	364	Ingrid
		(328 Joakim			(353 Ingrid
		210 Joachim			11 Ingri)
		31 Joacim)	12		323 Christina
12	554	Ole			(174 Christina
13	548	Anders			149 Kristina)
14	484	Eirik	13	320	Mari
15	482	Lars	14	318	Malin
16	439	Mats	15	317	Julie
		(298 Mats	16	312	Marie
		141 Mads)	17	312	Hanne
17	426	Magnus	18	299	Elisabeth
18	405	Espen	19	295	Charlotte
19	375	Jonas	20	294	Helene
20	361	Morten	21	292	Anne
21	351	Simen	22	286	Tonje
22	342	Håkon	23	277	Martine
		(281 Håkon			(265 Martine
		61 Haakon)			12 Marthine)
23	340	Henrik	24	268	Lene
24	335	Jørgen	25	258	Kristin
25	327	Kim			(247 Kristin
26	324	Vegard			11 Christin)
		(280 Vegard	26	246	Sara
		48 Vegar)			(188 Sara
					58 Sarah)
27	304	Erik	27	243	Anette
28	282	Sindre	28	239	Line
29	263	Tor	29	233	Tina
		(194 Tor	30	230	Cecilie
		69 Thor)			
30	255	Kenneth			
		(239 Kenneth			
		16 Kennet)			

Mer enn ett fornavn?

I 1991 fikk 26,5 prosent av guttene og 26,0 prosent av jentene mer enn ett navn. I tillegg hadde h.h.v. 3,5 prosent og 2,4 prosent navn med bindestrek. Med andre ord nøyter 7 av 10 seg med ett navn på barna. Tallene for 1990 er bemerkelsesverdig like - 26,4/25,9 for to navn, 3,6/2,6 for bindestrek.

Bruken av bindestrek varierer mellom regioner. I Oslo finner vi bindestrek bare hos 1,5/1,3 prosent av barna. (I Bærum var det enda færre: i 1990 og 1991 var det bare 7 jenter (0,9%) med bindestrek i navnet). I Troms hadde 8,4 prosent av guttene og 5,4 prosent av jentene bindestrek.

Bruken av flere navn varierer ikke så mye. I Oslo har ca. 30 prosent flere navn, i Troms har 34 prosent av jentene flere navn.

Regionale forskjeller

Tabell 2 viser topp-20 for noen utvalgte områder: Oslo, Bærum, Hedmark, Rogaland og Troms. Bærum er tatt med fordi det antas at motebølger oppstår i "Oslo-vest" og at Bærum representerer "beste vestkant" bedre enn Oslo samlet.

I tabellen er benyttet den skriveformen som er vanligst i det aktuelle distrikt. Vi ser således at Kristian har flertall for Ch i Oslo og Bærum, men K i de andre regionene. Tilsvarende er det med Karoline/Caroline.

Det mest utpregede lokalnavn er guttenavnet Jone på 27. plass i Rogaland. Navnet brukes praktisk talt ikke ellers i landet. En kuriositet er at Jone, som også kan være jentenavn (lite brukt), av justisdepartementet tidlig på 70-tallet ble fastlagt å være jentenavn, selv om det har lang tradisjon som guttenavn i Rogaland.

I tabellen er tatt med antall pr. tusen som har navnet. Her varierer tallene en god del. Vi ser at 3,5 prosent av jentene i Bærum heter Caroline, mens vanligste navn i Oslo, Ida, bare brukes av 2,1 prosent. Tilsvarende sees nedover listene. Oslo synes å ha en større spredning enn f.eks. Bærum. Det kan være flere forklaringer på dette: Andelen barn med ikke-norsk kulturbakgrunn er stor i Oslo, og man kan anta disse i stor grad benytter egne navnetradisjoner. Videre har

Tabell 2. Mest brukte navn i utvalgte områder. 1991

<i>Jenter:</i>				<i>Gutter:</i>			
Nr.	Navn	An-tall	Pr. 1 000	Nr.	Navn	An-tall	Pr. 1 000
Hele landet:				Hele landet:			
1	Marte	728	24	1	Kristian	794	24
2	Silje	722	23	2	Kristoffer	786	24
3	Ida	711	23	3	Andreas	685	21
4	Karoline	704	23	4	Thomas	678	21
5	Kristine	629	20	5	Martin	629	19
6	Camilla	591	19	6	Alexsander	618	19
7	Stine	459	15	7	Stian	583	18
8	Cathrine	448	14	8	Marius	581	18
9	Maria	430	14	9	Daniel	580	18
10	Linn	367	12	10	Fredrik	577	18
11	Ingrid	364	12	11	Joakim	569	17
12	Christina	323	10	12	Ole	554	17
13	Mari	320	10	13	Anders	548	17
14	Malin	318	10	14	Eirik	484	15
15	Julie	317	10	15	Lars	482	15
16	Marie	312	10	16	Mats	439	13
16	Hanne	312	10	17	Magnus	426	13
18	Elisabeth	299	9	18	Espen	405	12
19	Charlotte	295	9	19	Jonas	375	11
20	Helene	294	9	20	Morten	361	11
Oslo:				Oslo:			
1	Ida	79	21	1	Andreas	85	22
2	Marte	74	20	2	Christian	84	21
3	Caroline	74	20	3	Kristoffer	75	19
4	Camilla	65	17	4	Martin	67	17
5	Kristine	64	17	5	Daniel	65	17
6	Julie	60	16	6	Thomas	63	16
7	Silje	59	16	7	Marius	62	16
8	Maria	53	14	7	Fredrik	62	16
9	Sara	48	13	7	Eirik	62	16
10	Thea	47	12	7	Alexander	62	16
11	Ingrid	44	12	11	Magnus	61	15
12	Stine	43	11	12	Jonas	57	14
13	Katrine	43	11	13	Stian	56	14
14	Marie	40	10	14	Anders	55	14
15	Helene	38	10	15	Håkon	50	13
16	Charlotte	35	9	16	Simen	47	12
17	Andrea	35	9	17	Henrik	47	12
18	Martine	34	9	17	Lars	43	11
19	Emilie	32	8	19	Mats	42	10
20	Mari	30	8	20	Nicolai	41	10
Bærum:				Bærum:			
1	Caroline	26	35	1	Magnus	26	34
2	Ida	21	28	2	Kristoffer	23	30
3	Marte	19	25	3	Martin	20	26
4	Martine	18	24	3	Eirik	20	26
5	Silje	17	23	5	Fredrik	18	23
5	Kristine	17	23	5	Christian	18	23
7	Julie	15	20	7	Håkon	16	21
8	Thea	14	18	7	Andreas	16	21
8	Ingrid	14	18	9	Anders	15	19
10	Maria	13	17	9	Alexander	15	19
10	Camilla	13	17	11	Morten	14	18
12	Elisabeth	10	13	11	Jørgen	14	18
13	Vilde	9	12	13	Henrik	13	17
13	Cathrine	9	12	14	Thomas	12	15
13	Andrea	9	12	14	Simen	12	15
16	Victoria	8	10	14	Petter	12	15
16	Marie	8	10	17	Lars	11	14
16	Linn	8	10	17	Carl	11	14
16	Benedicte	8	10	19	Jonas	10	13
20	Kristina	7	9	20	Marius	9	11
Hedmark:				Hedmark:			
1	Marte	36	32	1	Anders	39	31
2	Ida	34	30	2	Thomas	35	28
3	Mari	30	26	3	Ole	34	27
4	Karoline	26	23	4	Simen	29	23
4	Camilla	26	23	4	Martin	29	23
6	Silje	24	21	6	Kristoffer	28	22
7	Nina	20	17	7	Joakim	27	21
8	Stine	16	14	8	Fredrik	26	21
8	Maren	16	14	9	Stian	25	20
8	Anne	16	14	10	Lars	24	19
11	Line	15	13	11	Kristian	23	18
11	Hanne	15	13	12	Mats	21	17
13	Linn	14	12	12	Marius	21	17
13	Hege	14	12	14	Erik	20	16
15	Thea	13	11	15	Espen	18	14
15	Oda	13	11	15	Andreas	18	14
15	Malin	13	11	17	Håkon	17	13
15	Linda	13	11	17	Alexander	17	13
15	Kine	13	11	19	Jonas	16	13
20	Kristine	12	10	19	Daniel	16	13
Rogaland:				Rogaland:			
1	Kristine	73	26	1	Kristian	89	29
2	Silje	67	23	2	Alexander	78	25
3	Cathrine	55	19	3	Thomas	76	25
4	Karoline	53	18	4	Ole	66	21
5	Maren	48	17	5	Kristoffer	64	21
6	Stine	47	16	6	Andreas	60	19
6	Ida	47	16	7	Stian	57	18
6	Camilla	47	16	7	Eirik	57	18
9	Hanne	39	13	9	Joakim	54	17
10	Marte	38	13	9	Daniel	54	17
10	Anne	38	13	11	Espen	48	15
12	Ingrid	36	12	11	Anders	48	15
13	Linn	35	12	13	Fredrik	45	14
13	Hege	35	12	14	Morten	44	14
15	Marie	33	11	14	Marius	44	14
15	Lene	33	11	16	Erik	41	13
15	Christina	33	11	17	Tor	38	12
18	Elisabeth	32	11	18	Sindre	37	12
19	Mari	31	11	19	Vegard	35	11
19	Cecilie	31	11	20	Lars	34	11
Troms:				Troms:			
1	Karoline	45	27	1	Daniel	42	23
2	Ida	43	25	2	Thomas	41	22
3	Silje	39	23	2	Kristoffer	41	22
4	Kristine	37	22	4	Andreas	40	22
5	Marte	34	20	5	Kristian	38	21
6	Stine	29	17	6	Alexander	35	19
7	Julie	28	16	7	Joakim	34	19
8	Maria	26	15	8	Mats	33	18
9	Linn	25	15	9	Martin	31	17
9	Camilla	25	15	9	Marius	31	17
11	Katrine	22	13	11	Jonas	30	16
11	Charlotte	22	13	12	Stian	29	16
13	Tina	20	12	13	Jørgen	28	15
13	Malin	20	12	13	Fredrik	28	15
15	Trine	18	10	15	Michael	27	15
15	Therese	18	10	16	Vegard	26	14
17	Lisa	17	10	16	Magnus	26	14
17	Hanne	17	10	16	Christer	26	14
17	Elisabeth	17	10	19	Simon	25	13
20	Marita	16	9	19	Anders	25	13

vi bruken av bindestreksnavn. Disse regnes for seg i denne oversikten og bidrar til lavere frekvenser der hvor det benyttes mye bindestrek, for eksempel i Troms.

Hvor er det blitt av de gamle navnene?

I navnebøker finner man ofte statistikk over navnebruk i tidligere tider. Her er ikke navn med ulike skrivemåter slått sammen. Tar vi de 5 mest brukte i 1970-74 etter den metoden og ser hvor de er i dag finner vi:

Jenter:		Gutter:	
1 Anne	21	Jan	33
2 Hege	43	Rune	68
3 Monica	59	Geir	91
4 Hilde	53	Bjørn	37
5 Nina	41	Morten	20

Vi ser at endringene er store, men alle navnene er fortsatt i bruk. Minst brukte navn, Geir på 91. plass, brukes 70 ganger.

Hadde vi gått lenger tilbake i tid, ville endringene på jentesiden blitt større. Navn som Gerd, Bjørg og Else,

for ikke å snakke om Olga og Borg-hild, brukes nesten ikke lenger (mindre enn 10 i året). Guttenavnene er mer robuste for tidens tann.

Årets vinnere

Tabell 3 viser navn med størst fram- og tilbakegang fra året før. Her er ikke tatt hensyn til ulike skrivemåter. Således har f.eks. Kristian gått frem, mens Christian har gått tilbake. Videre har 6 forskjellige skrivemåter av Nikolai tilsammen gått fra 43 til 171.

Det mest bemerkelsesverdige er tilbakegangen for Thomas, som har vært på topp i en årrekke. Sammen med Camilla er det navn som kan føres tilbake til 1968-generasjonen. Disse vil nok gradvis tape sin popularitet i årene fremover.

Ida og Karoline måtte vike for årets vinnere Marte og Silje. Men de holder fortsatt teten i Bærum. Vi kan anta at årets tilbakegang er tilfeldig. Julie, Vilde og Thea er navn å være obs. på.

Magnus står bemerkelsesverdig sterkt i Bærum. Vær ellers obs. på Eirik, Jørgen, Henrik, Petter og Mikkel.

Tabell 3. Årets vinnere: Navn med størst økningen og størst reduksjon fra 1990 til 1991

Økning:				Reduksjon:			
Gutter				Gutter			
1	+ 84	629	Martin	1	÷ 128	634	Thomas
2	+ 81	281	Håkon	2	÷ 98	327	Kim
3	+ 75	375	Jonas	3	÷ 55	359	Christian
4	+ 68	167	Simon	4	÷ 47	154	Erlend
5	+ 66	554	Ole	5	÷ 46	141	Kjetil
6	+ 51	484	Eirik	6	÷ 40	250	Petter
7	+ 41	335	Jørgen	7	÷ 34	115	Rune
8	+ 40	145	Adrian	8	÷ 33	375	Alexander
9	+ 39	580	Daniel	9	÷ 33	168	Jon
10	+ 39	104	Runar	10	÷ 31	581	Marius
Jenter				Jenter			
1	+ 87	722	Silje	1	÷ 66	191	Marianne
2	+ 72	431	Marte	2	÷ 61	239	Line
3	+ 71	312	Marie	3	÷ 60	174	Christina
4	+ 65	317	Julie	4	÷ 51	459	Stine
5	+ 65	126	Vilde	5	÷ 40	292	Anne
6	+ 62	218	Thea	6	÷ 40	155	Kine
7	+ 62	175	Emilie	7	÷ 39	195	Therese
8	+ 55	297	Marthe	8	÷ 37	508	Camilla
9	+ 53	188	Sara	9	÷ 31	154	Siri
10	+ 45	268	Lene	10	÷ 29	187	Nina

Færre fødsler og flere dødsfall i 1. kvartal

Det ble født vel 15 200 barn i 1. kvartal, som er 250 færre enn i tilsvarende periode i fjor. Samtidig økte tallet på døde med 500 til 12 250. Flyttemønsteret var i store trekk uendret, med et netto innflyttingsoverskudd til Norge på 1 900 personer. Dette viser foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrås befolkningsstatistikk.

Når både flyttinger innenlands og til og fra Norge ses under ett, hadde Oslo/Akershus en betydelig nettoinnflytting på 1 600, om lag som i 1. kvartal i fjor. Rogaland hadde en nettoinnflytting på vel 350, mot en nettoutflytting på 120 samme kvartal året før. Ni andre fylker hadde positiv flyttebalanse. Av disse var det Hedmark, Vestfold og Finnmark som bedret sin flyttebalanse mest.

Alle fylkene bortsett fra Hedmark, Oppland, Buskerud og Telemark hadde fødselsoverskudd. Størst fødselsoverskudd hadde Rogaland, Akershus og Hordaland.

Befolkningsveksten var størst i Oslo og Rogaland. Fylkene Østfold, Hedmark, Oppland, Møre og Romsdal og Nord-Trøndelag hadde nedgang i folketallet.

Det foreløpige folketallet i Norge ved utgangen av 1. kvartal var 4 278 600. □

Å bo alene

Ole Gulbrandsen

Antallet aleneboende er økende og er mer en doblet siden 1970. Økningen har vært særlig stor i de yngste aldersgruppene, hvor færre nå lever i parforhold. Personer som bor alene er en lite ensartet gruppe, også når det gjelder økonomi og boligstandard.

Det at personer bor alene har viktige og interessante sider som kan trenge ytterligere belysning. To hovedtrekk er særlig viktige; de sosiale og psykologiske sidene ved det å bo alene, og de materielle sidene. I begge tilfelle er det oftere problemene enn de mer positive trekkene ved alenetilværelsen som omtales. Undersøkelser viser imidlertid ikke noe entydig bilde av enslige som en problemgruppe.

Personer som bor alene er ingen ensartet gruppe, bl.a. varierer de i alder fra under 20 år til over 90. Det er snakk om flere grupper i ulike livsfaser. Både den sosiale/psykologiske og den materielle situasjonen kan være svært forskjellig. Den store variasjonen gjør det vanskelig å foreta samlebeskrivelser eller påvise generelle årssakssammenhenger.

Det kan likevel være verdifullt nettopp å ta for seg alle aleneboere under ett fordi samfunnet rundt dem reagerer ensartet ovenfor gruppen. Dette vil kunne ha virkninger både av sosial/psykologisk karakter og av materiell betydning for personene.

Videre har menn og kvinner som bor alene noen fellestrekk; de har bare en inntekt, de har ofte et særlig hjelpebehov i krisepregede situasjoner, de er utsatt for tendenser til å bli oppfattet som spesielle fra samfunnets side, og de har ihvertfall tidligere vært utsatt for en viss diskriminering. De har også en organisasjon, Ensliges

Landsforbund, som taler deres sak. Dette er et nokså enestående fenomen i internasjonal sammenheng. Såvidt jeg vet finnes det ikke eksempler på tilsvarende større organisasjon i land vi vanligvis sammenligner oss med. Sist, men ikke minst viktig, øker antall aleneboere og det er knyttet stor oppmerksomhet til dem som "gruppe".

Sterk vekst i antall aleneboende

I løpet av tyve år er antall personer som bor alene mer enn doblet. I absolutte tall var økningen sterk både på 1970-tallet (152 000) og på 1980-tallet (175 000). Aldersfordelingen blant ale-

neboerne har imidlertid forandret seg. Antallet aleneboere blant de eldste har økt kontinuerlig. Likevel har den forholdsvis største veksten kommet i gruppene under 50 år. Antallet over 75 år økte med 44 000, med 75 000 i gruppen under 35 år, og med 49 000 i alderen 35-49 år i perioden 1980-1990. Fordelingen etter alder har derfor gått over fra "pukkel" til "U-form" ved at de yngste og eldste er blitt flest. Figur 1 illustrerer pukkelens i aldersgruppene 50-74 år i 1970, og bunnen av U-en i alderen 50-64 år i 1990.

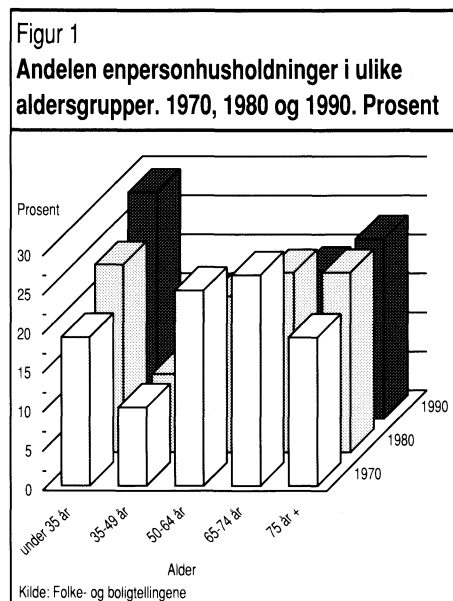
Etter 1980 har antallet gifte personer avtatt med 110 000 (tabell 1). Antallet "enslige", i betydningen ikke gifte, økte med 373 000 personer i samme periode. Selv om mange av disse lever i ugift samliv, kompenserer ikke det for nedgangen i antall ekteskap. Perioden er derfor preget av "samliv på retur".

Tabell 1. Antall aleneboere etter alder 1970-1990

	1970	1980	1990
Under 35 år	52 675	100 567	174 000
35-49 år ...	27 729	43 769	92 000
50-64 år ...	68 087	85 972	81 000
65-74 år ...	73 146	98 438	115 000
75 år+	52 443	96 979	139 000
Sum aleneboere	274 080	425 725	600 874
Enslige minst 20 år	800 000	983 000	1 356 000
Totalt gifte .	1 836 000	1 894 000	1 784 000

* Antallet for 1990 er beregnet med andeler fra det foreløpige landsutvalget.

Kilde: Folke- og boligtellingerne.

Utviklingstrekkene på 1970 og 1980-tallet er noe forskjellig bakgrunn. Det første tiåret var preget av at mange eldre fikk bedre økonomi og i økende grad fikk råd til egen bolig.

Økning i skilsmissetallene, lavere giftemålsfrekvenser og økt antall ugifte samboende betyr mer for utviklingen etter 1980. Disse tendensene berører først og fremst yngre mennesker. Samlivsoppløsning fører ofte til at noen blir boende alene for kortere eller lengre tid. Blant aleneboerne i dag finner vi flere enn før som bor alene for en tid, uten at dette er en varig situasjon.

Kjønnsfordelingen av aleneboerne har endret seg. Andelen menn har økt fra 34 prosent i 1970 til 43 prosent i 1990. Økningen skyldes at flere unge menn bor alene.

Færre unge lever i parforhold

Økningen i antallet menn og kvinner som bor alene har sammenheng med at andelen unge som lever i parforhold er redusert. Denne tendensen ble observert for Sverige på grunnlag av folketellingsresultater i 1980 og 1985. Folketellingene viste nedgang i samlivsandelene i aldersgruppene 20-24 år, 25-29 år og 30-34 år med henholdsvis 3,5, 4,5 og 3,8 prosentpoeng. I Norge har vi ikke folketellinger like ofte som i Sverige. Vi må derfor bruke utvalgsundersøkelser i tillegg til folketellingsresultater for å undersøke samlivsutviklingen. Vi har sammenlignet h.h.v. Fruktbarhetsundersøkelsen 1977 med Familie- og yrkesundersøkelsen 1988, råttall fra folketellingene 1980 og 1990 og Levekårsundersøkelsene 1987 og 1991. De parvise sammenligningene mellom undersøkelsene viser samme tendens som i Sverige med nedgang i andel i unge kvinner som lever i parforhold.

Bare halvparten har bodd lenge alene

Det er naturlig å anta at behovet for mange små boliger øker som en følge av at flere bor alene. Men dette er ingen selvfølge. Å bo alene er neppe så mye en "ny livsstil", altså en ny måte å leve på, som det er en følge av at personene skifter mellom ulike husholdningskategorier, som for ek-

sempel fra å bo i par til å bo alene for en tid. Dermed blir boligsituasjonen og boligbehovet også bestemt av husholdningstypen de forlot eller framtidige forventninger eller planer om å gå inn i en flerpersongshusholdning. En gjennomgang av et materiale fra Boforholdsundersøkelsen 1981 viser at halvparten av de over 25 år som bodde alene i 1981, hadde bodd alene i kortere tid enn åtte år. Boligbehovet blir dermed preget av endringsmulighetene innen et rimelig tidsperspektiv og innebærer ofte behov for plass til mer enn en person.

Tabell 2. Økonomi og boligstandard blant aleneboere og par uansett alder. Prosent

	Aleneboere	Par uten barn
	Prosent av alle i hver gruppe	
God eller middels standard	32	69
Dårlig standard, god økonomi	16	8
God eller middels standard, dårlig økonomi	32	19
Dårlig standard, dårlig økonomi	20	4
Sum	100	100

Kilde: Boforholdsundersøkelsen 1988

Boforholdsundersøkelsen 1988 og Levekårsundersøkelsen 1987 viser også at flertallet av alle som bor alene, både yngre og eldre, har hyppig kontakt med slektninger. For dem over 35 år dreier det seg for en stor del om kontakt med egne barn som har flyttet hjemmefra. Dette har betydning for deres boligbehov på den måten at det krever ekstra plass.

Store forskjeller mellom ulike grupper aleneboere

Tabell 2 viser at personer som bor alene er en lite ensartet gruppe, også med hensyn til økonomi og boligstandard.inntekt, skatt, og forbruksutgifter er satt opp etter SIFO's ekspertvurderinger for hva som er rimelige forbruksutgifter (Borgeraas 1987). En tredjedel av aleneboerne har god økonomi og god eller middels boligstandard, mens en femtedel av dem har dårlig økonomi og dårlig standard. Sammenlignet med par uten barn har aleneboerne oftere dårlig økonomi og sjeldnere god eller middels økonomi og boligstandard.

Arbeidsledige og helt unge aleneboere kommer dårlig ut

I alt 62 prosent av aleneboerne under 25 år har dårlig boligstandard og dårlig økonomi, mens dette gjelder bare mellom to og åtte prosent av dem mellom 25 og 64 år som er i arbeid.

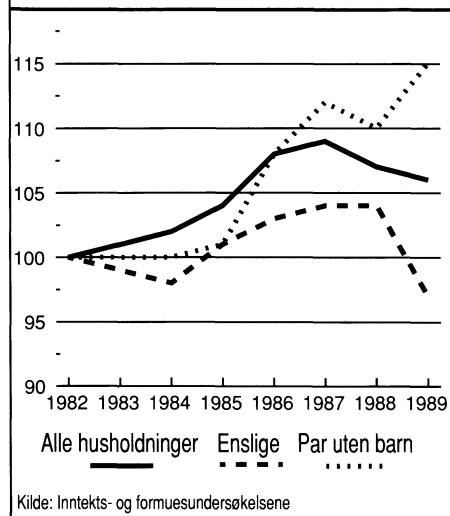
De som er uten arbeid har det også vanskelig. Blant arbeidsledige aleneboere i aldersgruppen 35-64 år faller 28 prosent i den dobbelte negative kategorien (tabell 3).

Tabell 3. Økonomi og boligstandard for ulike grupper av aleneboere. Prosent

	Dårlig økonomi Dårlig standard	Dårlig økonomi Middels standard	Dårlig økonomi God standard	God økonomi Dårlig standard	God økonomi Middels økonomi	God økonomi God standard	Alle
Under 25 år	62	6	8	16	5	3	100
25-34 år	8	1	4	40	25	22	100
35-64 år, ugifte i jobb	3	2	4	26	35	30	100
35-64 år, førgift, i jobb	2	7	2	24	34	31	100
35-64 år, uten jobb	28	29	14	8	11	10	100
65-74 år	19	32	18	8	12	11	100
75 år+	25	29	20	7	11	8	100
Sum	20	19	13	16	17	15	100

Kilde: Boforholdsundersøkelsen 1988

Figur 2
Disponibel inntekt pr. forbruksenhet for
utvalgte husholdningstyper 1982-1989.
1982=100

Inntektforholdene i framtida er usikker

Det har vært en markert nedgang i disponibel inntekt pr. forbruksenhet i faste priser for de som bor alene. Det viser inntekts- og formuesundersøkelsene fra SSB. For dem som bor alene var utviklingen mest negativ fra 1988 til 1989, mens den var positiv for par uten barn.

Dersom situasjonen på arbeidsmarkedet forblir vanskelig eller forverres i årene framover vil mange av dem som i dag er unge fortsatt ha vanskeligheter med å skaffe seg en rimelig inntekt. Dermed vil andelen yngre aleneboende med dårlig økonomi og boligstandard øke. Dårlige boforhold som tidligere for en stor del skyldtes at de unge hadde kommet kort i sin boligkarriere, vil kunne bli en langvarig situasjon for dem som ikke får arbeid.

Litteratur

Borgeraas, Elling (1987): *Et standardbudsjett for forbruksutgifter*. Rapport nr. 101, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker.

Gulbrandsen, Ole (1992): *Å bo alene*. Prosjektrapport 94. Norges byggforskningsinstitutt.

Hansen, Thorbjørn og Gulbrandsen, Ole (1991): *Boligstandard og boforhold i*

åttiårene. Prosjektrapport 76. Norges byggforskningsinstitutt.

NOS B 961: Folke- og bolig telling 1990. Foreløpige hovedtall. SSB 1991.

Lundgren, Nils-Gustav (1989): *Ensamboendet i Sverige 1960-1985*. Forskningsrapport SB:22.

Statistisk Sentralbyrå (1991): Inntekts og Formuesundersøkelsen 1989. *Statistisk ukehefte* nr. 26.

Ole Gulbrandsen er forsker ved Norges byggforskningsinstitutt

Aktuell statistikk

Utlendinger som fikk norsk statsborgerskap i 1991

I 1991 fikk vel 5 000 utenlandske statsborgere innvilget norsk statsborgerskap. Dette er nærmere 300 flere enn året før og over dobbelt så mange som i 1987.

Over 20 prosent av statsborgerskapene som ble innvilget i 1991 ble gitt til vietnamesere. Dette tilsvarer andelen de to foregående årene. Vel 15 prosent ble gitt til personer fra Pakistan, en noe lavere andel enn året før. Prosenten innvilget til tyrkere økte til over 9. Dermed fulgte Marokko og Columbia. Nesten alle colombianerne var under 18 år. Dette er barn som er adoptert av norske foreldre.

I forhold til året før var det en økning av innvilgede statsborgerskap fra alle verdensdeler, bortsett fra Asia. Økningen var størst for afrikanske land, vel 200. Fortsatt utgjør statsborgerskapstildelingen til asiater over halvparten av innvilgede norske statsborgerskap.

Alkoholstatistikk 1991

Nordmenns samlede registrerte alkoholkonsum sank med 2,3 prosent i 1991 sammenlignet med året før. Forbruket av alkohol har gått ned hvert år siden 1988. I fjor drakk hver nordmann 15 år og over i gjennomsnitt 4,9 liter ren alkohol, drøyt 17,7 millioner liter til sammen. Det gjennomsnittlige forbruket pr. individ gikk i fjor ned med 1,8 prosent.

Det totale brennevinskonsumet gikk ned med vel 9 prosent fra 1990 til 1991. Vinkonsumet sank med 1,6 prosent, mens forbruket av øl økte med 0,5 prosent. Regnet i ren alkohol pr. innbygger 15 år og over, sank brennevinsforbruket med nær 10 prosent, vinforbruket med vel 2 prosent, mens det ble drukket 1,4 prosent mer øl.

Når det gjelder øl, drikkes det mest pils, det vil si øl i klasse II. Pilskonsumet økte med 2,2 prosent. Vårt forbruk av lettøl (klasse I) sank imidlertid med nær 10 prosent, og sterkølforbruket (klasse III) viste en nedgang på 12,4 prosent.

Nordmenn brukte vel 15,3 milliarder kroner til innkjøp av alkoholholdige drikkevarer i fjor. Det var 3,6 prosent mer enn året før. I gjennomsnitt brukte hver innbygger 15 år og over 4 455 kroner til alkoholkjøp i 1991. □

Hva skjer med verdens befolkning?

Helge Brunborg

Folketallet i verden er nå omtrent 5,5 milliarder. Selv om vekstraten ikke er så høy som på 1960-tallet, er den absolutte tilveksten større enn noen gang. Befolkningssituasjonen i verden er preget av stadig større ulikheter og variasjon, spesielt blant u-landa. I de fleste av dem er befolkningsveksten svært rask, men enkelte er på i-landsnivå i demografisk forstand. FN anser en stabilisering på 11-12 milliarder som det mest sannsynlige. Men dette forutsetter at alle land etterhvert reduserer fruktbarheten til 2,1 barn pr. kvinne.

For 15-20 år siden ble den såkalte "befolkningsekspløsjonen" mye diskutert, bl.a. i forbindelse med den første Befolkningsskonferansen som fant sted i 1974. De siste åra har befolkningsveksten i verden fått mindre oppmerksomhet. Men det er faktisk skjedd en god del siden 1974: For det

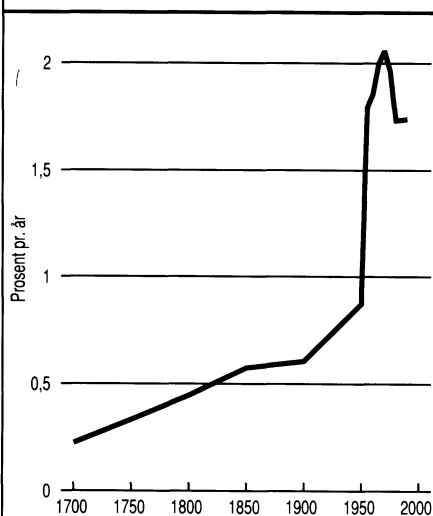
første har verdens befolkning økt med omtrent 1,5 milliard. For det andre har fødselsraten gått betydelig ned i en rekke u-land. Men for det tredje har den absolutte tilveksten av folk økt og er nå på om lag 93 millioner pr. år (eller om lag 1/4 million pr. dag), som er større enn noen gang før i historien.

Befolkningsveksten i verden var lav og nær null inntil 17-18-hundretallet (se fig. 1). Da begynte den å øke pga. synkende dødelighet i forbindelse med den industrielle revolusjon. Folketallet passerte 1 milliard litt etter år 1800. For å passere de neste milliardene tok det henholdsvis 105, 36, 14 og 13 år. 6 milliarder vil trolig nås i 1998, dvs. bare 11 år etter den forrige.

Selv om folketallet vokser raskt, er veksttakten lavere enn da den var på topp i 1965-1970 med 2,1 prosent pr. år. Vekstraten er nå 1,7 prosent, men den har ikke endret seg noe særlig siden 1975 (UN 1991). Det er store regionale forskjeller i vekstraten, som varierer fra 0,2 prosent i Europa til litt under 2 i Asia og Latin-Amerika og hele 3 i Afrika (se tabell 1). Bare 7 prosent av verdens befolkningsøkning skjer nå i i-land (se figur 2).

Figur 1

Vekstrate for verdens folkemengde. 1700-1990

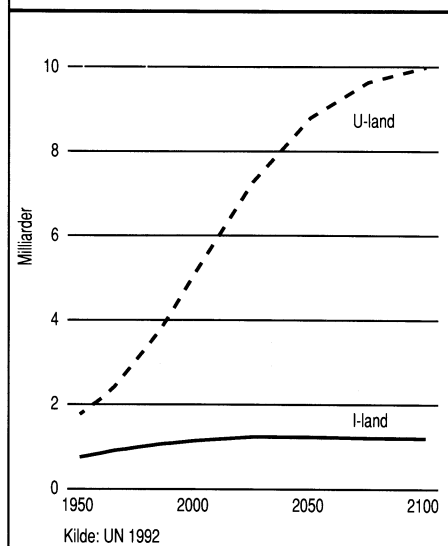
Kilde: UN 1991, 1992 og Lee 1991

Tabell 1. Befolkningstall for verdensdeler

	Folketall mill. 1990	Vekstrate % pr. år 1990-95	Fødselsrate pr. 1 000 1990-95	Dødelighetsrate pr. 1 000 1990-95	Levealder 1990-95	Spedbarnsdødelighet pr. 1 000 1990-95	Samlet fruktb. tall 1990-95
Verden	5 292	1,7	26	9	66	63	3,3
I-land	1 207	0,5	14	10	75	12	1,9
U-land	4 086	2,1	30	9	63	70	3,7
Afrika	642	3,0	43	13	54	94	6,0
Asia	3 113	1,8	27	8	65	64	3,3
Latin-Amerika	448	1,9	27	7	68	48	3,2
Oceania	27	1,4	19	8	73	23	2,4
Nord-Amerika	276	0,7	14	9	76	8	1,8
Europa	498	0,2	13	11	75	11	1,7
Norge 1990	4,2	0,4	14	11	77	7	1,9

Kilder: UNFPA (1992) og Statistisk sentralbyrå (1991) (tall for Norge)

Figur 2
Folketal i i-land og u-land. 1950-1985 og
framskrevet 1990-2100. Milliarder

Den raske befolkningsveksten i fattige land gjør at selv om *andelen* mennesker som lever under fattigdomsgrensa, er underernærte, analfabeter, ikke får skolegang osv. har sunket, så har det absolutte *antallet* likevel økt. F.eks. falt fattigdomsandelen i u-land fra 52 prosent i 1970 til 44 prosent i 1985, men samtidig økte antall personer under fattigdomsgrensa fra 944 mill. til 1156 mill (UNFPA 1992).

Konsekvensene av rask befolkningsvekst er imidlertid avhengig av et lands sosiale og økonomiske situasjon. Det finnes eksempler på at det er mulig å ha rask befolkningsvekst og levestandardsforbedring samtidig (bl.a. Botswana i det sørlige Afrika), selv om vi selvsagt ikke vet hvordan det ville gått hvis befolkningsveksten hadde vært lavere.

Den demografiske overgang

Det kan her være nyttig å innføre et sentralt begrep fra demografien, nemlig *den demografiske overgang* (transisjon). Dette begrepet beskriver et mønster for befolkningsutvikling som i større eller mindre grad er observert i alle land. Kort fortalt sier det at fødsels- og dødelighetsrater er høye i tradisjonelle samfunn og lave i moderne samfunn. Mellom disse stadiene skjer det en demografisk overgang. De ulike stadier (eller faser) i den demografiske overgang kan beskrives slik:

- *Første stadium:* Både fruktbarhet og dødelighet er høy og befolkningen vokser derfor sakte. Den kan til og med avta i noen perioder (slik den gjorde i Norge omkring 1740, 1770 og 1800).
- *Andre stadium:* Dødeligheten synker mens fruktbarheten fortsetter å være høy. Vi får da rask vekst (som i Norge i forrige århundre).
- *Tredje stadium:* Fruktbarheten begynner også å synke. Befolkningsveksten går da ned.
- *Fjerde stadium:* Både fruktbarhet og dødelighet er kommet ned på et lavt nivå, og veksten er lav.
- Noen snakker også om et *femte stadium*, der fruktbarheten er blitt så lav at folketallet synker.

Dødeligheten begynte å gå ned i de fleste industriland i forrige århundre, i Norge omkring 1820 (se figur 3). Fruktbarheten begynte å falle en del år seinere, i Norge omkring 1870-1890. Samtlige industriland har nå gjennomgått den demografiske overgang og befinner seg i fjerde (eller femte) stadium. Foreløpig er det bare noen få land som har hatt negativ vekst over flere år (Ungarn og Vest-Tyskland) (Council of Europe 1991).

For den fattige del av verden, derimot, er bildet mye mer variert. Samtlige u-land har *påbegynt* den demografiske overgang, dvs. at *dødeligheten* har begynt å gå ned. I en rekke land

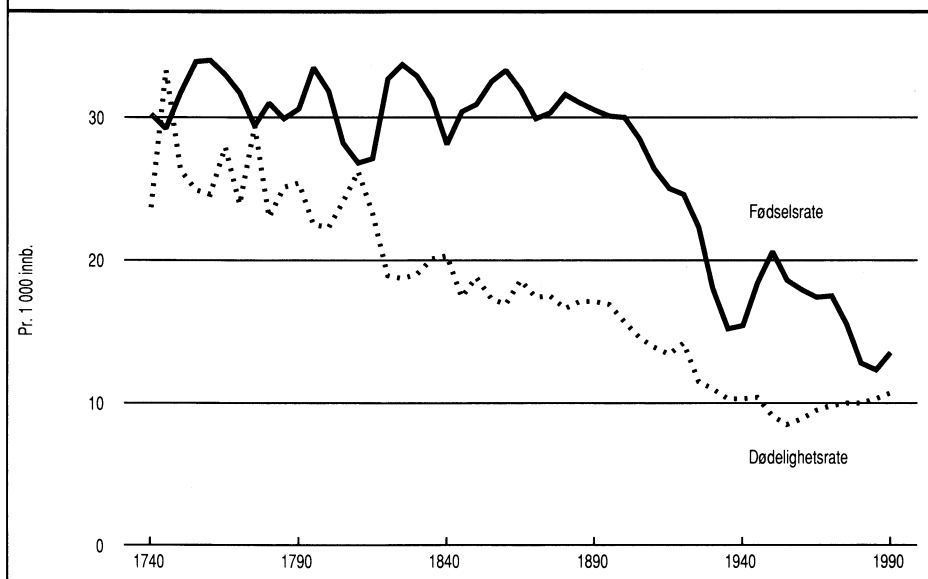
har også *fruktbarheten* begynt å synke, slik at disse befinner seg i tredje stadium. Ja, det er faktisk en liten gruppe u-land hvor fruktbarheten har sunket til i-landsnivå. (Sør-Korea, Singapore, Hong Kong, Taiwan, Mauritius, Barbados og Cuba har alle et samlet fruktbarhetstall, SFT, på 1,4-1,9 barn pr. kvinne, dvs. som i Norge eller lavere (UNFPA 1992, UN 1990, Davis 1991). På den annen side er det en rekke u-land hvor det ennå ikke er tegn på noen fruktbarhetsnedgang. Dette gjelder nesten alle land i Afrika sør for Sahara, en del arabiske og sørasiatiske land samt de fattigste land i Latin-Amerika.

Hva må til for at en befolkning skal gjennomgå den demografiske overgang? Dette er mye diskutert og det er vanskelig å finne noen generell forklaring. Transisjonen er knyttet til sosial og økonomisk utvikling, men det er store variasjoner mht. hvilket nivå den begynner på, hvor raskt den går, mm. Selv om den demografiske overgang har begynt overalt, er det ikke noen naturnødvendighet at den blir fullført.

Fruktbarhet

Fruktbarheten er nå den viktigste faktor for befolkningsutviklingen, siden dødeligheten overalt har sunket betydelig. Som nevnt har fruktbarheten sunket i en rekke land. På bare 15 år,

Figur 3
Den demografiske overgang i Norge. 1740-1990

fra 1965-70 til 1980-85, sank SFT i u-landa fra 6,0 til 4,2, noe som er en halvering av avstanden til reproduksjonsnivået på 2,1 (Freedman og Blanc 1991). Men det er fortsatt viktige områder hvor det har skjedd lite. Nedgangen i fruktbarhet ser dessuten ut til å ha blitt noe svakere der siste årene.

I dag varierer barnetallet pr. kvinne (samlet fruktbarhetstall) fra 1,7 i Europa til 6 i Afrika (se tabell 1) (og for enkeltland fra 1,3 i Italia og Spania til 8,3 i Rwanda). De andre verdensdelene ligger mellom disse ytterpunktene: Latin-Amerika og Asia med litt over 3 og Oceania med 2,5, men med store innbyrdes variasjoner. I Asia har f.eks. verdens folkerikeste land, China, et SFT på bare 2,3, mens nest største, India, har 4,1. I Hong Kong er SFT bare 1,4 og i Yemen hele 7,6 (UNFPA 1992).

Praktisk talt alle i-land har nå en fruktbarhet på eller under reproduksjonsnivået (ca. 2,1 barn pr. kvinne) og folketallet vil derfor begynne å synke om noen år dersom ikke fruktbarheten øker eller det er betydelig innvandring. De siste årene har det vært en viss økning av fruktbarheten i en del nord-europeiske land, bl.a. i Norge, uten at det er grunn til å tro at dette vil medføre en varig økning av barnetallet pr. kvinne. Det er interessant å merke seg at Sverige, som førte an i fruktbarhetsfallet, nå ligger på toppen i Europa med 2,1 barn pr. kvinne (bare Irland og Island ligge høyere), mens Italia og Spania er lavest med bare 1,3.

I **Latin-Amerika** er fruktbarhetstransisjonen *fullført* i fire land (Argentina, Chile, Cuba og Uruguay) og ennå ikke begynt i fire av de fattigste (Bolivia, Guatemala, Honduras og Nicaragua). I de tolv andre er transisjonen kommet mer eller mindre godt i gang.

I **Asia** har fruktbarhetstransisjonen foregått under svært varierende sosiale og økonomiske forhold. Viktige faktorer er innføring av moderne prevensjonsmetoder og ikke minst økning av giftermålsalderen. Nedgangen har vært svært rask i noen land, spesielt i de såkalte "nylig industrialiserte land" i Øst-Asia og Sørøst-Asia. I Øst-Asia sank SFT fra 5,4 til

2,3 på bare 15 år, noe som utgjør hele 94 prosent av avstanden til reproduksjonsnivået på 2,1 (Freedman og Blanc 1991). I Thailand falt SFT fra 6,1 til 2,2 på bare 20 år. Den raske nedgangen i China er velkjent, men her er nedgangen trolig mer knyttet til en sterk statlig politikk mer enn til økonomisk utvikling. En mindre stram håndheving av ett-barnspolitikken vil få store konsekvenser for Chinas og dermed også for verdens befolkningsutvikling.

Afrika er den verdensdelen som har høyest fruktbarhet. Mange har undret seg på hvorfor det ikke har skjedd noe med fruktbarheten sør for Sahara. Imidlertid tyder ferske intervjuundersøkelser på at fruktbarhetsnedgangen nå ser ut til å ha begynt i Afrika også, spesielt i:

- **Botswana**, der SFT sank fra 6,5 i 1984 til 5,0 i 1988,
 - **Kenya**, der SFT sank fra 7,9 i 1978 til 6,7 i 1989,
 - **Zimbabwe**, der SFT sank fra 8,0 i 1969 til 6,5 i 1984 og 5,7 i 1988,
 - **Swaziland** der SFT sank fra 5,7 i 1976 til 4,3 i 1986,
 - **Sør-Afrikas** svarte befolkning, der SFT var 4,6 i 1989.
- Fruktbarhetsnedgangen kan muligens såvidt ha begynt i:
- **Nord-Sudan** der SFT sank fra 7,1 i 1979 til 6,2 i 1990.
 - **Senegal** der SFT sank fra 7,1 i 1978 til 6,6 i 1986.
 - **Ondo State, Nigeria**, der SFT i 1986 var 6,0 mens kvinner i alderen 40-49 år hadde fått i alt 6,9 barn.

I resten av de afrikanske landa sør for Sahara er det ennå ikke observert noen nedgang og fruktbarheten ligger på 6-8 barn pr. kvinne. I noen land er det til og med observert en viss *oppgang* (Uganda m.fl.). I andre land er det *ingen endring* (Ghana m.fl.). Men i de fleste land er det *ikke tilstrekkelig med data* til å si noe om utviklingen (Zambia m.fl.).

Det store spørsmålet er derfor: Hvorfor har det ikke skjedd noe med fruktbarheten i majoriteten av afrikanske land? Er det fattigdommen som er årsaken til dette, eller er det også andre årsaker? Hva må til for at fruktbarheten skal falle? Hvilken rolle spiller familieplanleggingsprogrammer?

Av utviklingen i Europa, Asia og Latin-Amerika har vi lært følgende:

- Fruktbarhetsnedgangen har skjedd under svært *varierte omstendigheter*, når det gjelder sosialt og økonomisk utviklingsnivå, dødelighetsnedgang, utdanningsnivå, kulturelle og religiøse tradisjoner, mm. De store variasjonene i Afrika på en rekke områder skulle derfor i seg selv ikke være noe til hinder for fruktbarhetsnedgang.
- Når fruktbarhetsnedgangen først har begynt, *reverseres den ikke*. Den fortsetter vanligvis med ganske stor hastighet når den først er kommet i gang, selv om det finnes eksempler på stagnasjonsperioder.
- *Staten* har som regel spilt en sentral rolle for nedgangen i Asia og Latin-Amerika. De fleste afrikanske stater derimot er relativt svake.

Dødelighet

Dødelighetsutviklingen i den tredje verden har vært særlig rask etter den annen verdenskrig, både pga. bedre offentlig hygiene og høyere levestandard, men ikke minst pga. importert medisinsk teknologi. I fattige land har nedgangen har vært særlig rask der det er lagt vekt på kvinners utdanning og status (Caldwell 1986).

Også når det gjelder dødelighet er det store variasjoner i verden. Forventet levealder ved fødselen varierer fra 54 år i Afrika til over 70 år i en rekke land i Latin-Amerika og Asia, og 78-79 år i Nord-Europa og Japan. Forskjellene er særlig store nå det gjelder spedbarnsdødelighet, fra 94 (pr. 1000 levendefødte) i Afrika til 8 i Europa (se tabell 1).

På tross av alvorlige økonomiske og andre problemer i Afrika er det ennå ikke observert noen tegn til økende dødelighet, selv om vi ikke kan utelukke at dette kan ha skjedd eller vil komme til å skje i de mest kriserammede områdene. Det er spesielt vanskelig å beregne dødelighetsrater i fattige land, da mengden og kvaliteten av de innsamlede data ofte er dårlig. F.eks. er det omtrent ingen u-land som har noe tilfredsstillende system for registrering av fødsler og dødsfall, slik som de nordiske land. Folketellinger og utvalgsundersøkelser er heller ikke velegnet til å gi

dødelighetsestimater, men kan med visse forutsetninger brukes. For å kunne si noe om *trender* i dødelighetsutviklingen må vi imidlertid ha brukbare data på minst to tidspunkter.

Den raskt økende forekomsten av HIV/AIDS vil påvirke dødeligheten i mange land, særlig i Afrika. Den dødelighetsnedgangen de hittil har hatt vil kunne stoppe opp, spesielt for spedbarn. Men det er usikkerhet hvor mye befolkningsveksten vil påvirkes av AIDS. De fleste studier viser imidlertid at folketallet *ikke* vil gå ned, kanskje med unntak av mindre og spesielle befolkninger.

Befolkningsframskrivninger

FN lager annethvert år framskrivninger av folkemengden i verden. De siste ble offentliggjort i fjor og omfatter perioden 1990-2025 (UN 1991). For å se de langsiktige konsekvensene har FN nylig offentliggjort en forlengning av siste framskrivninger helt til år 2150 (UN 1992). Dette er selvsagt regneeksempler mer enn prognoser, men de illustrerer godt de dramatiske konsekvensene av ulike forløp av fruktbarheten.

FNs befolkningsframskrivninger er basert på summen av framskrivninger av enkeltland. I de fleste alternativer er det forutsatt en gradvis utvikling fra nåværende nasjonale fruktbarhets-

og dødelighetsnivå til et felles nivå for hele verden, men i ulikt tempo.

Det er laget hele 7 langsiktige alternativer. I alle er levealderen forutsatt å øke til den overalt i verden (men til ulike tidspunkt) når hele 82,5 år for menn og 87,5 år for kvinner. Dette er 5-6 år høyere enn levealderen i de land som i dag har lavest dødelighet. (Det er Japan som har verdensrekorden i levealder ved fødselen, med 76,0 år for menn og 82,1 for kvinner (Institute of Population Problems 1992).) Dette er kanskje vel optimistisk. Det bør selvsagt være et mål at alle verdens regioner skal få en levestandard og en sosial infrastruktur som vil gi så lav dødelighet, men det er nok lite sannsynlig at dette vil skje, selv om det er forutsatt at det vil ta 100-150 år.

Det er bare *fruktbarheten* som varierer mellom de ulike alternativene, se figur 4. FN anser mellomalternativet for å være det mest realistiske. I følge dette alternativet vil jordas folketall bli mer enn fordoblet i forhold til i dag, til 11,5 mrd. i 2150. Dette kan på den ene side være for *pessimistisk*, da en fordobling av folketallet vil støte på mange problemer og mange mener at det allerede er for mange mennesker på jorda. På den annen side kan det være for *optimistisk*, da det forutsetter at fruktbarheten etterhvert

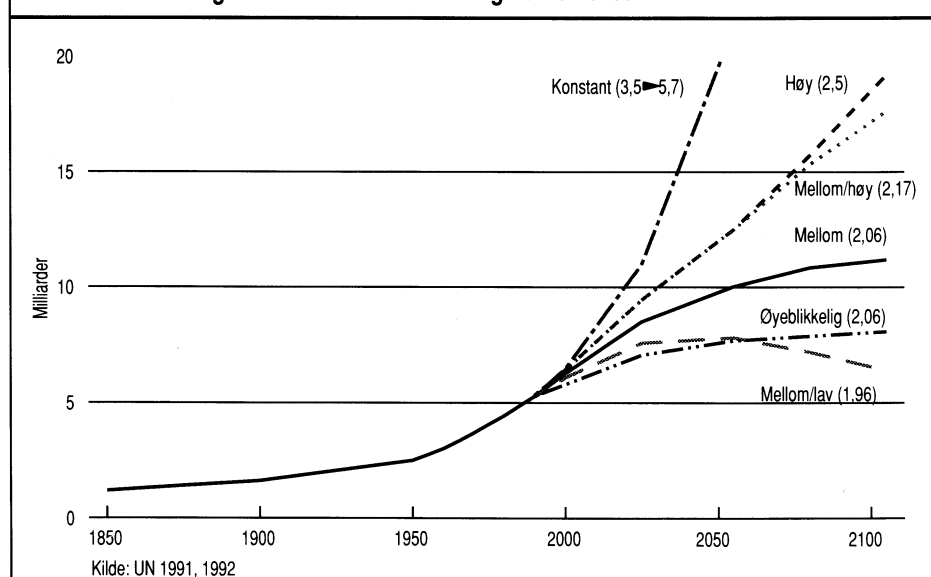
synker til 2,1 barn pr. kvinne (det såkalte reproduksjonsnivået) overalt i verden, som etter hvert vil gi nullvekst. Vi kan imidlertid stille spørsmål ved en framskriving som forutsetter at fruktbarheten vil synke til litt over 2 barn pr. kvinne også i de fattigste av verdens fattige land. På den annen side har vi lært av historien at når fruktbarheten først begynner å synke, så går det raskt og uten noen reversering.

De to andre mellom-alternativene illustrerer hvor stor effekt små forskjeller i fruktbarheten kan ha. I mellom/høy-alternativet er det endelige fruktbarhetsnivået bare 5 prosent høyere enn reproduksjonsnivået, og i mellom/lav-alternativet bare 5 prosent lavere. Likevel utgjør *forskjellen* mellom disse to alternativene hele 5 mrd. i 2050.

Selv om fruktbarheten *øyeblikkelig* synker til reproduksjonsnivået på 2,1 barn pr. kvinne, dvs. i 1990-95, vil folketallet i verden øke med 3 mrd. før det blir nullvekst om 150-200 år (figur 4). Grunnen til at folketallet likevel øker er at det pga. tidligere høy fruktbarhet er svært mange kvinner/jenter i og under reproduktive aldre. I Afrika f.eks. er 45 prosent av befolkningen under 15 år. Dette illustrerer den såkalte *demografiske tregghet*, dvs. at folketallet kan vokse i lang tid selv med fruktbarhet på eller under reproduksjonsnivået.

Det mest tankevekkende alternativet er kanskje det hvor fruktbarheten holdes *konstant* på dagens nivå i hvert land (Dette innebærer imidlertid at det *gjennomsnittlige* fruktbarhetsnivå i verden vil øke fra ca 3,5 i 1990 til 4,3 i 2025 og 5,7 i 2150, fordi en stadig større andel av befolkningen vil bo i områder med høy fruktbarhet, spesielt Afrika og deler av Asia). Da vil folketallet vokse til utrolige 109 mrd. i 2100 og 694 mrd. i 2150! Dvs. en 130-dobling i forhold til dagens folketall! Det er imidlertid helt klart at dette i enda større grad enn for de andre alternativene bare er et regneeksempel og lysår fra noen prognose. Slik kan det umulig gå i virkeligheten. Men eksemplet illustrerer det enorme vekstpotensialet som ligger i dagens fruktbarhetsnivå kombinert med lav dødelighet. Dersom ikke fruktbarhe-

Figur 4
Verdens folkemengde 1850 - 2100. Historisk og framskrevet

ten går ned må, før eller seinere, dødeligheten gå opp igjen. Dermed kan gamle Malthus få rett likevel (Thomas Robert Malthus (1798) framholdt at folketallet har en tendens til å øke raskere enn matproduksjonen og at dette vil føre til høyere dødelighet dersom folketallet ikke holdes i sjakk, slik at levestandarden vil ligge på et eksistensminimum.)

Hva er det optimale folketallet i verden? Dette er et vanskelig spørsmål, som det ikke er mulig å gi noe enkelt svar på. Det vil avhenge av en rekke økonomiske, teknologiske, økologiske og også etiske faktorer. Men i *det lange løp* kan selvfølgelig ikke en befolkning vokse. Hvis veksten er større enn null, vil folketallet øke over alle grenser, og hvis veksten er mindre enn null, vil befolkningen dø ut. Den optimale *veksten* er derfor null i det lange løp.

Det er heller ikke enighet om hvor stort folketall jorda kan gi mat til. Her spenner estimatene fra 7,3 mrd. til 33 mrd., avhengig av gjennomsnittlig kaloriforbruk pr. hode, teknologi, mm. (Lee 1991). Dette betyr imidlertid ikke at det ikke kan oppstå *lokale* matforsyningskriser, noe vi allerede har sett mange eksempler på.

Aldring

Lavere fruktbarhet fører ubønnhørlig til at andelen av gamle stiger. Dette er et økende problem i Norge og andre i-land, men er også begynt å bli et problem i mange u-land. F.eks. har andelen av befolkningen som er 60 år og eldre i Norge økt fra 13,9 prosent i 1950 til 21,2 prosent i 1990. I den tredje verden er andelen nå bare 6,9 prosent (UN 1991). Men personer over 60 år er en av de raskest voksende aldersgruppene i u-land. FNs befolkningsframskrivninger viser at denne gruppa vil nesten tredobles fra 1990 til 2025 (fra 487 mill. til 1,2 mrd.). Dette skaper problemer både på makro- og mikroplan (inntekt, forbruk, trygder, helse, yrkesdeltaking, mobilitet og produktivitet, familie- og husholdsstruktur, m.fl.). Den raske urbaniseringen i u-landene gjør at mange eldre ikke lenger får den støtte fra familien som var vanlig før i tida, og samfunnsinstitusjonene for eldre er dårlig utbygd eller ikke-eksisterende.

de. Det er derfor nødvendig at også u-land forbereder seg på å møte "eldrebølgen". Men dette er selvsagt enda vanskeligere for fattige enn for rike land.

Avsluttende kommentar

Den absolutte befolkningstilveksten i verdens er større enn noen gang før i historien. Samtidig er veksttakten gått noe ned. Dødeligheten synker, men kan komme til å øke igjen i noen områder pga. økonomiske og økologiske problemer og AIDS. Fruktbarheten har gått betydelig ned i en rekke områder, spesielt i Asia og Latin-Amerika. De siste par årene ser det også ut som om fruktbarhetsnedgangen har startet i Afrika sør for Sahara.

All befolkningsvekst er ikke av det onde. Men rask vekst medfører en rekke problemer: I fattige land fører veksten bl.a. til at det er vanskelig å bygge ut og forbedre helsestell, utdanning og annen sosial infrastruktur. Både i fattige og rike land fører befolkningsveksten til en økende belastning på miljø og ressurser, selv om mange hevder at det er produksjon og forbruk i de rike land som har ansvaret for mesteparten av de globale miljøproblemer.

Befolkningsvekstens rolle for miljøproblemer og sosial- og økonomisk utvikling, og hva som kan gjøres, vil bli tatt opp på to store internasjonale konferanser i de neste årene: Miljøkonferansen i juni 1992 i Rio de Janeiro og Befolkningskonferansen i 1994 (trolig i Cairo). Det er duket for stor debatt. Bl.a. er det svært delte meninger blant verdens regjeringer om hvilket ansvar befolkningsveksten har for miljøproblemer.

Litteratur

Caldwell, John (1986): "Routes to low mortality in poor countries". *Population and Development Review* 16(2): 171-220.

Council of Europe (1991): *Recent demographic developments in Europe 1991*. Council of Europe Press, Strasbourg.

Davis, Kingsley (1991): "Population and Resources: Fact and Interpretation". I K.Davis og M.S.Bernstam (red.): *Resources, Environment, and Po-*

pulation. A Supplement to *Population and Development Review*, vol.16, 1990.

Freedman, Ronald og Ann K. Blanc (1991): "Fertility Transition: An Update". Demographic and Health Surveys World Conference. Proceedings vol. I. Columbia, Maryland.

Institute of Population Problems (1992): "The 44th Abridged Life Tables (April 1, 1990 - March 31, 1991)". Research Series No. 271. Tokyo.

Lee, Ronald D.(1991): "Long-Run Global Population Forecasts: A Critical Appraisal". I K.Davis og M.S.Bernstam (red.): *Resources, Environment, and Population*. A Supplement to *Population and Development Review*, vol.16, 1990.

Malthus, Thomas Robert (1798): *An essay on the principle of population*. Red. Antony Flew. Pelican Classic 1970.

Statistisk sentralbyrå (1991): *Befolkningsstatistikk 1991. Hefte III Oversikt*. NOS B 988. Oslo-Kongsvinger.

United Nations [UN] (1991): "World Population Prospects 1990." *Population Studies* No. 120. ST/ESA/SER.A/120. Sales No. E.91.XIII.2. United Nations, New York.

United Nations [UN] (1992): "Long-range World Population Projections. Two Centuries of Population Growth, 1950-2150." ST/ESA/SER.A/125. Sales No. E.92.XIII.3. United Nations, New York."

United Nations Fund for Population Activities [UNFPA] (1992): *The State of World Population 1992*. UNFPA, New York.

Helge Brunborg er forsker i Statistisk sentralbyrå.

Ny rapport fra Statistisk sentralbyrå belyser

Dødelighet av ulykker i Norge fra 1956 til 1988

Dødeligheten av ulykker har blitt redusert med omtrent 20 prosent fra slutten av 1950-årene til slutten av 1980-årene, når vi tar hensyn til endringer i befolkningens kjønns- og alderssammensetning i samme periode. Nedgangen var omtrent like stor for menn og kvinner.

Ulykker med dødelig utgang utgjør omtrent 5 prosent av alle dødsfall. På slutten av 1980-årene tilsvarer dette omtrent 2 000 dødsfall årlig.

Fallulykker tar flest liv....

Fall er den viktigste årsak til dødsulykker blant menn og kvinner. Nest etter fallulykker kommer trafikkulykker, drukningsulykker og ulykker i forbindelse med sjøtransport.

....men trafikkulykker tar flest tapte leveår

Hvis vi derimot ser på tap av forventet gjenstående levetid får vi et annet bilde: Trafikkulykker med motorkjøretøy var den ulykkesårsak som krevde flest tapte leveår på slutten av 1980-årene. Dette skyldes at trafikkulykker med dødelig utgang i stor grad rammer unge mennesker.

Sterk reduksjon i ulykkesdødeligheten blant barn

I siste 30-årsperiode har ulykkesdødeligheten blant barn i aldersgrupper under 15 år blitt mer enn halvert. Blant unge i alderen 16-19 år var det imidlertid høyere ulykkesdødelighet på slutten av 1980-årene enn på slutten av 1950-årene, med høyest hyppighet på begynnelsen av 1970-årene. Økningen i denne aldersgruppen skyldes trafikkdødsfall.

Rapporten gir et bilde av dødeligheten ved ulykker blant menn og kvinner. Den gir oversikt over endringer i årsaker til dødsulykker i forskjellige aldersgrupper og over skadested: Yrkesulykker og hjem- og fritidsulykker.

Publikasjonen utkommer i serien RAPPORTER fra Statistisk sentralbyrå, nr. 92/8 DØDELIGHET VED ULYKKER 1956-1988.

ISBN 82-537-3652-5

Pris kr 100,-

Rapporten kan bestilles i bokhandelen eller fra:

Salg og abonnementservice

Postboks 8131 Dep.

0033 OSLO 1

Tlf.: 86 45 00

Fax.: 86 49 67

«Samfunnsspeilet» er et tidsskrift med artikler om folks levekår og livsstil.
«Samfunnsspeilet» er et tidsskrift der Statistisk sentralbyrå sprer resultater om aktuell levekårsforskning til en større leserkrets.

«Samfunnsspeilet» er skrevet

- for deg som underviser i samfunnsfag
- for deg som driver med informasjon
- for deg som forsker
- for deg som arbeider med sosial- og helsespørsmål
- for deg som arbeider i administrasjon og forvaltning
- eller rett og slett for deg som er opptatt av samfunnsforhold

Abonnement bestilles hos:
Statistisk sentralbyrå
Salg og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
0033 OSLO 1
Telefon (02) 86 45 00

Publikasjonen utgis i kommisjon hos Akademika – avdeling for offentlige publikasjoner, Oslo, og er til salgs hos alle bokhandlere.
Løssalgspis kr. 45,-
ISSN 0801-7603
ISBN 82-537-3689-4

